

Олена Попович

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО: НАРИСИ З ІСТОРІЇ РЕЛІГІЙ

Навчальний посібник з курсу

*Рекомендовано вченою радою
Маріуполь-2019*

Маріуполь
2019

ББК 86.2
УДК 2.(076.5)
Г931

Рецензенти:

О.С. Александрова, доктор філос. наук, професор
(Київський університет імені Бориса Грінченка);
Н.В. Бєлова, кандидат філос. наук, доцент
(ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»)

Рекомендовано до друку вченою радою
Маріупольського державного університету
(протокол №11 від 27.06.2019)

Попович О.В.

Г931 Релігієзнавство: нариси з історії релігій. Навчальний посібник з курсу
(для організації самостійної роботи студентів денної та заочної форм
навчання). – Маріуполь: МДУ, 2019. – с. 106
I SBN 966 – 7312 - 578

Навчально-методичний посібник з релігієзнавства містить пояснювальну записку, тематику контрольних робіт, список рекомендованої літератури, методичні вказівки до виконання контрольної роботи, а також контрольні питання до заліку з дисципліни. Посібник містить методичні рекомендації з організації самостійної роботи студента за допомогою розділу «Перевір себе», релігієзнавчого словника, порівняльних таблиць, рисунків і смех, логічних структур світових релігій.

Для викладачів, студентів вищих навчальних закладів, для усіх зацікавлених проблемами релігієзнавства.

ББК 86. 2

I SBN 966 – 7312 – 578

© О.В. Попович, 2019
© МДУ, 2019

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	5
СТРУКТУРА І ЗМІСТ КУРСУ	6
ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ	7
ПРАВИЛА ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ	24
ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ	26
ПЕРЕВІР СЕБЕ	27
Додаток 1. Зразок оформлення титульного листа контрольної роботи	52
Додаток 2. Приблизний зразок складного плану контрольної роботи	53
Додаток 3. Приклади оформлення бібліографічного опису списку джерел, використаних у контрольній роботі	54
Додаток 4. Порівняльна таблиця віроповчальних, організаційних та обрядових відмінностей православ'я, католицтва, протестантства	55
Додаток 5. Логічна структура «Дерево релігій»	60
Додаток 6. Логічна структура «Дерево християнства»	61
Додаток 7. Логічна структура «Дерево ісламу»	62
Додаток 8. Логічна структура «Дерево буддизму»	63
Додаток 9. Логічна структура «Дерево ведичних релігій»	64
Додаток 10. Рисунки і схеми	65
Релігієзнавчий словник	70

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс «Релігієзнавство» є нормативною дисципліною з циклу гуманітарних наук, що вивчають студенти (денної та заочної форм навчання) у вищих навчальних закладах України, відповідно до державних стандартів.

Мета та задачі курсу Сучасне релігієзнавство є науковою галуззю знань, яка вивчає закономірності виникнення, еволюції та функціонування релігій і тією, що оперує таким понятійним апаратом, який існує у сучасному науковому просторі.

Згідно з Конституцією України, законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», курс релігієзнавства не може мати яку-небудь конфесіональне спрямування. Разом з тим даний курс сприяє формуванню розуміння студента феномену релігії як складової частини історії духовної культури людства в цілому, та православ'я як складової частини історії духовної культури України, окремо.

Головна мета курсу – формування системи світогляду студента, систематизації знань з релігії, які отримані завдяки курсів філософії, історії, культурології, міфології.

Саме завдяки цим цілям у процесі самостійної роботи студента щодо вивчення навчального матеріалу вирішується наступні задачі:

- Відбувається оволодіння категоріальним апаратом релігієзнавства;
- Формується уявлення про релігії як соціальний феномен; про історичні форми релігій; про основні концепції релігій та їх змісти; а також про значення релігії у житті суспільства в цілому і для становлення української національної свідомості та української державності зокрема;
- Аналізується зміст основних понять релігійної етики;
- Розглядаються сучасні нетрадиційні релігії, культури, а також засвоюються критерії виокремлення і класифікації;
- Формуються уявлення щодо тенденцій змін релігій у сучасному світі.

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ КУРСУ

Курс розрахований на 34 години і містить: проведення лекційних, семінарських занять; самостійну роботу студентів денної та заочної форми навчання; виконання та захист студентами контрольної роботи; складання заліку з курсу.

Навчальний план курсу:

№	Тема	Лекції (год.)	Семінари (год.)	Самост. робота (год.)	Захист контр. робіт (год.)	Всього
1.	Вступ до предмету	2	-	2	4	8
2.	Національно-державні (етнічні) релігії	2	-	-	4	8
3.	Світові релігії	2	-	-	4	8
4.	Три гілки християнства	-	2	-	4	8
5.	Релігії на Україні	-	2	2	4	8
6.	Сучасні релігії	-	2	2	4	8
	Всього:	6	6	6	24	34

ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Розділ I. Релігієзнавство як галузь знань

1. Релігієзнавство як галузь знань.
2. Предмет і методи дослідження, принципи викладу релігієзнавства.
3. Теоретичні та емпіричні передумови виникнення релігієзнавства.
4. Релігія як предмет наукового аналізу.
5. Сутнісні характеристики релігії.

Список рекомендованої літератури:

1. Введение в общее религиоведение: Учебник / Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 2001.
2. Балтанов Р. Г. Социологические проблемы в системе научно-атеистического воспитания. – Казань, 1973.
3. Гараджа В. И. Социология религии. – М., 1996.
4. Гараджа В.И. Религиоведение. – М., 1995.
5. Гуревич П. С. Философия культуры. – М., 1995.
6. Ерышев А.А. Религиоведение: Учеб. пособие. – К., 1999.
7. Історія релігії в Україні. Навч. посібник / За ред. А. М. Колодного. – К., 1999.
8. Калінін Ю., Харьковченко Є. Релігієзнавство./ За ред. Калініна Ю. – К., 1997.
9. Колосницын В. И. Религиозное отчуждение. – Свердловск, 1987.
10. Костенко О. О. Релігієзнавство: Конспект лекцій. – Харків, 1996.
11. Краткая философская энциклопедия. – М., 1994.
12. Кузнецов В. Г., Миронов В. В., Момджян К. Х. Философия: Учебник. – М., 1996.
13. Кулаков А. Е. Религии мира. – М., 1996.
14. Лекции по религиоведению. / Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 1997.
15. Мир философии: Книга для чтения. В 2-х ч. - М.: Политиздат, 1991.
16. Основы религиоведения. Учебник./ Под ред. И. Н. Яблокова. – 2-е изд., - М., 1998.
17. Радугин А. А. Введение в религиоведение. – М., 1996.
18. Религиоведение. Учебный словарь-минимум. - М., 1998.
19. Самыгин С. И., Нечипуренко В. Н., Полонская И. Н. Религиоведение: социология и психология религии. – Ростов-на-Дону, 1996.
20. Современный философский словарь. Лондон и др., 1998.
21. Угринович Д. М. Введение в религиоведение. – М., 1985.
22. Философия: Учебник / Под ред. В. Д. Губина, Г. Ю. Сидоровой, В. П. Филатова. – М., 1996.
23. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983.

Розділ II. Релігія як предмет наукового аналізу

1. Релігія - предмет релігієзнавства. Принцип методологічної нейтральності.
2. Розвиток поглядів про релігію в греко-римський період.
3. Розвиток поглядів про релігію в період від Середньовіччя до Реформації.
4. Розвиток поглядів про релігію в епоху Відродження і Нового часу. Порівняльний аналіз.
5. Джерелознавчі дослідження релігії. Археологічні дослідження релігій. Порівняльний аналіз.
6. Антропологічний і символічно-антропологічний підходи до вивчення релігій. Порівняльний аналіз.
7. Релігія і наука. Принципи класифікацій релігій.
8. Релігійні доктрини і догми.
9. Основні теми і мотиви релігійних доктрин. Природа і функції релігійних доктрин і догм.
10. Теорії тотемізму. Форми тотемізму.
11. Політеїзм. Типи політеїзму.
12. Сутність поклоніння. Типи поклоніння в різних релігійних системах.
13. Релігія античних культур. Характеристики та особливості.
14. Давньоєгипетські розуміння потойбічного життя і похоронні ритуали.
15. Релігія і обрядовість в індійській традиції.
16. Релігія і обрядовість в слов'янській традиції.
17. Ведійський ритуал в житті народів Індії.
18. Символ і ритуал в національних релігіях.
19. Теорія походження жертвопринесення (за Тейлором, Фрезером, Фрейдом, Сміттом).
20. Типологія релігійних конфліктів в історії людства.
21. Релігійний фундаменталізм у сучасному світі.
22. Релігійна реформа і політика.

Список рекомендованої літератури:

1. Самыгин С. И., Нечипуренко В. Н., Полонская И. Н. Религиоведение: социология и психология религии. – Ростов-на-Дону, 1996.
2. Балтанов Р.Г. Социологические проблемы в системе научно-атеистического воспитания. – Казань, 1973.
3. Бейль П. Продолжение «Разных мыслей», или Ответ на некоторые возражения, сделанные автору господином // Бейль П. Исторический и критический словарь: В 2 т. – М., 1968.
4. Бергсон А. Введение в метафизику // Собр. соч. – СПб., 1914.
5. Бергсон А. Творческая эволюция. – М.; СПб., 1914.

6. Бердяев Н.А. Опыт эсхатологической метафизики / Бердяев Н.А. Царство Духа и царство Кесаря. – М., 1995.
7. Бойс Мэри. Зороастрийцы. Верование и обычаи. – М., 1987.
8. Вах И. Социология религии. Часть 1. Методологические пролегомены.
9. Введенский А.И. Церковь и революция. – Пг., 1922.
10. Вебер М. Избранное. Образ общества. – М., 1994.
11. Вейнберг И.П. Рождение истории. – М., 1993.
12. Гараджа В.И. Социология религии. – М., 1996.
13. Германо-скандинавская мифология / Мифы народов мира. Т.1.
14. Гуревич П.С. Философия культуры. – М., 1995.
15. Древис А. Миф о Христе. – М., 1923-1924.
16. Золотарев А.М. Родовой строй и первобытная мифология. – М., 1964.
17. Клеман О. Истоки. Богословие отцов Древней Церкви. Тексты и комментарии. – М., 1994.
18. Кокс Харви. Мирской град. Секуляризация и урбанизация в теологическом аспекте. – М., 1995.
19. Косидовский З. Когда солнце было богом. – М., 1970.
20. Краткая философская энциклопедия. – М., 1994.
21. Кузнецов В.Г., Миронов В.В., Мамоджян К. Философия: Учебник. – М., 1996.
22. Кулаков А.Е. Религии мира. – М., 1996.
23. Ланг Э. Мифология: Пер. с англ. – М., 1901.
24. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. – М., 1930.
25. Леви-Стросс К. Структура мифа // Вопросы философии. – 1970. – № 7.
26. Лекции по религиоведению / Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 1997.
27. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Ранний эллинизм. – М., 1979.
28. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М., 1991.
29. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде книги Тита Ливия // Макиавелли Е. Государь. Рассуждения о первой декаде книги Тита Ливия. – СПб., 1997.
30. Малиновский Б. Магия, наука и религия / В сб.: Магический кристалл. – М., 1994.
31. Марешаль С. Избранные атеистические произведения. – М., 1958.
32. Маркс К. К критике гегелевской философии права. Введение // Соч. – Т.1.
33. Маркс К. Капитал // Соч. – Т.23.
34. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.19.
35. Марсель Г. Быть и иметь. – Новочеркасск, 1994.
36. Никонов К. И. Критика антропологического обоснования религии. – М., 1989.
37. Пфлейдерер О. О религии и религиях. – СПб., 1894.
38. Радугин А. А. Введение в религиоведение. – М., 1996.
39. Радхакришнан С. Индийская философия. – М., 1956.
40. Ранович А.Б. Первоисточники по истории раннего христианства. Античн. критики христианства. – М., 1990.

41. Религия и общество: Хрестоматия по социологии религии. Ч.1, – М., 1994.
42. Розенберг О.О. Труды по буддизму. – М., 1991.
43. Свенцицкая И.С. Раннее христианство: страницы истории. – М., 1988.
44. Серль Дж. Р. Природа интенциональных состояний // Философия: Логика: Язык. – М., 1987.
45. Сидур. Тегилат Гашем. – Иерусалим – Вильнюс, 1990.
46. Смелзер Нейл. Социология. – М., 1994.
47. Современная зарубежная социальная психология: Тексты – М., 1984.
48. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество – М., 1992.
49. Спенсер Г. Основания социологии. Т.1. – СПб, 1898.
50. Стеблин-Каменский М.И. Миф. – Л., 1976.
51. Тиллих П. Избранное. Теология культуры. – М., 1995.
52. Токарев С.А. Ранние формы религии и их развитие. – М., 1964.
53. Токарев С.А. Ранние формы религии. – М., 1990.
54. Топоров В.Н. К семантике троичности (слав. trizna и др.) // Этимология 1977. – М., 1979.
55. Топоров В.Н. О ритуале. Введение в проблематику // Архаический ритуал в фольклорных и ранелитературных памятниках. – М., 1988.
56. Тэйлор Э. Первобытная культура: Пре. с англ. – М., 1939.
57. Тэрнер В. Символ и ритуал. – М., 1983.
58. Уоллис Бадж Е.А. Путешествие души в царстве мертвых. Египетская книга мертвых. – М., 1995.
59. Франкфорт Г., Франкфорт Г.А., Уилсон Дж., Якобсон Т. В преддверии философии: Духовные искания древнего человека. – М., 1984.
60. Фрезер Дж. Золотая ветвь: Пер. с англ. – М., 1928.
61. Хайтун Д.Е. Тотемизм. Его происхождение и сущность. – М., 1958.
62. Шантепи де ля Соссе П. Иллюстрированная история религии: В 2 т. – М., 1992.
63. Эберхард В. Китайские праздники. – М., 1977.
64. Элиаде М. Аспекты мифа. – М., 1995.
65. Юань Кэ. Мифы Древнего Китая. – М., 1965.
66. Юлиус Эвола. Языческий империализм. – М., 1994.
67. Юнг К.Г. Архетип и символ. – М., 1991.
68. Юнг К.Г. Воспоминания, сновидения, размышления. – К., 1994.
69. Яблокова И.Н. Методологические проблемы социологии религии. – М., 1972.

Розділ III. Філософія релігії

1. Предмет і місце в системі знань філософії релігії.
2. Знання про релігію в епоху античності.
3. Розуміння релігії християнськими письменниками в Середньовіччя.
4. Знання про релігію в епоху Відродження.
5. Знання про релігію в XVII - XVIII століття.

6. Розвиток філософських знань про релігію в XIX столітті.
7. Д. Юм про природню історію релігії.
8. Ф. Шлейермахер про релігію.
9. Філософія релігії І. Канта.
10. Філософія релігії Г. Гегеля.
11. Л. Фейербах про сутність релігії.
12. Погляди К. Маркса і Ф. Енгельса на релігію.
13. Проблеми релігії у «філософії життя».
14. Аналітична філософія про мову релігії.
15. Основи і передумови релігії.
16. Проблема визначення релігії у контексті розгляду філософії релігії.
17. Філософія релігії про релігійну свідомість.
18. Релігійний дуалізм. Функції релігійного дуалізму.
19. Монотеїзм. Сутність монотеїзму. Класичний монотеїзм світових релігій.
20. Міф і релігія. Деміфологізація основних релігійних традицій.
21. Міфологія та релігія.

Список рекомендованої літератури:

1. Введение в общее религиоведение: Учебник / Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 2001.
2. Абу-ль-Аля аль-Маарри. Стихотворения. – М., 1979.
3. Августин Аврелий. Исповедь // Августин Аврелий. Исповедь. Пётр Абеляр. История моих бедствий. – М., 1992.
4. Августин Аврелий. Христианская наука, или Основания св. герменевтики и церковного красноречия. – К., 1835.
5. Афинагор. Афинагора афинянина философа христианского прошение о христианах // Сочинения древних христианских апологетов. – СПб., 1999.
6. Балтанов Р. Г. Социологические проблемы в системе научно-атеистического воспитания. – Казань, 1973.
7. Бейль П. Продолжение «Разных мыслей», или Ответ на некоторые возражения, сделанные автору господином // Бейль П. Исторический и критический словарь: В 2 т. – М., 1968.
8. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов. – М., 1995.
9. Бергсон А. Введение в метафизику // Собр. соч. – СПб., 1914.
10. Бергсон А. Творческая эволюция. – М.; СПб., 1914.
11. Витгенштейн Л. Философские работы. – М., 1994.
12. Вольтер. Надо сделать выбор, или Принцип действия // Вольтер. Философские сочинения. – М., 1988.
13. Гараджа В. И. Социология религии. – М., 1996.
14. Гегель Г. Философия религии: В 2 т. – М., 1975.
15. Гегель Г. Энциклопедия философских наук: В 3 т. – М., 1974.

16. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. – М., 1936.
17. Гольбах П. А. Система природы // Избр. произв.: В 2 т. – М., 1963.
18. Григорян С. Н. Средневековая философия народов Ближнего и Среднего Востока. – М., 1966.
19. Гуревич П. С. Философия культуры. – М., 1995.
20. Дешан Д. Л. Истина, или Истинная система. – М., 1973.
21. Жильсон Э. Разум и Откровение в Средние Века // Богословие в культуре Средневековья. – К., 1992.
22. Забияко А. П. Ролевая теория религии Я. Сундена (обзор) // Современные зарубежные исследования в области философской теологии: Реферативный сборник. – М., 1991.
23. Ибн Рушд. Рассуждение, выносящее решение относительно связи между философией и религией // Антология мировой философии: В 4 т. – М., 1967.
24. Ибн Халдун. Введение (фрагменты) // Избранные произведения мыслителей Ближнего и Среднего Востока. – М., 1961.
25. Кант И. Соч.: В 6 т. – М., 1964.
26. Кант И. Трактаты и письма. – М., 1980.
27. Кимелев Ю. А. Современная западная философия религии. – М., 1989.
28. Клеман О. Истоки. Богословие отцов Древней Церкви. Тексты и комментарии. – М., 1994.
29. Климент Александрийский. Кто из богатых спасётся. Увещание к эллинам. – Ярославль, 1888.
30. Колосницын В. И. Религиозное отчуждение. – Свердловск, 1987.
31. Коплстон Ф. Ч. История средневековой философии. – М., 1997.
32. Красухин К. Г. Три модели индоевропейского времени на материале лексики и грамматики // Логический анализ языка: Язык и время. – М., 1997.
33. Краткая философская энциклопедия. – М., 1994.
34. Кузнецов В. Г., Миронов В. В., Мамоджян К. Философия: Учебник. – М., 1996.
35. Кулаков А. Е. Религии мира. – М., 1996.
36. Лактанций. Божественные наставления // Творения Лактанция, писателя в начале четвёртого века, прозванного христианским Цицероном. – СПб., 1848.
37. Лекции по религиоведению. / Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 1997.
38. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность // Избр. психол. произв.: В 2 т. – М., 1983.
39. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. – М., 1991.
40. Лукач Д. Своеобразие эстетического: В 4 т. – М., 1985.
41. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде книги Тита Ливия // Макиавелли Е. Государь. Рассуждения о первой декаде книги Тита Ливия. – СПб., 1997.
42. Марешаль С. Избранные атеистические произведения. – М., 1958.

43. Маркс К. К критике гегелевской философии права. Введение // Соч. – Т.1.
44. Маркс К. Капитал // Соч. – Т.23.
45. Маркс К. Тезисы о Фейербахе // Соч. – Т.3.
46. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология // Соч. – Т.3.
47. Мелитон Сардийский. Речь Мелитона философа, которую держал он перед императором Антонином, чтобы научить его познанию Бога и показать ему путь истины // Сочинения древних христианских апологетов. – СПб., 1999.
48. Молитвослов. Правило ко причастию. Молитвы за ближних. Молитвы на всякую потребу. – М., 1998.
49. Николай Кузанский. О мире веры // Вопросы философии. – 1992. – № 5.
50. Никонов К. И. Критика антропологического обоснования религии. – М., 1989.
51. Ницше Ф. Антихрист. Проклятие христианству // Соч.: В 2 т. – М., 1990.
52. Ницше Ф. Весёлая наука // Соч.: В 2 т. – М., 1990.
53. Ницше Ф. Воля к власти. – М., 1995.
54. Ницше Ф. Эссе Homo // Соч.: В 2 т. – М., 1990.
55. Ницше Ф. Так говорил Заратустра // Соч.: В 2 т. – М., 1990.
56. Осипов А. И. Основное богословие. – М., 1994.
57. Патнэм Х. Значение и референция // Новое в зарубежной лингвистике: Логика и лингвистика. – М., 1982.
58. Петров В.В. От философии языка к философии сознания (Новые тенденции и их истоки) // Философия: Логика: Язык. – М., 1987.
59. Петрученко О. Латинско-русский словарь. – М., 1994.
60. Платон. Законы. - Кн. X, 889 е. // Соч.: В 3 т. - М., 1972. - Т. 3, ч.2.
61. Помпонати П. Трактаты «О бессмертии души», «О причинах естественных явлений, или О чародействе». – М., 1990.
62. Радугин А. А. Введение в религиоведение. – М., 1996.
63. Рутенбург В. И. Великий итальянский атеист Ванини. – М., 1959.
64. Сагадеев А. В. Свободомыслие мусульманского средневековья // Свободомыслие в древности, средние века и в эпоху Возрождения. – М., 1986.
65. Самыгин С. И., Нечипуренко В. Н., Полонская И. Н. Религиоведение: социология и психология религии. – Ростов-на-Дону, 1996.
66. Секст Эмпирик. Против учёных. Соч.: В 2 т. - М., 1975. Т.1
67. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993.
68. Серль Дж. Р. Природа интенциональных состояний // Философия: Логика: Язык. – М., 1987.
69. Современный философский словарь. Лондон и др., 1998.
70. Спиноза Б. Богословско-политический трактат // Избр. произв.: В 2 т. – М., 1957.
71. Спиноза Б. Основы философии Декарта // Избр. произв.: В 2 т. – М., 1957.

72. Спиноза Б. Письмо Альберту Бургу // Избр. произв.: В 2 т. – М., 1957.
73. Спиноза Б. Письмо Генриху Ольденбургу // Избр. произв.: В 2 т. – М., 1957.
74. Спиноза Б. Трактат об усовершенствовании разума // Избр. произв.: В 2 т. – М., 1957.
75. Тань Аошуан. О модели времени в китайской языковой картине мира // Логический анализ языка: Язык и время. – М., 1997.
76. Тертуллиан. О прескрипции против еретиков // Тертуллиан Квинт Септемий Флоренс. Избр. произв. – М., 1994.
77. Тит Лукреций Кар. О природе вещей. Кн. I, 82 – 83, III, 978 – 979, V, 1219 – 1221, 1229 – 1230. - М., 1983.
78. Толанд Дж. Письма к Серене // Английские материалисты 18в. – М., 1967.
79. Фейербах Л. Лекции о сущности религии // Избр. филос. произв.: В 2 т. – М., 1955.
80. Фейербах Л. Необходимость реформы философии // Избр. филос. произв.: В 2 т. – М., 1955.
81. Фейербах Л. О «Сущности христианства» в связи с «Единственным и его достоянием» // Избр. филос. произв.: В 2 т. – М., 1955.
82. Фейербах Л. Основные положения философии будущего // Избр. филос. произв.: В 2 т. – М., 1955.
83. Фейербах Л. Приложения и примечания к «Лекциям о сущности религии» // Избр. филос. произв.: В 2 т. – М., 1955.
84. Фейербах Л. Сущность христианства // Избр. филос. произв.: В 2 т. – М., 1955.
85. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983.
86. Фома Аквинский. Фрагменты из «Суммы теологии» // Антология мировой философии: В 4 т. – М., 1967.
87. Фрере Н. Письмо Трасибула к Левкиппе // Французские просветители 18в. о религии. – М., 1960.
88. Цицерон. О природе богов // Цицерон. Философские трактаты. - М., 1985.
89. Шлейермахер Ф. Речи о религии. Монологи. М.; К., 1994.
90. Шпенглер О. Закат Европы: В 2 т. – М., 1993.
91. Энгельс Ф. Анти-Дюринг // Соч. – Т.20.
92. Энгельс Ф. Блоху // Соч. – Т.39.
93. Энгельс Ф. Диалектика природы // Соч. – Т.20.
94. Энгельс Ф. Заметки о Германии // Соч. – Т.18.
95. Энгельс Ф. Конраду Шмидту // Соч. – Т.37.
96. Энгельс Ф. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии // Соч. – Т.21.
97. Юм Д. Естественная история религии // Соч.: В 2 т. – М., 1965.
98. Юм Д. Исследование о человеческом познании // Соч.: В 2 т. – М., 1965.
99. Юм Д. О бессмертии души // Соч.: В 2 т. – М., 1965.
100. Юм Д. Трактат о человеческой природе // Соч.: В 2 т. – М., 1965.

Розділ IV. Основні напрямки релігійної філософії

1. Буддійська філософія. Філософія хінаяни.
2. Буддійська філософія. Філософія махаяни.
3. Православна філософія. Академічна філософія.
4. Православна філософія. Метафізика всеєдності.
5. Православна філософія. Нова релігійна свідомість.
6. Католицька філософія. Неотомізм.
7. Католицька філософія. Неоавгустинізм.
8. Католицька філософія. Тейярдизм.
9. Протестантська філософія і теологія.
10. Мусульманська філософія і теологія.
11. Надконфесійна синкретична релігійна філософія.
12. Надконфесійна синкретична релігійна філософія. Теософія.
13. Надконфесійна синкретична релігійна філософія. Антропософія.
14. Надконфесійна синкретична релігійна філософія. Агні Йога.
15. Надконфесійна синкретична релігійна філософія. Інтегральна Йога.

Список рекомендованої літератури:

1. Основы религиоведения: Учеб. / Ю.Ф. Борунков, И.Н. Яблоков, К.И.Никонов и др.; Под ред. И.Н. Яблокова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1998.
2. Raschke Carl. The Deconstruction of God // Deconstruction and Theology / Ed. Thomas, J. Altizer. – New York, 1982.
3. Абу-ль-Аля аль-Маарри. Стихотворения. – М., 1979.
4. Августин Аврелий. Исповедь // Августин Аврелий. Исповедь. Пётр Абеляр. История моих бедствий. – М., 1992.
5. Августин Аврелий. Христианская наука, или Основания св. герменевтики и церковного красноречия. – К., 1835.
6. Афинагор. Афинагора афинянина философа христианского прошение о христианах // Сочинения древних христианских апологетов. – СПб., 1999.
7. Безант А. Древняя мудрость. – СПб, 1910.
8. Безант А. Что такое теософия? // Аум: Сборник № 1. – Нью-Йорк, 1990.
9. Блаватская Е.П. Тайная Доктрина. – Рига, 1937. Т. II.
10. Бонхёффер Дитрих. Сопротивление и покорность. // Вопросы философии. 1989. - № 10. – С. 114 – 167; № 11. – С. 90 – 162.
11. Братство // Мозаика Агни Йоги. – Тбилиси, 1990. Кн. 2.
12. Введение в общее религиоведение: Учебник / Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 2001.
13. Григорян С. Н. Средневековая философия народов Ближнего и Среднего Востока. – М., 1966.
14. Древнеиндийская философия. – М., 1972.
15. Жильсон Э. Разум и Откровение в Средние Века // Богословие в культуре Средневековья. – К., 1992.
16. Ибн Рушд. Рассуждение, выносящее решение относительно связи между философией и религией // Антология мировой философии: В 4 т. – М., 1967.
17. Ибн Халдун. Введение (фрагменты) // Избранные произведения мыслителей Ближнего и Среднего Востока. – М., 1961.
18. Интегральная Йога Шри Ауробиндо. – М., 1992.
19. Клеман О. Истоки. Богословие отцов Древней Церкви. Тексты и комментарии. – М., 1994.
20. Климент Александрийский. Кто из богатых спасётся. Увещание к эллинам. – Ярославль, 1888.
21. Коллстон Ф. Ч. История средневековой философии. – М., 1997.
22. Лактанций. Божественные наставления // Творения Лактанция, писателя в начале четвёртого века, прозванного христианским Цицероном. – СПб., 1848.
23. Мелитон Сардийский. Речь Мелитона философа, которую держал он перед императором Антонином, чтобы научить его познанию Бога и показать ему путь истины // Сочинения древних христианских апологетов. – СПб., 1999.
24. Мир Огненный. III. § 60 // Агни Йога. В 3 т. – Тольятти, 1992. Т. 2.
25. Моррис Генри. Сотворение мира: научный подход. – Калифорния, 1990.
26. Письма Елены Рерих. 1929 – 1938. – Рига, 1940. Т. I.
27. Радхакришнан С. Индийская философия. – М., 1956. Т. 1.
28. Розенберг О.О. Проблемы буддийской философии. – Пг., 1918.
29. Сагадеев А. В. Свободомыслие мусульманского средневековья // Свободомыслие в древности, средние века и в эпоху Возрождения. – М., 1986.
30. Серль Дж. Р. Природа интенциональных состояний // Философия: Логика: Язык. – М., 1987.
31. Сумерки богов / Сост. и общ. ред. А.А. Яковлева. – М., 1990.
32. Тань Аошуан. О модели времени в китайской языковой картине мира // Логический анализ языка: Язык и время. – М., 1997.
33. Тертуллиан. О прескрипции против еретиков // Тертуллиан Квинт Септемий Флоренс. Избр. произв. – М., 1994.
34. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М., 1987.
35. Трофимова Е.А. Учение Живой Этики: слова и образы. // Матерь Агни Йоги: Сборник. – Новосибирск, 1989. С. 131 – 132.
36. Фома Аквинский. Фрагменты из «Суммы теологии» // Антология мировой философии: В 4 т. – М., 1967.
37. Шри Ауробиндо Гхош. Синтез Йоги. – СПб., 1992.
38. Штайнер Р. Какую пользу может извлечь медицина из применения духовно-научного метода. // Аум. 1990. - № 1.
39. Штайнер Р. Теософия: Введение в сверхчувственное познание мира и назначение человека. – Ереван, 1990.

Розділ V. Соціологія релігії

1. Статус, предмет, рівні знань і методи дослідження соціології релігії.
2. Проблеми релігії в соціології О. Конта і Г. Спенсера.
3. Соціологія релігії М. Вебера.
4. Соціологія релігії Е. Дюркгейма.
5. Соціологія релігії Г. Зіммеля.
6. Структурний функціоналізм в соціології релігії.
7. Соціумні основи релігії.
8. Релігійні діяльність, відносини, організації.
9. Місце, функції і роль релігії у суспільстві.
10. Соціологія релігії про релігійність, нерелігійність і їх типи.
11. Анімістичні поняття у соціальному контексті.

Список рекомендованої літератури:

1. Самыгин С.И., Нечипуренко В.Н., Полонская И.Н. Религиоведение: социология и психология религии. – Ростов-на-Дону, 1996.
2. Введение в общее религиоведение: Учебник / Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 2001.
3. Вебер М. «Объективность» социально-научного и социально-политического познания // Избр. произв. – М., 1990.
4. Вебер М. Критические исследования в области логики наук о культуре // Избр. произв. – М., 1990.
5. Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии // Избр. произв. – М., 1990.
6. Вебер М. Основные социологические понятия // Избр. произв. – М., 1990.
7. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избр. произв. – М., 1990.
8. Вебер М. Социология религии (Типы религиозных сообществ) // Избранное: Образ общества. – М., 1994.
9. Гроф С. Путешествие в поисках себя. – М., 1994.
10. Гроф С. Холотропное сознание. – М., 1996.
11. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни: Тотемическая система в Австралии // Мистика: Религия: Наука: Классики мирового религиоведения. – М., 1998.
12. Жане П. Неврозы и фиксированные идеи. – СПб., 1903.
13. Зиммель Г. К социологии религии // Избранное: В 2 т. – М., 1996.
14. Зиммель Г. Религия: Социально-психологический этюд // Избранное: В 2 т. – М., 1996.
15. Конт О. Курс позитивной философии // Родоначальники позитивизма. – СПб., 1912. – Вып. 4.

16. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность // Избр. психол. 1983. – Т. 2.
17. Мертон Р. К. Явные и латентные функции // Американская социологическая мысль: Тексты. – М., 1994.
18. Парсонс Т. Общий обзор // Американская социология. – М., 1972.
19. Парсонс Т. Функциональная теория изменения // Американская социологическая мысль: Тексты. – М., 1994.
20. Социология / Под ред. Г. В. Осипова, Л. Н. Москвичева. – М., 1998.
21. Спенсер Г. Синтетическая философия. – К., 1997.
22. Флурнуа Т. Принципы религиозной психологии. – К., 1913.

Розділ VI. Психологія релігії

1. Предмет, місце в системі наукового знання і методи дослідження психології релігії.
2. Становлення психології релігії як науки.
3. Психологія релігії У. Джемса.
4. Психологічна концепція релігії З. Фрейда.
5. Психологічна природа релігії у глибинній психології К. Г. Юнга.
6. Психологія релігії Е. Фромма.
7. Біхевіористські концепції релігії.
8. Трансперсональна психологія релігії С. Грофа.
9. «Психологія самості» про релігію.
10. Релігійний досвід і психологічні передумови релігії.
11. Сутність і форми релігійного і містичного досвіду.
12. Основні типи містичного досвіду. Базисні патерни містицизму.
13. Психологія містичного досвіду.

Список рекомендованої літератури:

1. Введение в общее религиоведение: Учебник / Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 2001.
2. Джемс У. Многообразие религиозного опыта. – СПб., 1992.
3. Сумерки богов / Сост. и общ. ред. А.А. Яковлева. – М., 1990.
4. Фрейд З. Будущее одной иллюзии // Психоанализ: Религия: Культура. – М., 1992.
5. Фрейд З. Массовая психология и анализ человеческого «Я» // Фрейд З. «Я» и «Оно»: В 2 т. – Тбилиси, 1991.
6. Фрейд З. Тотем и табу // Фрейд З. «Я» и «Оно»: В 2 т. – Тбилиси, 1991.
7. Фромм Э. Искусство любить // Фромм Э. Душа человека. – М., 1992.
8. Фромм Э. Психоанализ и религия // Фромм Э. Иметь или быть? – М., 1990.
9. Шульц Д., Шульц С. Э. История современной психологии. – СПб., 1998.
10. Эриксон Э. Детство и общество. – СПб., 1996.

- 11.Эриксон Э. Молодой Лютер. Психоаналитическое историческое исследование. – М., 1996.
- 12.Юнг К. Г. К психологии и патологии так называемых оккультных феноменов // Конфликты детской души. – М., 1994.
- 13.Юнг К. Г. Об архетипах коллективного бессознательного // Юнг К. Г. Архетип и символ. – М., 1991.
- 14.Юнг К. Г. Подход к бессознательному // Юнг К. Г. Архетип и символ. – М., 1991.
- 15.Юнг К. Г. Психология и религия // Юнг К. Г. Архетип и символ. – М., 1991.

Розділ VII. Феноменологія релігії

1. Предмет і основні напрямки феноменології релігії.
2. Роль герменевтики у феноменологічному дослідженні релігії.
3. Священний предмет у феноменології релігії.
4. Священні простір, час, числа в трактуванні феноменології релігії.
5. Феноменологія релігії про священнодіяння.
6. Священні слова і текст у феноменології релігії.
7. Категорія «свята людина» у феноменології релігії.
8. Розуміння у феноменології релігії священних уявлень і переживань.
9. Священні ритуали і церемонії у релігії (феноменологічний аспект).
10. Поняття священного. Базисні характеристики сакрального.

Список рекомендованої літератури:

1. Введение в общее религиоведение: Учебник / Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 2001.
2. Древнеиндийская философия. – М., 1972.
3. Афанасьев Д. П. Учебное руководство по предмету Священного Писания. – М., 1888.
4. Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигль рациональности // Социо-логос. – М., 1991.
5. Голан А. Миф и символ. – М., 1993.
6. Дюмезиль Ж. Верховные боги индоевропейцев. – М., 1986.
7. Керлот Х. Э. Словарь символов. – М., 1994.
8. Михайлов А. А. Современная философская герменевтика. Критический анализ. – Минск, 1984.
9. Паев Е. М. Решение двух античных проблем. – К., 1987.
10. Семенцов В. С. Проблемы интерпретации брахманической прозы. – М., 1981.
11. Фуко М. Герменевтика субъекта // Социо-логос. – М., 1991.
12. Хайлер Ф. Религиозно-историческое значение Лютера // Социо-логос. – М., 1991.

13. Щедровицкий Д. Введение в Ветхий Завет. Книга Бытия. – М., 1994.
14. Элиаде М. Космос и история. – М., 1987.
15. Элиаде М. Священное и мирское. – М., 1994.

Розділ VIII. Методологічні засади досліджень в історії релігії

1. Методологічні засади досліджень в історії релігії.
2. Принципи порівняльного аналізу, еволюціонізму і релятивізму як інструмент дослідження в історії релігії.
3. Проблеми походження ранніх форм вірувань і систематики релігії.
4. Антиеволюціонізм, антиісторизм і феноменологізм у контексті релігієзнавства.
5. Напрямки у вивченні історії первісного християнства.
6. Релігійна антропологія: християнське вчення про людину в історичному і сучасному контексті.
7. Специфіка і традиційні аспекти релігійної антропології.
8. Філософська і теологічна антропологія.
9. Основні напрямки сучасної християнської антропології.
10. Теологія і філософія про природу людини: проблеми антропогенезу і онтогенезу.
11. Теологічна танатологія і есхатологія у релігійній антропології.

Список рекомендованої літератури:

1. Введение в общее религиоведение: Учебник / Под ред. И.Н. Яблокова. – М., 2001.
2. Бауэр Б. Критика евангельской истории синоптиков // Антология мировой философии: В 4 т. – М., 1970.
3. Вольней К.-Ф. Руины, или Размышления о расцвете и упадке империй. – М., 1928.
4. Вольтер Ф. Основы философии Ньютона // Вольтер Ф. Философские сочинения. – М., 1988.
5. Гарнак А. Сущность христианства. – М., 1907.
6. Дреус А. Жил ли апостол Пётр. – М., 1921.
7. Дреус А. Миф о Христе. – М., 1923-1924.
8. Кушу П. Загадка Иисуса. – Рязань, 1930.
9. Леман Ф.-Р. Мана // Происхождение религии в понимании буржуазных учёных. – М., 1932.
10. Пфлейдерер О. О религии и религиях. – СПб., 1894.
11. Токарев С. А. Ранние формы религии. – М., 1990.
12. Шантепи де ля Соссе П. Иллюстрированная история религии: В 2 т. – М., 1992.
13. Элиаде М. Аспекты мифа. – М., 1995.

Розділ IX. Історія релігії

1. Культ предків у безписемних товариствах. Культ предків на Сході і в стародавніх суспільствах Близького Сходу та Європи. Порівняльний аналіз.
2. Ранні форми релігії та їх розвиток.
3. Ритуал шаманістських ініціацій в племенах в період первісності.
4. Релігія та культура Стародавньої Греції.
5. Іудаїзм в стародавні часи і сучасність. Становлення та генезис.
6. Національні релігії Китаю: історія і сучасність.
7. Національні релігії Японії: історія і сучасність.
8. Ранні національні релігії: типологія і порівняльний аналіз.
9. Пізні національні релігії: типологія і порівняльний аналіз.
10. Буддизм та його різновиди. Становлення та генезис.
11. Буддизм у сучасному світі.
12. Національні релігії Індії.
13. Релігії Китаю: конфуціанство, даосизм, синтоїзм.
14. Даосизм і його вплив на китайську культуру.
15. Християнство в системі культури.
16. Християнство: виникнення і еволюція.
17. Основи християнського віровчення.
18. Католицизм і Реформація.
19. Грецька православна церква.
20. Православна церква в Росії.
21. Християнство і традиції європейської культури.
22. Християнство в країнах Сходу.
23. Дохристиянські вірування українського народу.
24. Особливості християнства в Київській Русі.
25. Становлення православ'я на Україні.
26. Розкол у православ'ї в умовах сучасної України.
27. Сучасний стан релігійної думки на Україні.
28. Українська православна церква.
29. Українська автокефальна православна церква на шляху становлення.
30. Українська греко-католицька церква: історія і сучасність.
31. Православні церкви на Україні в контексті міжцерковного конфлікту (за матеріалами ЗМІ).
32. Новітні релігії на Україні.
33. Виникнення протестантських церков у XVI – XVIII ст.
34. Протестанти у XIX столітті.
35. Протестантизм у XX столітті.
36. Іслам: виникнення та поширення.
37. Іслам: теорія і практика.
38. Іслам: напрямки, секти.
39. Іслам: традиції і сучасність.
40. Модернізм та секуляризація в країнах ісламу.

41. Релігія в системі культури.

Список рекомендованої літератури:

1. Анисимов А.Ф. Этапы развития первобытной религии. - М.-Л., 1967.
2. Антология мировой философии. - т. 1.
3. Апокрифы древних христиан: Исследование, тексты, комментарии А.Ф.Окулов и др. - М.: Мысль, 1989.
4. Библийская энциклопедия. - М.: ТЕРРА, 1990.
5. Блаватская Е.П. Тайная Доктрина: синтез науки, религии и философии. В 2-х т., 4кн. /Пер.с англ. Е.И.Рерих. - Мн.: Маст.лит., 1993.
6. Бутинова М.С. Как возникла религия. - М., 1977.
7. Бхагавад-Гита как она есть - Изд-во "Бхактиведомта Бук Траст", 1984.
8. Вардапетян К.Б. Происхождение религии - Ереван, 1965.
9. Васильев Л. Роль конфуцианства в формировании некоторых традиций и стереотипов в Китае // Роль традиций в истории Китая. - М., 1968.
10. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. - М., 1990.
11. Гараджа В.И. Религиоведение. - М., 1995.
12. Грибанов А. Сколько религий на земле // Наука и жизнь. -1993. - № 6-8. Джемс У. Многообразие религиозного опыта. - М., 1910.
13. Древнекитайская философия: В 2-х т. - М., 1972.
14. Ерышев А.А. Религиоведение: Учеб. пособие. - К., 1999.
15. Естественные представления Древней Руси/ К.Н.Афанасьев, Ю.Л.Щапова, Е.К.Пиотровская и др. - М.: Наука, 1988.
16. Золотарев А.М. Родовой строй и первобытная мифология. - М., 1964.
17. История древнего мира. - М., 1962.
18. История зарубежной психологии: Тексты. - М., 1986.
19. История китайской философии: Пер.с кит./Общ. ред. и послес. М.Л.Титаренко. -М.: Прогресс, 1989.
20. Історія релігії в Україні. Навч. посібник / За ред. А. М. Колодного. - К., 1999.
21. Калінін Ю., Харьковщенко Є. Релігієзнавство./ За ред. Калініна Ю. - К., 1997.
22. Коран: Пер. с араб. - М.: Изд."АНС-Принт", 1990.
23. Костенко О. О. Релігієзнавство: Конспект лекцій. - Харків, 1996.
24. Кривелев И.А. История религии. Т.1. - М., 1975.
25. Кривелев И.А. История религий: Очерки в 2 т. - М., 1988.
26. Культурология. Энциклопедический словарь. - Ростов-на-Дону, 1997.
27. Ланг Э. Мифология: Пер. с англ. - М., 1901.
28. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. - М., 1930.
29. Леви-Стросс К. Структура мифа // Вопросы философии. - 1970. - № 7.
30. Лекции по истории религии: Учебное пособие / Под общ. ред. А.Н. Типсина. - СПб., 1997.
31. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. - М., 1991.
32. Мистическое богословие. - К.: Изд. "Путь к истине", 1991.

- 33.Никольская Р.А. Происхождение религии и ее первобытные формы. - Минск, 1968.
- 34.Никольский В.К. Происхождение религии. - М., 1949.
- 35.Новый завет и Псалтырь. - Мн., 1991.
- 36.Померанц Г., Миркина З. Великие религии мира. - М., 2001.
- 37.Поснов М.Э. История Христианской церкви. - К.: Изд. "Путь к истине", 1991.
- 38.Радхакришнан С. Индийская философия. - М., 1956.
- 39.Ранович А.Б. Первоисточники по истории раннего христианства. Античн. критики христианства. - М.: Политиздат, 1990.
- 40.Розенберг О.О. Труды по буддизму. - М.: Наука, 1991.
- 41.Свенцицкая И.С. Раннее христианство: страницы истории. - М.: Поли 1988.
- 42.Современная зарубежная социальная психология: Тексты - М., 1984.
- 43.Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество - М., 1992.
- 44.Сов. энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М.Прохоров. 3-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1985.
- 45.Спенсер Г. Основания социологии. Т.1. - СПб, 1898.
- 46.Стеблин-Каменский М.И. Миф. - Л., 1976.
- 47.Токарев С.А. Ранние формы религии и их развитие. - М., 1964.
- 48.Токарев С.А. Ранние формы религии. - М., 1990.
- 49.Толковая Библия: В 3-х т. - Стокгольм: Ин-т перевода Библии, 1987.
- 50.Тэйлор Э. Первобытная культура: Пер. с англ. - М., 1939.
- 51.Францев Ю.П. У истоков религии и свободомыслия. - М. - 1., 1959.
- 52.Фрезер Дж. Золотая ветвь: Пер. с англ. - М., 1928.
- 53.Хайтун Д.Е. Тотемизм. Его происхождение и сущность. - М., 1958.
- 54.Христианство: Словарь / Под общ. ред. Л.Н. Митрохина и др. - М., 1994.
- 55.Чанышев А.Н. Начало философии. - М.. Изд-во МГУ, 1982.
- 56.Чертихин В.Е. У истоков религии. - М., 1977.
- 57.Шахнович М.И. Первобытная мифология и философия. - Л., 1971.
- 58.Энциклопедия для детей. Т.6. В 2-х ч. Религии мира. - М., 1996.
- 59.Юань Кэ. Мифы Древнего Китая. - М., 1965.
- 60.Юнг К.Г. Архетип и символ. - М., 1991.
- 61.Яблоков И.Н. Методологические проблемы социологии религии. - М., 1972.
- 62.Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. - М., 1991.

ПРАВИЛА ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Контрольна робота з релігієзнавства – самостійне дослідження, присвячене актуальним питанням філософії релігії, історії релігії, психології релігії, соціології релігії, феноменології релігії.

Виконання контрольної роботи є найважливішим засобом поповнення багажу гуманітарних знань, формування умінь і навичок дослідницької роботи.

Передбачається самостійне поглиблене оволодіння теоретичним матеріалом за певним розділом курсу, ознайомлення та вивчення сучасних релігієзнавчих теорій.

Роботу слід виконувати в кілька етапів:

- 1) Визначення теми (починати зі складання списку джерел, в яких висвітлено питання обраної теми).
- 2) Вивчення наукової літератури з теми. Укладання складного плану (при складанні плану необхідно викладати думки чітко й послідовно). див. Додаток 2.

Обсяг контрольної роботи не повинен перевищувати 25 сторінок надрукованого тексту.

Необхідно дотримуватися єдиної нумерації сторінок. На титульному аркуші зазначаються: назва вищого навчального закладу, кафедри, на якій виконана робота, тема роботи, прізвище, ім'я, по батькові та шифр спеціальності студента, дані про допуск роботи до захисту, місто і рік написання. див. Додаток 1.

Загальними вимогами до оформлення роботи є: чіткість та логічна послідовність викладення матеріалу; переконливість аргументації; стислість і точність формулювань, які виключають можливість неоднозначного тлумачення; конкретність викладу результатів дослідницької роботи; обґрунтованість висновків; точка зору автора.

Структура контрольної роботи:

- 1) титульний аркуш;
- 2) складний план роботи; (оформлення див. Додаток 3).
- 3) вступ;
- 4) основна частина з кількома підпунктами;
- 5) висновок;
- 6) список використаних джерел (не менше 10-ти);
- 7) додатки.

Вступ має містити оцінку сучасного стану розглянутої проблеми, підстави і вихідні дані для розробки теми, обґрунтування необхідності проведення дослідження. Також повинні бути показані *актуальність* і *новизна* розглянутої проблеми, її зв'язок з курсом дисципліни.

В основній частині контрольної роботи повинна міститися детальна характеристика аналізованого предмета дослідження.

При написанні контрольної роботи студент повинен посилається на джерела, матеріали, окремі дані, які наводяться в роботі, а також на ідеї, концепції.

Посилання на джерело в тексті роботи слід позначати порядковим номером згідно з переліком посилань двома виділеними квадратними дужками, наприклад, «... у монографіях З. Фрейда [6-9]...».

Допускається уживання посилання на джерела у виносках. При цьому оформлення посилань повинно відповідати його бібліографічному опису (див. Додаток 3) за переліком посилань згідно з зазначеним номером.

Приклад: ... православный богослов П. А. Флоренский так определяет религию: «... если онтологически религия есть жизнь нас в Боге и Бога в нас...» [6, с. 216].

Висновок складається з коротких висновків, пропозицій щодо їх використання, включаючи наукову і соціальну цінність отриманих результатів.

До програми слід включати допоміжний матеріал, необхідний для розкриття теми, малюнки та схеми з курсу (див. Додаток 1-10).

Контрольна робота повинна бути надрукована (комп'ютерний набір) на одній стороні аркуша білого паперу формату А4 через півтора міжрядкових інтервали.

Текст роботи слід друкувати (набирати на комп'ютері), дотримуючись наступних розмірів полів: ліве – не менше 30 мм, праве – не менше 10 мм, верхнє – не менше 15 мм, нижнє – не менше 20 мм.

Вписувати в текст роботи окремі слова, малюнки, умовні знаки слід тільки чорним кольором. Кольоровим маркером на схемі **Складові курсу «Релігієзнавство»**, а також на рис. «Логічна структура «Древо релігій», вказуєте стрілкою, за якою зі складовою курсу (історії релігії, філософії релігії, психології релігії, соціології релігії, феноменології релігії) виконана контрольна робота.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Дайте визначення поняттю "релігія".
2. Перерахуйте найбільш ранні форми прояву релігії та дайте їх коротку характеристику.
3. Дайте характеристику співвідношення індивідуального і суспільного змісту релігії.
4. Дайте визначення предмета та змісту релігієзнавства як наукової дисципліни.
5. Опишіть первісні форми релігії та їх роль в архаїчних суспільствах.
6. Дайте визначення етнічних (національно-державних) релігій. Проілюструйте прикладами.
7. Схарактеризуйте основні історичні етапи розвитку релігії Індії?
8. Охарактеризуйте особливості джайнізму і його основну мету.
9. Опишіть основний зміст релігій Китаю - даосизму і конфуціанства.
10. Розкажіть про іудаїзм і його головну книгу - Талмуд.
11. Дайте визначення і назвіть існуючі на Землі світові релігії.
12. Розкажіть про виникнення та зміст буддизму, його засновника.
13. Опишіть ламаїзм як самостійну форму буддизму.
14. Перерахуйте головні принципи ісламу і опишіть зміст Корану.
15. Дайте характеристику двох основних напрямків ісламу - сунізму і шиїзму.
16. Розкажіть про виникнення християнства і його засновника Ісуса Христа.
17. Дайте характеристику православ'ю як одному з трьох основних напрямків християнства.
18. Сформулюйте основні положення Символу віри в православ'ї.
19. Дайте визначення католицизму як одному з найбільших напрямків у християнстві.
20. Витоки католицизму, його відмінність від православ'я.
21. Розкажіть про виникнення протестантизму і його головного діяча – Мартіна Лютера.
22. Розкажіть про виникнення протестантизму і його діяча Жана Кальвіна.
23. Перерахуйте основні течії протестантизму і коротко охарактеризуйте їх.
24. Заснування християнства у Київській Русі.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Дайте визначення поняттю «релігія».

Релігія (від лат. *religio* - совісне ставлення, совісність, побожність, страх Божий, святість, предмет культу; *religare* - пов'язувати, сковувати) - одна зі сфер духовного життя, спосіб практичнодуховного засвоєння світу суспільством, групою, індивідом і особистістю. Релігія виникає в ході об'єктивного процесу становлення людини, суспільства, людства і перетворюється в певний аспект їх сутності та існування. Релігія має основи й передумови в певних сторонах буття Космосу, планети Земля, суспільства, соціальних груп та окремої людини, її поява і відтворення зумовлені відносинами несвободи, залежності, панування/підпорядкування, інакше кажучи, тими відносинами, які недоступні управлінню, розпорядженню, цілеспрямованому регулюванню. На різних етапах історії ці стосунки видозмінюються, що знаходить вираження в первісних віруваннях, у релігіях різних типів, у політеїстичних та монотеїстичних поданнях.

Стародавні римляни позначали цим словом все те, що було пов'язано з шануванням (культу) богів. Під релігією християни спочатку розуміли тільки свою християнську віру. У середні століття релігією вважалися лише складні віровчення – християнство, іслам, іудаїзм та ін.

Найбільш ранні форми прояву релігії: магія, тотемізм, фетишизм, анімізм. Подальшими історичними формами розвитку релігії є племінні, національно-державні (етнічні) та світові релігії. Релігія, перебуваючи суспільним явищем, відіграє серйозну роль у житті суспільства на всіх етапах його історії. Релігія як соціальне явище вивчається різними соціальними науками - філософією, соціологією, психологією, релігієзнавством.

2. Перерахуйте найбільш ранні форми прояву релігії та дайте їх коротку характеристику.

Найбільш ранніми формами прояву релігії є магія, тотем і табу, фетишизм, анімізм, шаманство. Ймовірна причина виникнення - відчуття безсилля людини у боротьбі з природою, а в подальшому, в процесі розвитку суспільства, - безсилля перед стихійними силами природи і соціальними силами, що панують над людьми.

Анімізм (від лат. *anima, animus* - душа, дух) - віра в існування душі і духів, обов'язковий елемент різних релігій. Цей термін застосовується при розгляді духовного життя первісного суспільства. Термін «анімізм» введений англійським вченим Е. Тейлором.

Магія (від грец. *mageia* - чаклунство, чарівництво) - обряди, пов'язані з вірою в надприродну здатність людини (чаклуна, мага) впливати на людей і явища природи. Магія виникла в первісних суспільствах і стала елементом обрядів багатьох релігій.

Тотемізм (мовою північноамериканських індіанців *оджибве* – «його рід») - комплекс вірувань і обрядів первісних суспільств, пов'язаних з уявленням про

спорідненість між групами людей і, так званими, тотемами - видами тварин і рослин (рідше явищами природи і неживими предметами). Кожен рід носив ім'я свого тотема, його не можна було вбивати і вживати в їжу - табу. Тотемізм був поширений серед всіх народів світу, його пережитки збереглися в багатьох релігіях.

Табу (від полінез. – заборона) – поняття пов'язане з первісною культурою і позначає категоричну знакову заборону на виділені предмети, дії і слова, порушення якої тягне за собою суворе покарання з боку даного колективу, причому навіть сам порушник може суворо себе покарати. У своїй "класичній" формі система табу була виявлена етнографами в Полінезії. Ця заборона відрізняється від інших тим, що вона нічим не мотивується і нічим не обґрунтовується.

Фетишизм (від франц. *fetich* - ідол, талісман) - культ неживих предметів - фетишів, наділених, за уявленням віруючих, надприродними властивостями. Був поширений серед усіх первісних народів. Пережитки фетишизму - віра в амулети, обереги, талісмани, - які зберігаються в ряді релігій.

Шаманство (від евенкійськ.- *шаман, саман* - збуджений, несамовита особа) - рання форма релігії. ґрунтується на уявленні про надприродне спілкуванні служителя культу - шамана - з духами під час камлання (ритуал, який приводить до екстатичного стану; супроводжується співом і ударами в бубон). Основна функція шаманства - лікування хворих. Відоме багатьом народам Африки, Північної і Східної Азії, індіанцям та ін.

3. Дайте характеристику співвідношення індивідуального і суспільного змісту релігії.

Одна з ліній, що проходять через всю історію релігієзнавства, - трактування релігії як суми переживань окремої людини, хоча на різних етапах розвитку і у різних діячів ця лінія виражена неоднаково яскраво і в різних формах.

Релігія як "почуття абсолютної залежності" (Ф. Шлейермахер), продукт взаємин "Я і Бог" (С. К'єркегор), «роздуми дикуна-філософа» (Е. Тейлор, Р. Спенсер), підсвідомості та пов'язаної з нею діяльності "Я" і "Над-Я" (З. Фрейд і неофрейдисти), психічної обтяженості і важких внутрішніх переживань закинутаї у світ особистості (екзистенціалізм - К. Ясперс, М. Хайдеггер, Р. Марсель), "релігійного досвіду" індивідуума (прагматизм, особливо У. Джемс), "зустрічі" того ж індивідуума з Богом (сучасний протестантизм - К. Барт, неохасидизм - М. Бубер) - ці концепції при всьому розходженні вихідних філософських позицій демонструють підхід до релігії суто особистісного явища.

Разом з тим документи, в яких зафіксовані догматичні основи будь-якого віровчення, не виявляють собою результату індивідуальної творчості засновника будь-якої релігії. Не заперечуючи ролі тих особистостей, які стояли біля колиски конкретного релігійного руху, будь то Христос, Мухаммед або Будда, ми розуміємо, що їх проповідь не залишалася "гласом волаючого в пустелі" насамперед тому, що вона жила актуальними для їх часу

переживаннями і сподіваннями більшості людей, тобто відповідала розумінням та настроям епохи. Будь-яке релігійне вчення, яке виникло і вкорінялося, стало в цьому сенсі суспільним продуктом.

Висвітлення проблеми особистих або суспільних коренів релігійної свідомості має велике значення для вирішення проблеми генезису релігії, оскільки з моменту свого виникнення релігія надавала суттєвий вплив на всі сторони життя суспільства, особливо на розвиток духовної культури.

4. Дайте визначення предмета та змісту релігієзнавства як наукової дисципліни.

Релігієзнавство є науковою дисципліною, яка вивчає виникнення, функціонування і розвиток релігії як глобального соціального явища. Релігієзнавство – філософська дисципліна, предметом якої є вивчення релігії. Релігія як соціальне явище вивчається різними соціальними науками – філософією, соціологією, психологією.

Особливе місце посідає теологія (від грец. *theos* - боговчення; богослов'я), яка є сукупністю релігійних доктрин про сутність і дії Бога. Богослов'я передбачає концепцію абсолютного особистого Бога, що повідомляє людині знання про себе в одкровенні. У строгому сенсі про теологію прийнято говорити стосовно іудаїзму, християнства та ісламу.

У широкому сенсі філософія релігії - це сукупність філософських установок відносно релігії, концептуалізації її природи і функцій, а також філософських обґрунтувань існування божества, філософських міркувань про його природу і ставлення до світу і людини. У вузькому розумінні - це автономне філософське міркування про божество і релігії, особливий тип філософствування.

Філософія релігії у вузькому сенсі постає або як спеціальний розділ великих філософських систем, або як відокремлена філософська дисципліна.

Загальну предметну область переважної більшості різновидів філософії релігії утворюють дослідження і осмислення теїзму в різних аспектах, а також обґрунтування традиційного, "класичного" теїзму або конструювання філософських альтернатив. Під теїзмом розуміється, як правило, набір релігійно-метафізичних тверджень, ядром яких є положення, що конкретизують вчення про Бога як нескінченної, вічної, досконалої особистісної реальності, трансцендентної стосовно всього сущого і одночасно того, що зберігає дієву присутність у світі.

Філософія релігії постає або як філософське релігієзнавство, або як філософська теологія. Ці дві основні форми виявляються, відповідно, як філософсько-критичний аналіз наявної системи релігійних вірувань і як спроби конструктивного філософського обґрунтування і розробки такої системи.

Сучасне філософське релігієзнавство вирішує кілька нерозривно пов'язаних одна з одною завдань. Воно прагне зрозуміти сенс релігійної мови: визначити статус релігійних вірувань, умови їх обґрунтованості, раціональності та істинності; охарактеризувати природу і функції релігійного, особливо

містичного досвіду, встановити можливі "моделі віри" і, нарешті, окреслити відносини між філософією релігії та релігієзнавчими дисциплінами.

Філософська теологія виконує різноманітні інтерпретаційні, виправдовувальні і конструктивні функції у ставленні до релігії. Можна виділити два основні різновиди філософської теології - конфесійну і позаконфесійну. При конфесійному використанні філософська теологія розроблює церковно-догматичне вчення про Бога: виконує різноманітні метатеологічні функції, тобто метатеологічний аналіз теології філософськими засобами. Філософська теологія може бути також відносно автономним філософським богопізнанням. Створення вчення про Бога - найважливіша функція філософської теології, як конфесійної, так і позаконфесійної. Це передбачає вирішення трьох взаємопов'язаних завдань: по-перше, підтвердження існування Бога; по-друге, визначення його природи; по-третє, характеристика відносин між Богом і світом, Богом і людиною.

Сучасні філософські релігійні вчення діляться на теїстичні та ті, що претендують на альтернативу теїзму. Цей поділ в цілому збігається з поділом філософської теології на конфесійну і позаконфесійну, оскільки є альтернативою теїзму взагалі, а не тільки якоїсь його конкретній формі, не може створюватися в рамках конфесійної філософської теології.

Також однією зі складових курсу релігієзнавства є феноменологія релігії, яка узагальнено відображає спробу вивчити релігійний феномен без світоглядних та ідеологічних упереджень. Як методологічна рефлексія феноменологія релігії виникла в I-й пол. XX ст. в ряді досліджень Ш. де ля Сосса, Ф.Отто, М. Шелер, Г. ван дер Леув та ін. Феноменологія зосереджує свою увагу на характеристиках релігійних явищ - риси, ознаки, які не є безпосереднім процесом релігійного відображення. Вони є не що інше, як продукт мисленнево-фантазійного заповнення сущого, і створення віруючим відповідного поняття (категорія «порятунку», «спокути», «священного» і «профанного» та ін.). Нині розробка проблем феноменології релігії ведеться головним чином у напрямках, запропонованих М. Еліаде, Х.-Е.Керлотом, Г. ван дер Леувена, Ф.Хайлером.

Складовою релігієзнавства також є і соціологія релігії. Засновниками соціології релігії вважаються французький соціолог Е.Дюркгейм і німецький - М. Вебер. Від Е. Дюркгейма йде традиція функціонального вивчення релігії як "колективної вистави". Релігія, за Е. Дюркгейму, є основним засобом згуртування суспільства, встановлення зв'язку між індивідом і соціальним цілим. Традиція, що йде від М. Вебера, трактує релігію насамперед як мотив соціальної дії.

У західній соціології релігії можна виділити два рівні вивчення релігійних феноменів: теоретичний, який розглядає релігію як цілісну підсистему і виявляє її взаємодію з іншими соціальними структурами; і емпіричний, що передбачає вивчення релігійності соціальних, демографічних груп і окремих особистостей. У теоретичній соціології релігії існує кілька течій, загальним для яких є ідеалістичне зведення соціальної структури суспільства до взаємодії людей у рамках певних інститутів, які регулюють поведінку людей за

допомогою встановлених норм поведінки. Релігія, на їхню думку, створює систему вірувань, норм і цінностей, які об'єднують членів суспільства, забезпечують його цілісність і єдність.

Однією з найважливіших проблем, активно обговорюваних в західній соціології релігії, є проблема секуляризації. Неоднозначне ставлення до неї пов'язано, зокрема, з розумінням релігії. Ті з соціологів, хто дотримується широкого визначення, вважають поняття секуляризації неспроможним, а ті соціологи, хто пов'язує існування релігії з вірою в надприродне, розглядають секуляризацію як найважливіший соціальний процес, в корені міняє положення релігії в сучасному суспільстві. Неоднакові і спроби пояснення секуляризації. Одні соціологи пояснюють її зникненням колишніх, докапіталістичних спільнот людей, деперсоналізацією і формалізацією міжособистісних відносин; противники секуляризації використовують ідею, згідно з якою в суспільстві відбувається не секуляризація, а лише структурна і функціональна диференціація інститутів. Значний інтерес представляє розробка західними соціологами методології та методики емпіричних досліджень релігійності.

Психологія релігії є складовою цієї дисципліни. Психологія релігії виникла наприкінці XIX - початку XX ст. (В. Вундт, У. Джемс, Т. Рибо і ін.) і накопичила значний матеріал про зміст релігійної свідомості, а також про емоційні стани і почуття людини під час здійснення релігійних обрядів.

Вивчення законів формування, розвитку і функціонування релігійної психології ведеться в наступних напрямках:

- загальна теорія психології релігії вивчає зміст і структуру релігійної свідомості, специфіку релігійних почуттів, психологічні функції релігії в духовному житті особистості і суспільства;
- диференційна психологія релігії розглядає релігійну свідомість і почуття віруючих з урахуванням конкретного соціального середовища і історичної епохи;
- психологія релігійних груп вивчає соціально-психологічну структуру релігійних громад, механізми спілкування, наслідування, навіювання, установок і їх вплив на свідомість, почуття і поведінку віруючих;
- психологія релігійного культу досліджує вплив релігійних обрядів на психіку людини;
- педагогічна психологія вивчає принципи і особливості формування релігійного і атеїстичного світогляду.

Релігієзнавство включає в себе і історію релігії як складову цієї дисципліни. Для становлення історії релігії багато зробили Г. Гегель, Й. Г. Гердер, А. Гарнак, Е. Голубинський, В. Болотов, А. Луазі, М. Булгаков (митрополит Макарій), Шантепі де ля Сосса, Л. Фейербах, І. Шлейермахер, І. Огієнко. Історія релігії описує світ релігії, що рухається в часі, у всьому його різноманітті, відтворює минуле різних релігій в конкретності їх форм, накопичує і зберігає інформацію про численні релігії, що існували й існують.

Як окрема наукова дисципліна релігієзнавство починає формуватися в XIX столітті, хоча відповідні знання, в тому числі і філософські, накопичувалися з давніх-давен. В даний час релігієзнавство включає ряд

розділів і проблемних областей, серед них філософія, соціологія, психологія, феноменологія, історія релігії, вчення про вільнодумство та ін (див. Додаток 10, рис. 1 – 5).

5. Опишіть первісні форми релігії та їх роль в архаїчних суспільствах.

Первісність - це не синонім духовної убогості, а явище стадіальне. Сучасна наука виявляє і на одній з найбільш ранніх стадій суспільного розвитку порівняно багату, складну духовну культуру (у аборигенів Австралії, наприклад, зустрічаються і різні форми тотемізму, і чаклунство, і знахарство, і різноманітні анімістичні уявлення, і шаманство, і міфи про культурних героїв і деміург, і магія, що пронизує всю релігійну поведінку).

Серед різноманіття релігійної первісної активності виділяється особлива форма, пов'язана з основами життєзабезпечення. Маються на увазі *продуруючі обряди, чи обряди множення, які виробляють сили природи*. Магічна спрямованість цих обрядів на природу, їх широке розповсюдження в тій чи іншій формі відомих у всіх первісних мисливців, рибалок і збирачів, а також ранніх хліборобів. Вони дають підстави вважати, що тут проявляється одна з найбільш древніх форм релігії.

Багато *продуруючих обрядів спрямовано на відновлення порушеної мисливської діяльності рівноваги в природі*. У магічних обрядах цього типу, в системі тотемічних вірувань, пов'язаних з ними, можна бачити витоки промислових культів, характерних для багатьох "мисливських" народів, культ господарів звірів, лісу, моря тощо, які займають важливе місце в їх релігіях.

У первісному суспільстві *релігійні санкції* нерідко мали *висвітлювати соціальні норми, підтримувати громадський порядок і карати його порушників*, в чому виражається соціально-інтегративна функція релігії.

Наукова традиція розрізняє *обряди життєвого циклу*, які включають *обряди посвячення та обряди календарного циклу*, до яких відносяться і *продукують*. Перші *відзначають ті універсальні кризові ситуації - народження, досягнення зрілості, зміна статусу, шлюб, смерть, поховання*, - які супроводжують все життя людини; інші відрізняють зміну сезонів і супроводжують його метаморфози в господарської діяльності. Генетично, в своїх витоках, календарні обряди і обряди посвячення пов'язані між собою.

Обряди посвячення та ті, що продукують, стверджують продовження життя у всіх її видах, а це - найважливіша і найдавніша функція первісної релігії, *викликаній страхом перед смертю і надією на можливість її подолання*. Поєднання цих обрядів в культурах архаїчних суспільств свідчить про те, що вони сходять до спільного джерела, до якогось найдавнішого первообряду.

Отже, об'єктом і матеріалом первісного мислення були передусім життєво важливі для людини предмети і явища. Виходячи з цього, можна припустити, що первинною формою релігії швидше за все був фетишизм. На цій основі виникають і розвиваються інші форми первісної релігії (анімізм, тотемізм), розширюється коло первинних уявлень і магічних дій, які сформувалися пізніше в обрядовість мисливців і збирачів, яка продукує і присвячує.

Для більшості первісних міфологічних систем характерні образи культурних героїв і деміургів, творців світу і людини, творців культури, засновників звичаїв і законів, універсальні риси, властиві їм, їх широке розповсюдження і той факт, що вони зустрічаються майже у всіх мисливців і збирачів, свідчить про далеку давнину цих міфологічних образів (див. Додаток 5).

6. Дайте визначення етнічних (національно-державних) релігій. Проілюструйте прикладами.

Національна релігія - релігійне вірування та культова дія, властиві певному народу, нації. До них відноситься іудаїзм, індуїзм, синтоїзм, конфуціанство та інші релігії, пов'язані з певною національністю. У національній релігії конфесійні та етнічні кордони, як правило, збігаються, хоча за певних умов і обставин їх прихильниками можуть бути особи інших національностей. Існуючи на конкретному ґрунті, вони тісно переплелися з елементами національної культури, традиціями народів, що їх сповідують.

Національні релігії впливають на формування менталітету народу, регламентують поведінку і побут людей, сприяють розвитку і збереженню відповідного етносу, його культурній та мовній асиміляції.

До національно-державних або етнічних релігій відносяться індуїзм, джайнізм, даосизм, синтоїзм, зороастризм, іудаїзм і деякі інші. Багато з них є офіційними державними релігіями в країнах їх поширення. Етнічні релігії, зокрема брахманізм, індуїзм, зороастризм, даосизм, синтоїзм, іудаїзм є ілюстрацією цього визначення.

7. Які основні історичні етапи розвитку релігій Індії?

Релігія Індії в своєму розвитку пройшла ряд історичних етапів й сформувалась в одну з найбільш великих за кількістю послідовників релігій світу - індуїзм.

Ведична релігія (ведійська релігія) - рання стадія формування індійської релігії "індуїзм", поширена у індоарійських племен. Відома головним чином за Ведами.

Характерна риса - обожнювання сили природи, часто в міфологічних, невизначено окреслених образах. Основа культу - жертвопринесення, супроводжувані складним ритуалом, виконуваним брахманами. Велике значення у ведичній релігії мали магичні обряди. Найбільш шанованими богами ведичного пантеону були Варуна, Індра, Агні і Сома. З ведичної релігії розвинувся брахманізм.

Брахманізм - друга стадія (I-е тис. до н.е.) формування індійської релігії - індуїзму, що розвинулася в результаті пристосування до ведичної релігії індоарійських племен місцевих культів індійського автохтонного населення. Верховні боги - Брахма, Вішну і Шива. Велику роль в брахманізмі відігравали анімістичні уявлення і культ предків.

Складний ритуал, який чинять брахмани, сувора обрядова регламентація життя, аскетичні подвиги розглядалися як засоби, що забезпечують згідно із законом карми краще перевтілення душі (сансара) і кінцеве звільнення від ланцюга перероджень.

Індуїзм - одна з найбільш великих за кількістю послідовників релігій світу (близько 95% всіх індуїстів - в Індії), формувався в I тис.н.е., є результатом розвитку ведичної релігії, брахманізму та процесу подальшої асиміляції народних вірувань.

Основа індуїзму - вчення про перевтілення душ (сансара), що відбувається відповідно до закону воздаяння (карма) за добродіє або погане поводження, яке визначається шануванням верховних богів (Вішну або Шиви) або їх втілень і дотриманням кастових побутових правил. Культові обряди відбуваються в храмах, у місцевих і домашніх вівтарів, в священних місцях. Як священних шануються тварин - корова, змія, річки (Ганг), рослини (лотос) тощо. Для індуїзму характерно уявлення про універсальність і загальність верховного божества, що особливо виявилось у вченні бхакти. Сучасний індуїзм існує у вигляді двох течій: вішнуїзму і шиваїзму (див. Додаток 8, Додаток 9).

8. Охарактеризуйте особливості джайнізму і його основну мету.

Джайнізм - релігія Індії, має близько 3 млн. послідовників. Засновником вважається Вардхамана, іменованій Джіною і Махавірою (VI ст. до н.е.). Джайнізм як і буддизм, став реакцією на ритуалізм і абстрактну умоглядність брахманізму. Джайнізм відкинув авторитет Вед, відкрив доступ до своєї громади чоловікам і жінкам всіх варн (каст). Джайнізм зберіг індуїстське вчення про переродження душ і відплату за вчинки.

Метою джайнів вважається звільнення від перероджень (нірвана), досягне, згідно з джайнізмом, для аскета, який дотримує суворі правила, зокрема ахімси - неспричинення шкоди живим істотам.

Джайни діляться на ченців-аскетів і мирян, які займаються переважно торгово-посередницькою діяльністю, оскільки, згідно з джайнізмом, дотримання ахімси унеможлиблює для джайна землеробство, бо оранка землі може призвести до вбивства живих істот (хробаків, комах тощо). (див. Додаток 9).

9. Опишіть основний зміст релігій Китаю - даосизму і конфуціанства.

Релігія віруючих китайців - результат асиміляції буддизму, даосизму і конфуціанства.

Даосизм - одна з китайських релігій. Виникла в II ст. н.е. Основний канонічний твір - трактат "Лао-Цзи". На початку V ст. розроблена теологія і ритуал; до X ст. користувався особливим заступництвом державної влади. Даосизм зберігся до XX ст. головним чином як синкретична народна релігія, що ввібрала елементи конфуціанства і буддизму. Основна мета послідовників

даосизму - досягнення довголіття за допомогою ряду методів (дієта, фізичні вправи та ін.). Основне поняття даоської релігії - дао, що має універсальний сенс: першопричина Всесвіту, її закономірність, цілісність життя.

Конфуціанство - етико-політичне та релігійне вчення в Китаї. Основи конфуціанства були закладені в VI ст. до н.е. Конфуцієм. Конфуціанство оголосило владу правителя (государя) священною, дарованою небом, а поділ людей на вищих і нижчих ("благородних" і "маленьких людей") - загальним законом справедливості. З II ст. до н.е. і до 1913 р. конфуціанство було офіційною державною ідеологією (див. Додаток 5).

10. Розкажіть про іудаїзм і його головну книгу - Талмуд.

Іудаїзм (іудейська релігія) - монотеїстична релігія з культом бога Яхве. Виникла в I тис. до н.е. в Палестині. Поширена серед євреїв. Велика частина людей, які сповідують іудаїзм, живе в Ізраїлі і США.

Основні положення іудаїзму зібрані в Талмуді.

Талмуд (давньоєвр., букв. - вивчення) - є зібранням догматичних релігійно-етичних і правових положень іудаїзму, що склалися в IV ст. до н.е. - V ст. н.е. Головне в цій книзі - суворий принцип шанування єдиного бога Яхве.

Відмінною особливістю іудаїзму слід вважати той факт, що в історії релігії був проголошений послідовний і принциповий монотеїзм - колишній племінний бог Яхве перетворився тепер в єдиного бога - творця світу і вседержителя. У дусі цієї суворо монотеїстичної доктрини редагувалися книги Біблії, особливо основні, складові П'ятикнижжя.

Іудаїзм є державною релігією Ізраїлю. Усе життя віруючого єврея підпорядковується релігійно-обрядовим розпорядженням і заборонам. Вони стосуються їжі, одягу, туалету, розпорядку дня, молитов, дотримання свят, указують, що коли можна і що коли не можна робити. Кожен крок віруючого єврея повинен супроводжуватися молитвою. Численні харчові заборони і правила, про які вже говорилося, збереглися до наших днів. Вплив релігії на життя єврейських громад було особливо глибоким завдяки системі релігійного виховання і навчання. У новітній час - з початку XIX ст. - стали робитися і зараз робляться спроби модернізувати єврейську релігію, зм'якшити її очевидну невідповідність сучасному соціально-економічному ладу і культурі (див. Додаток 5).

11. Дайте визначення і перерахуйте існуючі на Землі світові релігії.

Світові релігії - назва тих монотеїстичних релігій, які в ході історичного розвитку подолали етнонаціональні межі і стали відкритими для всіх.

Спільними рисами світових релігій є їх космополітичний характер, ідея рівності всіх перед Богом, відмова від вузьконаціональної обрядовості, місіонерська активність, спрощення процедури прийняття нової віри. Світові релігії сформувалися в умовах великих світових імперій.

До світових релігій відносяться буддизм, християнство та іслам - три релігії, які мають найбільшу кількість послідовників в різних країнах світу.

Буддизм переважно поширений в Південно-Східній і Центральній Азії, частково в Середній Азії і Сибіру; іслам - на Близькому і Середньому Сході, частково на Далекому Сході і в Африці; християнство - в Європі і Америці, частково в Африці, Океанії, Австралії.

Засновником буддизму є Сіддхартха Гаутама (Будда). Виник в Стародавній Індії в VI-V ст. до н.е. Основні напрямки: хінаяна і махаяна. Основа буддизму - вчення про чотири істини.

Християнство виникло в I ст. н.е. в східній провінції Римської імперії - Палестині. В ході історичного становлення християнство розпалося на три основні гілки: католицизм, православ'я і протестантизм.

Загальна ознака, що об'єднує християнські віровчення - віра в Ісуса Христа. Головне джерело віровчення - Біблія (особливо її друга частина - Новий Завіт).

Іслам - наймолодша з світових релігій. Іслам виник в Аравії в VII ст. Його засновником є Мухаммед. Головні принципи ісламу викладені в Корані і Сунні. Основний догмат - поклоніння єдиному богу - Аллаху. Основні напрямки ісламу - суннізм і шиїзм. (див. Додаток 5).

12. Розкажіть про виникнення і зміст буддизму, його засновника.

Буддизм - одна з трьох (поряд з християнством і ісламом) світових релігій. Виник в Стародавній Індії в VI-V ст. до н.е. Засновником вважається Сіддхартха Гаутама (Будда). Основні напрямки буддизму: хінаяна і махаяна.

Розквіт буддизму в Індії припадає на V ст. до н.е. - початку I тис. н.е.; поширився в Південно-Східній і Центральній Азії, частково в Середній Азії і Сибіру, асимілював елементи брахманізму, даосизму та інших релігій. В Індії до XII ст. розчинився в індуїзмі, сильно вплинувши на нього. Буддизм виступив проти властивого брахманізму домінування зовнішніх форм релігійного життя (в т.ч. ритуалізму).

У центрі буддизму - вчення про чотири благородні істини. Вчення трактує існування, страждання, його причини, а також стан звільнення і шлях до нього.

Страждання і звільнення - суб'єктивні стани і одночасно якась космічна реальність; страждання - стан занепокоєння, напруженості, еквівалентне бажанню, і одночасно пульсація дхарм; звільнення (нірвана) - стан незв'язаності особистості зовнішнім світом і одночасно припинення хвилювання дхарм. При цьому буддизм заперечує потойбіччя звільнення; в буддизмі немає душі як незмінної субстанції - людське "Я" ототожнюється з сукупним функціонуванням певного набору дхарм. Немає протиставлення суб'єкта і об'єкта, духу і матерії, немає Бога як творця і безумовно вищої істоти. В ході його розвитку поступово склалися культ Будди і бодхісатви, ритуал, з'явилися сангхи (чернечі громади) тощо. Відчуженість від світу, індивідуалізм визначають в цілому світогляд буддизму.

У перекладі з санскритського Будда означає буквально "просвітлений". Це ім'я засновника буддизму Сіддхартха Гаутами (623-544 рр. до н.е.), що походив, за переказами, з царського роду племені шак'їв в Північній Індії (одне з імен Будди - Шак'я-Муні, "відлюдник з шак'їв"). В релігії буддизму істота, яка досягла стану вищої досконалості ("прояснення"), також носить ім'я Будди.

Дхарма - вчення про дхарми, що існують в індуїзмі і буддизмі. В індуїзмі це одне з центральних понять, що має кілька значень: панує над світом вічний моральний закон (аналог абсолюту); морально-соціальне встановлення для "правильного життя" (борг) - в цьому сенсі кожна людина має свою дхарму.

В буддизмі дхарма - це первинні елементи буття і психофізичні елементи життєдіяльності особистості. Дхарми вічні, постійно з'являються і зникають; хвилювання їх - джерело страждання і припиняється воно у стані нірвани.

Нірвана (санскр. - згасання) - центральне поняття буддизму і джайнізму, що означає вищий стан людських прагнень. В буддизмі - психологічний стан повноти внутрішнього буття, відсутність бажань, завершеної задоволеності і самодостатності, абсолютної відчуженості від зовнішнього світу. В ході розвитку буддизму поряд з етико-психологічним поняттям нірвани виявляється і його уявлення про неї як про абсолют. У джайнізмі - досконалий стан душі, звільненої від пут матерії, нескінченної гри народжень і смертей (сансари).

13. Опишіть ламаїзм як самостійну форму буддизму.

Ламаїзм - це одна з організаційно-незалежних різновидів махаяністського напрямку в буддизмі, яке виникло в Тибеті в VII - XIV ст. в результаті проникнення махаяни і тантризму, а також об'єднання їх з релігією тибетців бон-по (форма шаманізму).

Ламаїзм - тибето-монгольська форма буддизму, поширена в Тибеті, Монголії, а також в окремих районах Непалу та Індії. У СНД має деяке число послідовників, головним чином серед бурятів, калмиків і тувинців.

Якщо в буддизмі вважалось, що Будда тільки відкрив довгий і важкий шлях до нірвани, а кожен віруючий повинен досягнути і пройти його сам, то в ламаїзмі досягнення нірвани можливо коротким шляхом - культовим шануванням численних будд і бодхісатви, духів, а головне - завдяки допомозі лам, які є якщо не живими богами, то їх безпосередніми представниками. Порятунком можливо тільки за допомогою ченця - лами. Таким чином, духовенство має не бігти від життя для особистого порятунку, а йти до кожного, хто вірує, щоб керувати ним, вести по життю.

Титул першосвященника ламаїстської церкви в Тибеті - Далай-лама (від монг. *далай* - море (мудрості) і *лама*). Введено з XVI ст., а походження інституту Далай-лами відноситься до початку XV ст.

14. Перерахуйте основні принципи ісламу і опишіть зміст Корану.

Іслам (араб., букв. - покірність) - одна з найбільш поширених (поряд з християнством і буддизмом) релігій; послідовники - мусульмани. Виник іслам в

Аравії в VII ст. Засновник - Мухаммед. В результаті арабських завоювань розповсюдився на Близькому і Середньому Сході, пізніше в деяких країнах Далекого Сходу, Південно-Східної Азії, Африки.

Мухаммед або Мохамед, званий в європейській літературі частіше Магомет (Магомед), жив близько 570-632 рр. У 630-631 рр. був головою першої мусульманської теократичної держави (в Аравії). Шанується як засновник однієї з світових релігій - ісламу і як пророк.

Головні принципи ісламу викладені в Корані. Основний догмат - поклоніння єдиному Богу - Аллаху і визнання Мухаммеда посланцем Аллаха. Основні напрямки ісламу - суннізм і шиїзм.

Коран (араб. *К'уран*, букв. - читання) - головна священна книга мусульман, що представляє собою зібрання проповідей, обрядових і юридичних установок, заклинань, молитов, повчальних розповідей і притч, виголошених Мухаммедом у Мецці і Медині. Коран ділиться на 114 розділів, які називаються сурами, кожна сура ділиться на аяти. Аят - фраза або фрагмент фрази. На Мухаммеда перше одкровення Бога зійшло в місяці рамадані, тому рамадан є місяцем посту. Найбільш ранні тексти Корану, що збереглися, відносяться до VII-VIII ст. У Корані містяться питання права і зовнішньої обрядовості, які знайшли своє відображення в п'яти основних віровченнях: визнання єдиногобожжя і пророчим місцією Мухаммеда, молитви (саят), поста (саум), податку на користь бідних (закят) і паломництва (хадж).

Сунна - мусульманський Священний Переказ, що складається з хадисів. Склався в кінці VII-IX ст.

Хаджж (араб.) - паломництво мусульман до Мекки (в храм Кааба) для здійснення жертвопринесення в свято Курбан-байрам. Вважається однією з основних обов'язків мусульманина. Хаджжі - почесний титул мусульманина, який здійснив хаджж. (див. Додаток 7).

15. Дайте характеристику двох основних напрямків ісламу - суннізму і шиїзму.

Основні напрямки ісламу - суннізм і шиїзм.

Суннізм - одне з двох (поряд з шиїзмом) основних напрямків ісламу. Його послідовники називають себе ахль ас-сунна (люди сунни) і вважають, що саме вони дотримуються традицій пророка. Шанують не тільки Коран, а й святість Сунни. Формально суннітом вважається той, хто визнає перших чотирьох правовірних халіфів, а також правдивість зборів хадисів.

Основна відмінність суннізму від шиїзму полягає в тому, що суннізм не визнає можливості посередництва між Аллахом і людьми після смерті Мухаммеда, заперечує ідею про особливу природу Алі і право його нащадків на імамат, управління громадою. Суннізм відрізняється від шиїзму також в принципах юридичних рішень, характері свят, ставленні до іновірців, в деталях молитви тощо. У країнах поширення ісламу прихильники суннізму - суніти - складають більшість (крім Ірану, Південного Іраку, Йемену, деяких районів Середньої Азії). Поряд з Кораном шанується Сунна. При вирішенні питання

про вищу мусульманську владу (імам-халіф) спирається на згоду всієї громади, на відміну від шиїзму, який визнає імам-халіфами лише Алідів.

Шиїзм (від араб. *ши'а* - група прихильників) - одне з двох (поряд з суннізмом) основних напрямків ісламу. Виник в VII ст. як політична опозиція, партія прихильників Алі, особливо після смерті його вождя, набула характеру релігійного руху, що протистоїть ортодоксальному напрямку суннитів. Шиїти не визнають суннітських халіфів, вважаючи законними наступниками Мухаммеда і тлумачами ісламу лише династію 12 імамів - Алідів (Алі і його прямих нащадків від шлюбу з дочкою Мухаммеда - Фатимою). Шиїзм є державною релігією в Ірані, Йємені, поширений в Південному Іраку, серед віруючих деяких країн Середньої Азії. (див. Додаток 7).

16. Розкажіть про виникнення християнства і його засновника Ісуса Христа.

Християнство - одна з трьох світових релігій (поряд з буддизмом і ісламом). Має три основні гілки: католицизм, православ'я, протестантизм. Загальний ознака, що об'єднує християнські віросповідання та секти - віра в Ісуса Христа як Боголюдини, Спасителя світу, втілення другої особи триєдиного божества (Трійця).

Головне джерело віровчення - Священн Писання (Біблія, особливо її друга частина - Новий Завіт).

Християнство виникло в I ст. н.е. в східній провінції Римської імперії - Палестині. У IV ст. стало державною релігією Римської імперії і поступово поширилося по всьому світу.

Трійця - одне з основних догматів християнства, згідно з яким Бог єдиний по своїй суті, але існує в трьох осіб (осіб, іпостасей): Бог-Отець, Бог-Син ("Логос" - слово) і Святий Дух. Термін з'явився в кінці II ст., вчення про Трійцю розвинене в III ст. Воно викликало гостру дискусію в християнській церкві (так звані тринітарні суперечки). Догмат про Трійцю закріплений на I-му (325 р.) і II-му (381 р.) Вселенських соборах.

Головне в християнстві - вчення про боголюдину Ісуса Христа (*грец. Christos, букв. - помазаник*) Сина Божого, який зійшов з неба на землю, прийняв страждання і смерть для спокути людей від первородного гріха, воскрес і вознісся на небо. У майбутньому, за християнським вченням, відбудеться друге пришествя Христа для суду над живими і мертвими. Прихильники християнства повинні виконувати заповіді Христа, покірливо переносити тяготи життя, як це робив Христос, а відплату за це вони отримують в потойбічному світі.

Марія (Богородиця, Богоматір, Діва Марія, Мадонна) - в християнському віровченні мати Ісуса Христа, свято його зачала - один з основоположних догматів в християнстві.

Християнська ідея відплати обіцяла стражденним і знедоленим здобуття щастя і свободи в царстві небесному. Згодом християнство в результаті змін, що відбувалися в ньому самому і в навколишньому світі, перетворилося з зневажуваної і гнаної «іудейської секти» в державну релігію Римської імперії

(початок IV ст.). Швидкого поширенню християнства серед різних соціальних та етнічних груп імперії сприяли його космополітизм, місіонерська діяльність, універсалізм моральних принципів, нівелювання класових і національних відмінностей.

На формування ідеології християнства помітний вплив зробили східні культури, месіанські іудейські секти (наприклад, ессени), іудейсько-грецька філософія (вчення про Логос Філона Олександрійського), пізній стоїцизм. Спочатку християнству не були відомі уявлення про Трійцю, що з'явилися пізніше, первородний гріх, боговтілення, хрещенні, причасті та інші догмати. Процес формування християнської догматики розтягнувся на кілька століть. Сформульований Нікейським і Константинопольським Вселенськими соборами Символ віри неодноразово доповнювався і змінювався. Як до соборів, так і в процесі їх діяльності між регіональними християнськими об'єднаннями велися запеклі суперечки з питань розуміння різних догматів. Ще більш тривалою була боротьба, пов'язана з різним ставленням до деяких обрядів, шанування ікон тощо. В організаційному відношенні християнство ніколи не являло собою єдиного цілого. В ході свого розвитку воно розпалося на 3 основні гілки: православ'я, католицизм і протестантизм. У свою чергу, в кожній з них виділилися різні течії, напрямки, групи, секти. В даний час в християнстві відбуваються досить складні і суперечливі процеси. З одного боку, спостерігається соціально-політична диференціація християнських церков, духовенства, поява лівих течій і груп, перегляд колишніх соціальних доктрин і установок, а з іншого - інтеграція різних християнських конфесій, особливо помітна в екуменічному русі і діяльності Всесвітньої ради церков. (див. Додаток 6).

17. Дайте характеристику православ'я як одного з трьох основних напрямків християнства.

Православ'я - одне з трьох основних напрямів християнства - історично склалося, сформувалося як його східна гілка. Воно поширене головним чином в країнах Східної Європи, Близького Сходу, на Балканах. Назва "православ'я" (від грецького слова "ортодоксія") вперше зустрічається у християнських письменників II ст. Як самостійне вчення виникло після розділу Римської імперії на Західну і Східну (395 рік). Богословські основи православ'я сформувалися у Візантії, де воно було панівною релігією в IV-XI ст. Остаточне відділення від західної церкви відбулося в 1054 р.

Основою віровчення визнані Священн Писання (Біблія) і Священний Переказ (рішення семи Вселенських соборів IV - VIII століть, а також праці найбільших церковних авторитетів, таких, як Афанасій Олександрійський, Василь Великий, Григорій Богослов, Іоанн Дамаскін, Іоанн Златоуст). На частку цих отців церкви випало формування основних положень віровчення. Воно йшло в довгій боротьбі з численними відхиленнями, варіантами, багато з яких засуджені соборами як ересі. Одним з головних протиборчих напрямків стало аріанство.

Важливе місце в православ'ї займають обряди - таїнства, під час яких, за вченням церкви, на віруючих сходиться особлива благодать. Церква визнає сім таїнств.

Хрещення - таїнство, в якому віруючий при триразовому зануренні тіла в воду з призиванням Бога-Отця і Сина і Святого Духа знаходить духовне народження.

У таїнстві миропомазання віруючому подаються дари Святого Духа, повертають і зміцнюють в житті духовному.

У таїнстві причащення віруючий під виглядом хліба і вина куштує саме Тіло і Кров Христову для Вічного Життя.

Таїнство покаяння або сповіді - це визнання гріхів своїх перед священиком, який відпускає їх від імені Ісуса Христа.

Таїнство священства відбувається через єпископське свячення при зведенні тієї чи іншої особи в сан священнослужителя. Право здійснення цього таїнства належить тільки єпископові.

У таїнстві шлюбу, яке відбувається у храмі при вінчанні, благословляється подружній союз нареченого і нареченої.

У таїнстві Єлеопомазання (соборування) при помазанні тіла елеєм призивається на хворого благодать Божа, що зціляє немочі душевні і тілесні.

Православ'я не має єдиного центру управліннь. Ця традиція сходиться до перших століть нашої ери, до часу Візантійської імперії, де було чотири самостійних рівнозначних релігійних центри. В процесі історичного розвитку склалося 16 автокефальних, тобто самостійних, церков: Константинопольська, Олександрійська (Єгипет, деякі країни Африки), Антіохійська (Сирія, Ліван), Салімска (Палестина), Російська, Грузинська, Сербська, Румунська, Болгарська, Кіпрська, Елладська (Греція), Албанська, Чеська і Словацька, Американська, Українська.

Крім того є 4 автономних православних церкви: Синайська (юрисдикція єрусалимського патріарха), Фінляндська і Критська (юрисдикція Константинопольського Патріарха), Японська (юрисдикція патріарха Московського і всієї Русі) (див. Додаток 6).

18. Сформулюйте основні положення Символу віри в православ'ї.

Символ віри - короткий звід головних догматів, що складають основу віровчення будь-якої релігійної течії або церкви. Символ віри повинен прийматися сліпо, на віру, без доказів. Загальнохристиянський (апостольський) символ віри складається з 12 частин, або «членів». Символ віри складений батьками церкви і затверджений на Нікейському (325 р.) і Константинопольському (381 р.) вселенських соборах. Символ віри читається як молитва на богослужіннях і в домашніх умовах, а також виконується хором присутніми в храмі. Крім апостольського, відомі символи віри святого Афанасія (більш детально викладає вчення про Трійцю і втілення Христа), символи віри Тридентського собору (символ віри католицизму). Детальне

тлумачення символу віри дається в катехізисах, катехитичних повчаннях або спеціальних документах, що іменуються «сповідання віри».

У Символі віри, прийнятому на Нікейському та Константинопольському вселенських соборах, ці основи віровчення сформульовані в 12 частинах або членах.

У першому члені говориться про Бога як творця світу - першої іпостасі Святої Трійці.

У другому - про віру в Сина Божого єдинородного - Ісуса Христа, народженого "перед усіма віками, Світла від Світла, Бога істинного від Бога істинного, народженого не створеного, єдиносущного з Отцем ...".

Третій - це догмат Боготілення, згідно з яким Ісус Христос, залишаючись Богом, разом з тим став людиною, "народившись від Діви Марії.

Четвертий член Символу віри - про страждання і смерть Ісуса Христа. Це є догмат спокути.

П'ятий - про воскресіння Ісуса Христа.

У шостому говориться про тілесне вознесіння Ісуса Христа на небо.

У сьомому - про друге, прийдешнє пришестя Ісуса Христа на землю.

Восьмий член Символу віри - про віру в "Духа Святого, Господа, Животворчого, що від Отця походить, що Йому з Отцем і Сином однакове поклоніння і однакова слава ...".

У дев'ятому - про ставлення до церкви.

У десятому - про таїнство Хрещення.

В одинадцятому - про майбутнє загальне воскресіння мертвих.

У дванадцятому - про життя вічне.

19. Дайте визначення католицизму як одного з найбільших напрямків у християнстві.

Католицизм (від грец. *Katholikos* - загальний, пізніше - вселенський) - одне з основних (поряд з православ'ям і протестантизмом) напрямів в християнстві. Католицизм (західне і римсько-католицьке сповідання) остаточно оформився як віровчення і церковна організація після поділу церков в 1054 р.

Католицизм визнає основні догми і обряди християнства, але має ряд особливостей у віровченні, в культурі, в організації. Глава церкви - папа Римський, резиденція якого - Ватикан. За межі Європи католицизм поширювався у вигляді місій до нехристиян, велику роль в яких зіграли різні чернечі ордени.

Основою католицького віровчення, як і всього християнства, прийняті Священне Писання і Святий Переказ. Однак, на відміну від православної церкви, католицька вважає Священним Переказом ухвали не тільки семи перших Вселенських соборів, але і всіх наступних соборів, а крім того - папські послання і постанови.

Організація католицької церкви відрізняється суворою централізацією. Римський папа - глава цієї церкви. Він визначає доктрини з питань віри і моралі. Його влада вище влади Вселенських соборів.

Католицизм має ряд особливостей у віровченні, культурі і структурі релігійної організації, в яких відбилися специфічні риси розвитку західноєвропейського феодалізму. Католицька церква суворо централізована, має єдиний всесвітній центр (Ватикан), єдиного главу - Папу Римського, який вінчає багатоступеневу ієрархію католицизму. У католицизмі Папа вважається намісником Ісуса Христа на землі, непогрішним в справах віри і моралі. Його влада вище влади Вселенських Соборів. Джерелом віровчення католики визнають (на відміну від протестантів) не тільки Священне Писання (Біблію), але і Святий Переказ, який в католицизмі (на відміну від православ'я) включає в себе і постанови вселенських соборів католицької церкви і судження пап. Духовенство дає обітницю безшлюбності.

Особливістю католицизму є також екзальтоване шанування Богоматері, визнання догматів про її непорочне зачаття і тілесне вознесіння, додавання до символу віри філіюкве, догмат про чистилище. Католицизму притаманні пишній театралізований культ, широке шанування всіляких реліквій, культ мучеників, святих і блаженних. Протягом багатьох століть богослужіння в католицизмі відбувалося латинською мовою, лише II Ватиканський собор (1962 - 1965) дозволив службу і на національних мовах. Офіційною філософською доктриною католицької церкви є вчення Фоми Аквінського, пристосованих папством до сучасних умов. Сучасна католицька церква має у своєму розпорядженні величезну, підпорядковану суворій дисципліні армію духовенства, численні чернечі ордени, місіонерські, благодійні та інші релігійні організації та установи. До неї примикають також світські масові організації - політичні партії, профспілки, молодіжні, жіночі та інші об'єднання. Для своїх цілей католицизм широко використовує пресу, радіо, кіно, телебачення, видавництва, католицькі навчальні заклади тощо.

Особливо багато віруючих католиків в Італії, Іспанії, Португалії, Франції, Австрії, Польщі, Угорщині, в країнах Латинської Америки, в США. Всього в світі зараз налічують від 580 до 800 млн. прихильників католицизму. Поширений в країнах Західної Європи, Латинської Америки, США та ін.

20. Витоки католицизму, його відмінність від православ'я.

Своїм корінням католицизм йде в християнство. Процес відокремлення католицизму в християнстві почався ще в III - V ст., коли наростали і поглиблювалися економічні, політичні, культурні відмінності між західною і східною частинами Римської імперії, особливо після її розділу на Західну Римську і Східну Римську імперії в 395 р.

Початок поділу християнської церкви на католицьку і православну було покладено суперництвом між римськими папами і константинопольськими патріархами за верховенство в християнському світі. Близько 867 р. відбувся розрив між папою Миколаєм I і константинопольським патріархом Фотієм.

На VIII Вселенському соборі розкол прийняв незворотного характеру після полеміки між папою Львом IV і константинопольським патріархом

Михайлом Келуарієм (1054 р.) і був завершений, коли хрестоносці захопили Константинополь.

Централізація католицької церкви породила принцип догматичного розвитку, що виразився, зокрема, в праві нетрадиційного тлумачення віровчення. Так, у Символі віри, визнаному православною церквою, в догматі про Трійцю сказано, що Святий Дух походить від Бога-Отця. Католицький догмат проголошує, що Святий Дух виходить і від Отця, і від Сина. Сформувалося і своєрідне вчення про роль церкви в справі порятунку. Вважається, що основа порятунку - віра і добрі справи. Церква, за вченням католицизму (в православ'ї цього немає), має скарбницю "понадпотрібних" справ - "запасом" добрих справ, створених Ісусом Христом, Богоматір'ю, святими, благочестивими християнами. Церква має право розпоряджатися цією скарбницею, приділяти з неї частину тому, хто цього потребує, тобто - відпустити гріхи, дарувати прощення, що каються. Звідси вчення про індульгенції - відпущення гріхів за гроші або за будь-які заслуги перед церквою. Звідси - правила молитов за померлих і право папи скорочувати термін перебування душі в чистилищі.

Догмат про чистилище (місце проміжне між раєм-пеклом) є лише в католицькому віровченні. Душі грішників, на яких не лежать аж надто великі - смертні - гріхи горять там в очисному вогні (можливо, що це символічний образ мук совісті і каяття), а потім отримують доступ в рай. Термін перебування душі в чистилищі може бути скорочений добрими справами (молитвами, пожертвуваннями на користь церкви), які здійснюють на згадку про померлого його рідні та близькі на землі.

Вчення про чистилище склалося ще в I ст. Православна і протестантська церкви вчення про чистилище відкидають.

Крім того, на відміну від православного віровчення, в католицькому є догмати про непогрішимість Папи (прийнятий на I Ватиканському соборі в 1870 р); про непорочне зачаття Діви Марії (проголошений в 1854 р). Особливу увагу західна церква виявила до Богородиці в тому, що в 1950 році папа Пій XII ввів догмат про тілесне вознесіння Діви Марії.

Католицьке віровчення, як і православне, визнає сім таїнств, але розуміння цих таїнств в деяких деталях не збігається. Причастя проводиться прісним хлібом (у православних - квасним). Для мирян допускається причащення як хлібом і вином, так і тільки хлібом. При вершинні таїнства хрещення кроплять водою, а не занурюють у купіль. Миропомазання (конфірмація) проводиться у віці семи-восьми років, а не в дитинстві. При цьому підліток отримує ще одне ім'я, яке він обирає собі, а разом з ім'ям - образ святого, вчинкам та ідеям якого він має намір свідомо наслідувати. Таким чином, здійснення цього обряду має служити зміцненню у вірі.

У православ'ї обітницю безшлюбності приймає лише чорне духовенство (чернецтво). У католиків безшлюбність (целібат), встановлене папою Григорієм VII, обов'язково для всього духовенства.

Організація католицької церкви відрізняється строгою централізацією, ієрархічним характером; монархічний центр - папство, глава - Папа римський,

резиденція якого - Ватикан. Джерела віровчення – Священне Писання і Священний Переказ. Особливості католицизму в порівнянні з православ'ям: додавання до Символу віри (в догмат Трійці) філіокве; наявність догматів про непорочне зачаття Діви Марії і її тілесне вознесіння, про непогрішимість папи; різке розмежування між кліром і мирянами; целібат (див. Додаток 4).

21. Розкажіть про виникнення протестантизму і його головного діяча Мартіна Лютера.

Протестантизм виник в 1529 році в Німеччині і об'єднує всіх послідовників нових церковних напрямів, що відхилилися в ході Реформації XVI ст. від католицизму. Згодом протестантизм породив велику кількість (понад 250) напрямків. Засновником протестантизму (зокрема, євангельсько-лютеранської церкви) є Мартін Лютер. Іншим великим діячем Реформації був Жан Кальвін, засновник нового релігійного напрямку - кальвінізму.

Мартін Лютер - засновник євангельсько-лютеранської церкви - народився 10 листопада 1483 року в місті Ейслебен. Його батько - Ганс Людер (Лютер - це псевдонім Мартіна) був старшим в селянській родині. Згідно зі звичаєм того часу, земля так званого податного селянина не ділилася, а переходила в руки молодшого з синів. Ганс Людер, опинившись безземельним, став рудокопом і прожив нелегке життя. У своєму синові Мартіні він виховав волю, завзятість, тверезу розсудливість. Від матері - Маргарет Ліндеман - Мартін успадкував музично-поетичні здібності. Вісімнадцятирічний Мартін вступив до Ерфуртського університету, а в 1505 році став ченцем Августинського монастиря. Після того, як Лютер прийняв священство, його запросили прочитати лекції в Віттенбергському університеті. Всі ці роки Лютер не просто багато працював, вивчав Священне Писання, а й наполегливо прагнув власними справами - постом, суворим способом життя - отримати прощення гріхів, знайти мир з Богом. Однак спокою не знаходив. Одного разу в стані відчаю він звернувся до Біблії і в фразі з Послання до римлян (1.17): "А праведний житиме вірою" - побачив ключ до вирішення своїх сумнівів. Повірів, що порятунок людини виходить через особисту віру. Ця ідея лягла в основу сформульованих Лютером головних принципів Реформації. Він записав їх у вигляді 95 тез. Вони написані на північних дверях Замкової церкви Віттенберга. Ось деякі з цих тез:

- Христос, проголошуючи: "Кайтеся, бо наблизилося Царство Небесне", тим самим свідчить, що життя віщих від початку і до кінця повинне бути невинним покаяттям.
- Покаяття не перебуває в одній лише сповіді перед священником. (У перших чотирьох тезах Лютер показує, що справжнє покаяття - тривалий процес, а не одноразова дія).
- Папа може знімати лише ті покарання, які він сам накладає зі своєї волі чи на підставі церковного статуту ... (І пояснює, що ні від яких небесних кар церква звільнити не може).
- Канони покаяття (тобто постанови про те, які накладати покути чи покарання тим, що каються) встановлюються для живих, а не для

мертвих. (Тут і в кількох наступних тезах відхиляється влада Папи над чистилищем).

- Не за Христом вчення, в якому говориться, що не потрібно покаяття тих, хто купує індульгенції для себе і для душ, що знаходяться в чистилищі. Істинно тим, що каються, Господь викладає прощення гріхів і звільнення від вічних мук, на що той, хто згрішив, може сподіватися і без папської грамоти. (В декількох тезах Лютер підкреслює, що християнин, який воістину кається, "не біжить небесного покарання").
- Істинний, справжній скарб церкви є найсвятішим Євангелієм слави і благодаті Божої. (Лютер роз'яснює, що існування "скарбниці добрих справ" вигідно багатим, а не бідним, що скарби ці повинні діставатися грішникові з милості Папи. Бажання подібними засобами умилостивити Бога називається ілюзією).
- Істинний християнин нудиться бажанням поїхати з страсотерпцем Христом. Не в дозвільній грамоті, а в щиросердому каятті - шлях до порятунку.

Такі тези, оприлюднені 31 жовтня 1517 р. День цей надалі став святом протестантів.

Лютеранство - одна з найбільших за чисельністю напрямів протестантизму. Засноване Мартіном Лютером в XVI ст. і поширене в скандинавських країнах, Німеччині, США, прибалтійських державах.

22. Розкажіть про виникнення протестантизму і його діяча Жана Кальвіна.

Протестантизм виник у 1529 році в Німеччині і об'єднав всіх послідовників нових церковних напрямів, що відхилилися в ході Реформації XVI ст. від католицизму. Згодом протестантизм породив велику кількість (понад 250) напрямків. Засновником протестантизму (зокрема, євангельсько-лютеранської церкви) є Мартін Лютер.

Іншим великим діячем Реформації був Жан Кальвін (1509 - 1564 рр.), засновник нового релігійного напрямку - кальвінізму. Його головна праця - "Повчання в християнській вірі" - була опублікована в 1536 році, коли протестантизм вже склався як вчення і став основою нового релігійного напрямку - кальвінізму. На відміну від діячів ранньої Реформації для Кальвіна центром уваги стає не Євангеліє, а Старий Завіт. Кальвін розробив вчення про абсолютне приречення, за яким усі люди, згідно непізнаній божественній волі, поділяються на обраних і засуджених.

Ні вірою, ні "добрими справами" людина не може нічого змінити у своїй долі: обрані визначені до спасіння, знедолені - до вічних мук. Вчення про приреченість будується на положенні, що Ісус Христос теж був визначений Богом страждати за наші гріхи.

Послідовники протестантських церков кальвіністської орієнтації (кальвіністи або реформатори) мали широкий вплив у Шотландії, Нідерландах,

на півночі Німеччини, Франції, в Англії під назвою пресвітеріанство), пізніше - в США.

Кальвінізм - одне з основних течій Реформації, розроблене, систематично викладене французьким теологом і проповідником Кальвіном і знайшло практичне втілення в місті-державі Женеві в XVI ст. Кальвінізм радикально реформував західне християнство: заперечувалися ієрархічна будова церкви і верховна влада Римського папи, єдиним джерелом і авторитетом нової церкви визнавалося Священне Писання, значно спрощується і здешевлюється церква, церковна ієрархія і культ, вводилося богослужіння рідною мовою, з християнських таїнств були залишені лише хрещення і причастя, які розглядаються як символічні обряди, демократизувалася організація церкви, якісно підвищувалася роль мирян. Кальвінізм вводив демократичне управління церквою: незалежні один від одного громади (конгрегації) віруючих керувалися консисторіями, в які входили пастор, диякон і обираються віруючими старійшини (пресвітери) з числа мирян. Вищим органом був провінційний синод, що складається з делегатів від провінційних консисторій, на національному рівні діяв національний синод. Ця вибудовувана від низу до верху церковна структура в загальних рисах зберігається в сучасних реформатських (конгрегаціоналістських і пресвітеріанських) церквах, що стоять на позиціях кальвінізму. У кальвінізмі, спочатку сформованого як локальна протестантська організація Женеві, були складні відносини зі світською владою. Церква виступала вищим авторитетом в області релігійного і морально-політичного виховання громадян, світська влада - як захисник, покровитель і виконавець приписів церкви. Рішення кальвіністської церкви брали форму державних законів, тому в кальвінізмі теза про необхідність повної і абсолютної покори «істинної влади» займає одне з центральних місць. Кальвінізм потребує сильної світської влади. Однак якщо государ перестає бути захисником церкви і не виконує її приписів, він перестає бути законним, божею владою встановленим правителем, а стає тираном з усіма наслідками, що випливають з цього для нього. Приписувані кальвінізмом морально-релігійні принципи характеризувалися суворістю, простотою і аскетизмом. Все регламентувалося до дрібниць, за виконанням приписів ретельно стежили старійшини, бо порушники обов'язково повинні були каратися. Згідно з ученням кальвінізму про абсолютне приречення, ні віра, ні справи людини не можуть вплинути на його долю після смерті, так як вона вже безумовно визначена божественною волею і є вищою таємницею. Непрямим свідченням обраності можуть служити професійні успіхи людини. Ця теза стимулювала розвиток капіталістичних відносин періоду первісного нагромадження, які відповідали інтересам бюргерської Реформації, санкціонувала нові суспільні відносини і принципи соціальної і моральної поведінки людей. Заохочення накопичення поєднувалося з проповіддю мирського аскетизму в особистому житті (обов'язкове відвідування всіма церкви і дотримання жорстких моральних вимог, закликів не лінуватися, економити кошти, але не витратити їх на себе, а пускати в оборот тощо).

Кальвінізм протистояв як римсько-католицькій церкві, так і масовим народним реформаційним рухам. Він був рухом релігійно-політичним. Кальвіністська церква виступала в ролі зовнішньої опори віруючих, об'єднаних в систему встановлених Богом установ, вселяла їм, що оскільки поза церквою порятунку немає, то будь-яке відхилення, інакомислення і єресь підлягають викоріненню. Після смерті Кальвіна кальвінізм втрачає свій крайній радикалізм, набуває більш помірний характеру, багато в чому зближується з лютеранським і Євангелічним навчаннями.

У XVIII ст. вплив кальвінізму помітно спадає, проте кальвіністські церкви зберігають свої позиції в протестантизмі. В середині XIX ст. в Нідерландах, Швейцарії, Франції та Шотландії утворився ряд так званих вільних церков, які більш строго дотримуються початкового навчання кальвінізму. У політичному плані протестантські церкви кальвіністського напрямку (переважно реформатські) традиційно займають консервативні позиції. Зараз найбільш сильно кальвіністські церкви діють в Нідерландах, США, Німеччині, Франції, Шотландії та ПАР.

23. Перерахуйте основні течії протестантизму, коротко охарактеризуйте їх.

Протестантизм починає свій відлік з 1529 р. З часом він породив велику кількість (понад 250) напрямків. Зараз в світі налічують від 340 до 480 млн. прихильників протестантизму. Серед них: баптисти - 75 млн., лютерани - 70, англіканська церква - 67, пресвітеріани - 52, методисти - 43, п'ятидесятники - 8, свідки Єгови - 5, Армія порятунку - 5, мормони - 5, конгрегаціоналісти - 3, адвентисти - 3 млн. Вони відрізняються один від одного деякими особливостями культу та організації, але усі пов'язані спільним походженням і догматикою.

Послідовники протестантських церков кальвіністської орієнтації (кальвіністи або реформатори) мали широкий вплив у Шотландії, Нідерландах, на півночі Німеччини, Франції, в Англії під назвою пресвітеріанство), пізніше - в США.

Основний принцип іншого напрямку - конгрегаціоналістів (від лат. - з'єднання) - повна віросповідна і організаційна автономія кожної конгрегації. Конгрегаціоналісти - суворі пуритани. На відміну від кальвіністів залучають до проведення служб і проповідництва всіх мирян. Проповідують принцип мирського і релігійного колективізму, тому одержувачем благодаті вважають всю громаду. Вчення про приреченість долі людини й ідея непогрішності Біблії для них не так важлива, як для кальвіністів. Конгрегаціоналізм поширений у Великобританії і її колишніх колоніях, а також в Голландії Швеції, США.

Пресвітеріани (від грец. - найстаріший) - помірні пуритани. Парламент Шотландії в 1592 р. ухвалив рішення зробити це вчення державним. На чолі церковної громади - пресвітер, який обирається членами громади. Громади об'єднуються в союзи, місцеві та державні. Обряд зводиться до молитви,

проповіді пресвітера, співу псалмів. Літургія скасована, не читається ні Символ віри, ні "Отче наш". Святами вважаються тільки вихідні дні.

Англійська церква - державна церква. У 1534 році, після розриву місцевої католицької церкви з Римом, англійський парламент оголосив короля Генріха VIII главою церкви. Тобто церква була підпорядкована королівській владі. При Едуардові VI в середині XVI століття було запроваджено богослужіння англійською мовою, скасовані пости, вилучені ікони і образи, перестала бути обов'язковою безшлюбність духовенства. У другій половині XVI ст. за часів правління королеви Єлизавети I склалося вчення "середнього шляху", тобто середнього між римським католицизмом і континентальним протестантизмом. Основи англійського віровчення відбиті в "Книзі загальних молитов".

Від католицизму залишилася єпископальна влада як основа церковної ієрархії. Тому англійська церква називається єпископальною. Як і католицька, англійська церква говорить про свою апостольську спадкоємність. З лютеранами цю церкву ріднить догмат порятунку вірою, богослужіння національною мовою, невизнання ікон. Критерієм віри вважається тільки Священне Писання. Англійський король або королева приймає на себе обов'язки глави церкви.

Англійство поширене в Англії, Уелсі, Шотландії, США, Індії, Пакистані, ПАР, Канаді, Австралії.

Найбільше за кількістю послідовників протестантське вчення - баптизм (від грецького - занурювати в воду, хрестити водою). Послідовники цього вчення проводять хрещення тільки дорослих людей. «Ніхто не може вибрати віру для людини, в тому числі і батьки. Людина повинна прийняти віру свідомо» - основний постулат баптистів та євангельських християн. Богослужіння у них максимально спрощено і складається з релігійного співу, молитов і проповідей. Євангельські християни зберігають чотири обряди: хрещення (для дорослих), причащення у вигляді хлібопреломлення, шлюб, рукопокладання (священство). Хрест для євангельських християн не є символом для шанування.

Рух адвентистів зародився в 30-х р XIX ст. в США, в період жорстокої економічної кризи, масового безробіття. У такій ситуації пророкування про друге пришествя Ісуса Христа сприймалося як порятунок. 21 березня 1843 р. віруючі з квітами і співом гімнів вийшли на зустріч зі Спасителем. Але Христос не з'явився. Не з'явився він і в 1992 р. в СНД, в подібних кризових умовах.

Анабаптисти (від грец. *Anabaptizo* - знову занурюю, тобто хрещу вдруге), перехрещенці - учасники народно-радикального сектантського руху епохи Реформації XVI ст., головним чином в Німеччині, Швейцарії, Нідерландах. Вимагали вторинного хрещення (в свідомому віці), заперечували церковну ієрархію, засуджували багатство, закликали до введення спільності майна. Анабаптисти брали участь в Селянській війні 1524-36 рр., утворили Мюнстерську комуну 1534-35 рр.; розгромлені. Окремі елементи вчення анабаптистів перейшли в догматику деяких протестантських сект.

Англійська церква - протестантська церква в Великобританії - державна. Виникла у XVI ст. За культом і організаційними ознаками ближче до католицької, ніж інші протестантські церкви.

Методисти - протестантська церква, головним чином у США і Великобританії. Виникла в XVIII ст., відокремившись від англійської церкви і вимагаючи послідовного методичного дотримання релігійних приписів. Методисти проповідують релігійне смирення, терпіння.

Меноніти - протестантська секта, поширена головним чином в США, Канаді, Нідерландах (де і була заснована в 30-40-і рр. XVI ст. Менно Сименсом), Німеччині. Провідують смиренність, відмова від насильства, вірять у друге пришествя Христа.

Мормони (Святі останнього дня) - члени релігійної секти, заснованої в США в першій половині XIX ст. Дж.Сміт (опублікував "Книгу Мормона"). Ведуть місіонерську діяльність в країнах Америки, Західної Європи, в Південній Африці, Австралії, Новій Зеландії.

Пресвітеріани (від грец. *Presbyteros*, букв. - старійшина) - різновид кальвінізму в англомовних країнах.

Пуритани (від *позднелат. Puritas* - чистота) - послідовники кальвінізму в Англії в XVI-XVII ст., які виступили за поглиблення Реформації, проведеної зверху у формі англійства (див.: Англійська церква), проти абсолютизму. Неоднорідність складу пуритан призвела до виділення серед них помірної (пресвітеріани) і радикальної (індепенденти) течій.

Християни віри євангельської (п'ятидесятники) - протестантська секта. Виникла в США в кінці XIX - початку XX ст. Назва пов'язана з переказом про зішествя Святого Духа на апостолів в 50-й день після вознесіння Христа. Не визнають офіційних церковних обрядів, ікон, хреста.

Реформати - прихильники кальвінізму в континентальних країнах Європи.

Свідки Єгови (єговісти) - протестантська секта, заснована в 1872 р. в США Ч.Расселом. Єговісти визнають єдиним богом Єгову, відкидають основні християнські догмати. Згідно поглядам єговістів, земний світ - царство сатани, у близькій битві між ним і Єговою загине людство за винятком самих єговістів, на землі встановиться царство на чолі з Христом.

Унітарії (від *лат. Unitas* - єдність) - протестанти. Разом з догматом про Трійцю відкидали церковне вчення про гріхопадіння, таїнства (в тому числі визнані протестантами). Переслідувалися католиками, і ортодоксальними протестантами. У XVII ст. влаштувалися в Великобританії, з першої половини XIX ст. центр руху перемістився в США (див. Рис.3, Рис.4, Додаток 6).

24. Заснування християнства в Київській Русі.

Християнство на Русі було засновано в X ст. за візантійським взірцем. І так само, як у всьому світі, поширювалося воно спочатку в середовищі кочівників і торговців в формі спрощеної догматики, а потім стверджувалося в складній ірраціональній формі, відпрацьованій сімома Вселенськими соборами.

Спрощені форми раннього християнства зберегла "Повість временних літ", де Бог-Син не «єдиносущний», а «подібносущний» (подібний, але не дорівнює) Богу-Отцю.

Хрещення Києва князем Володимиром і Новгородом - Добринею - це тільки перші кроки в історії християнізації всієї Русі. Широке впровадження християнства пов'язане з інтенсивним засвоєнням північних територій в кінці XIII ст. На хвилі переселення християнство поширювалося і стверджувалося по всій території Русі.

Надзвичайно важливим етапом у православній історії був також час життєдіяльності Сергія Радонезького. Піднятий Сергієм культ Трійці став однією з головних соціальних ідей, символом і прапором національного згуртування, вченням про перебудову життя на нових моральних засадах. Розгром татаро-монгольського війська Дмитром Донським не випадково історики пов'язують з ім'ям Сергія Радонезького.

Після перемоги на Куликовому полі Русь швидко міцніла економічно і політично. У 1448 р. Собор російських архієреїв, незалежно від Константинополя, звів на кафедру митрополита Московського і всієї Русі єпископа Рязанського Іону. Тим самим було покладено початок автокефалії, самостійності, незалежності Руської Церкви.

Патріаршество в Росії було встановлено при Борисі Годунові. У 1589 р. митрополит Іов став першим патріархом на Русі.

Після політичного підпорядкування українських земель Росії Московський патріархат під своє керівництво взяв Київську метрополію, яка поступово стає рядовою єпархією РПЦ.

З 1921 р. українське православ'я існувало як екзархат Московського патріархату, а у 2019 р. набуло самостійності завдяки Томосу. Паралельно з ним діють і православні церковні структури національного спрямування, найвпливовішою серед них була Українська автокефальна православна церква. Сучасне національно-релігійне пробудження в православному середовищі України змусило Московську патріархію дати православним структурам певну самостійність. Офіційну грамоту московського патріарха було передано синоду УПЦ 28 жовтня 1990р. У ній йшлося про те, що УПЦ стає «незалежною і самостійною в своєму управлінні». Це означає, що УПЦ самостійно вирішує кадрові, фінансові, господарські питання, створює єпархії. Голова церкви - Митрополит Київський і всієї України обирається українським єпископатом, а Московський патріарх благословляє його.

Ставши незалежною в своєму управлінні, УПЦ звернулася до РПЦ з проханням дати їй повну канонічну незалежність - автокефалію. Але, як відомо, архієрейський собор РПЦ відмовив УПЦ в її прагненні отримати повну самостійність. При цьому РПЦ постійно демонструє спроби утримати УПЦ в сфері свого впливу.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТИТУЛЬНОГО ЛИСТА КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

з курсу «Релігієзнавство»

з теми: «ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНІ»

Виконав:

гр. 3-01-ЭК-1

шифр: 01131

студент Васін В. В.

Перевірила:

д.філос.н., проф.

Попович О. В.

ПРИБЛИЗНИЙ ЗРАЗОК СКЛАДНОГО ПЛАНУ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Тема: ПРЕДМЕТ І СТРУКТУРА РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

ПЛАН

- I. Актуальність дослідження проблеми формування і становлення предмета і структури релігієзнавства.
- II. Предмет і структура релігієзнавства.
 1. Визначення предмета.
 2. Основні розділи релігієзнавства:
 - а) філософія релігії;
 - б) історія релігії;
 - в) соціологія релігії;
 - г) психологія релігії;
 - д) феноменологія релігії;
 - е) «знання про вільнодумство».
 3. Класи понять і термінів у релігієзнавчій дисципліні.
 4. Методи дослідження:
 - а) каузальний аналіз;
 - б) історизм:
 - генетичний підхід;
 - актуалізм;
 - порівняльно-історичне дослідження;
 - в) типологічний метод;
 - г) феноменологічний метод;
 - д) герменевтичний метод;
 - е) структурно-функціональний аналіз.
 5. Принципи викладення.
- III. Висновки з даної проблеми.

Зразки оформлення бібліографічного опису списку джерел, використаних у контрольній роботі

Характеристика Джерело	Зразок оформлення
Монографія (один, два або три автора)	Флурнуа Т. Принципы религиозной психологии. - К., 1913. – С.87.
Многотомні видання	Ницше Ф. Так говорил Заратустра // Соч.: В 2 т. - М., 1990. – Т. 2.
Перекладені видання	Религиозные традиции мира. В 2 т. // Пер. с англ.- М., 1966.- Т. 1: Христианство.-576с.
Навчальний посібник	Релігієзнавство: Підручник / За ред. В. І. Лубського, В. І. Теремка. – К., 2000.
Енциклопедії	Народы и религии мира: Энциклопедия // Гл. ред. В. А. Тишков. Редкол.: О. Ю. Артемова, С. А. Арутюнов и др.- М., 1999.- С. 928.
Словники	Христианство: Энциклопед. словарь: В 2 т. / Ред. кол.: С. С. Аверинцев и др.- М., 1993. - 863с.
Складові частини з журналу	Николай Кузанский. О мире веры // Вопросы философии. – 1992. - № 5.

**ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ ВІРОПОВЧАЛЬНИХ, ОРГАНІЗАЦІЙНИХ
ТА ОБРЯДОВИХ ВІДМІННОСТЕЙ ПРАВОСЛАВ'Я, КАТОЛИЦТВА ТА
ПРОТЕСТАНТСТВА**

	ПРАВОСЛАВ'Я	КАТОЛИЦТВО	ПРОТЕСТАНТСТВО
I. ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕРКВИ			
Ставлення до інших християнських конфесій	Вважає себе єдиною істинною Церквою.	Вважає себе єдиною істинною Церквою. Однак після II Ватиканського собору (1962-1965 рр.) прийнято говорити про православні церкви як про «сестер церков», а про протестантів - як про «релігійні об'єднання».	Різноманітність поглядів аж до відмови вважати обов'язковою для християнина приналежність до якої-небудь конкретної конфесії.
Внутрішня організація Церкви	Зберігається поділ на помісні церкви. Існують численні відмінності за обрядовим і канонічним питанням (наприклад, з приводу визнання або невизнання григоріанського календаря). У Росії налічується декілька різних православних церков; під егідою Московської Патріархії знаходяться 95% віруючих, а найбільш древньою з альтернативних конфесій є старообрядництво.	Організаційна єдність, що скріплюється авторитетом Папи (голови Церкви), при значній автономії чернечих орденів. Існують нечисленні групи старокатоликів і католиків - лефеврістів (традиціоналістів), які не визнають догмат про непомильність Папи.	У Західній Європі поширені лютеранство і англіканство, в яких переважає централізація. У США і ряді інших країн найбільш активний баптизм, організований за федеративним принципом: баптистська громада автономна і суверенна, підпорядковується тільки Ісусу Христу. Союзи громад вирішують тільки адміністративні проблеми. В СРСР більшість протестантів в 1944 р. були примусово об'єднані в Союз євангельських християн-баптистів. До середини 80-х рр. громади, що відкидали реєстрацію, переслідувалися.
Відносини зі	У різні епохи і в різних	Аж до початку нового	Різноманітні моделі

	ПРАВОСЛАВ'Я	КАТОЛИЦТВО	ПРОТЕСТАНТСТВО
світською владою	країнах православні церкви то перебували в союзі («симфонії») з владою, то підпорядковувалися їм в цивільному розумінні.	часу за своїм впливом церковні влади конкурували зі світськими, а Папа мав вплив на світську владу на великих територіях.	відносин з державою: в одних європейських країнах (наприклад, у Великобританії) - державна релігія, в інших - повне відділення від держави.
Ставлення до шлюбу духовенства	Біле духовенство (тобто усе духовенство, крім ченців) має право вступати в шлюб один раз.	Духовенство дає обітницю безшлюбності (целібат), за винятком священиків церков східного обряду, заснованих на союзі з Католицькою Церквою, які визнають верховенство Папи Римського і католицькі догмати, але зберігали при цьому традиційний культ і використання місцевої мови для богослужіння.	Шлюб можливий для всіх віруючих. Крім того, в ряді напрямків жінок можуть висвячувати в священики і єпископи.
Чернецтво	Існує чернецтво, духовним батьком якого вважається св. Василь Великий. Монастирі підрозділяються на загальножительні (кіновіальні) із загальним майном і загальним духовним наставництвом і особножительні, в яких немає правил кіновії.	Існує чернецтво, яке остаточно набуло орденський характер в XI- XII ст. Найбільший вплив мав орден св. Бенедикта. Пізніше виникли інші ордена: чернечі (цистерціанський, домініканський, францисканський і ін.) та духовно-лицарські (тамплієри, іоаніти, госпітальєри св. Антонія, Тевтонський орден і ін.).	Відкидає чернецтво.
Вищий авторитет у справах віри	Вищими авторитетами є Священне Писання і Священний Переказ, що включають в себе обов'язки батьків і вчителів Церкви; символи віри найдавніших помісних церков; врівизначення і правила Вселенських і тих помісних соборів.	Вищим авторитетом є Папа, коли він висловлює свою позицію з питань віри (догмат про непомильність Папи). Також визнається авторитет Священного Писання і Священного Переказу. Католики вважають собори своєї	Вищим авторитетом є Біблія. Існують різноманітні погляди на те, хто має авторитет в тлумаченні Біблії. В одних напрямках зберігається близький до католицького погляд на церковну ієрархію як на авторитет в тлумаченні Біблії або ж сукупність

	ПРАВОСЛАВ'Я	КАТОЛИЦТВО	ПРОТЕСТАНТСТВО
	авторитет яких визнаний VI Вселенським собором; давня практика Церкви. У XIX - XX ст. висловлювалася думка про те, що допустимим є розвиток догматів церковними соборами за наявності благодаті Божої.	Церкви Вселенськими (останній відбувся в 1962 - 1965 рр.).	віруючих визнається джерелом авторитетного тлумачення Священного Писання. В інших напрямках можливий крайній індивідуалізм («кожен читає власну Біблію»).

II. ДОГМАТИ

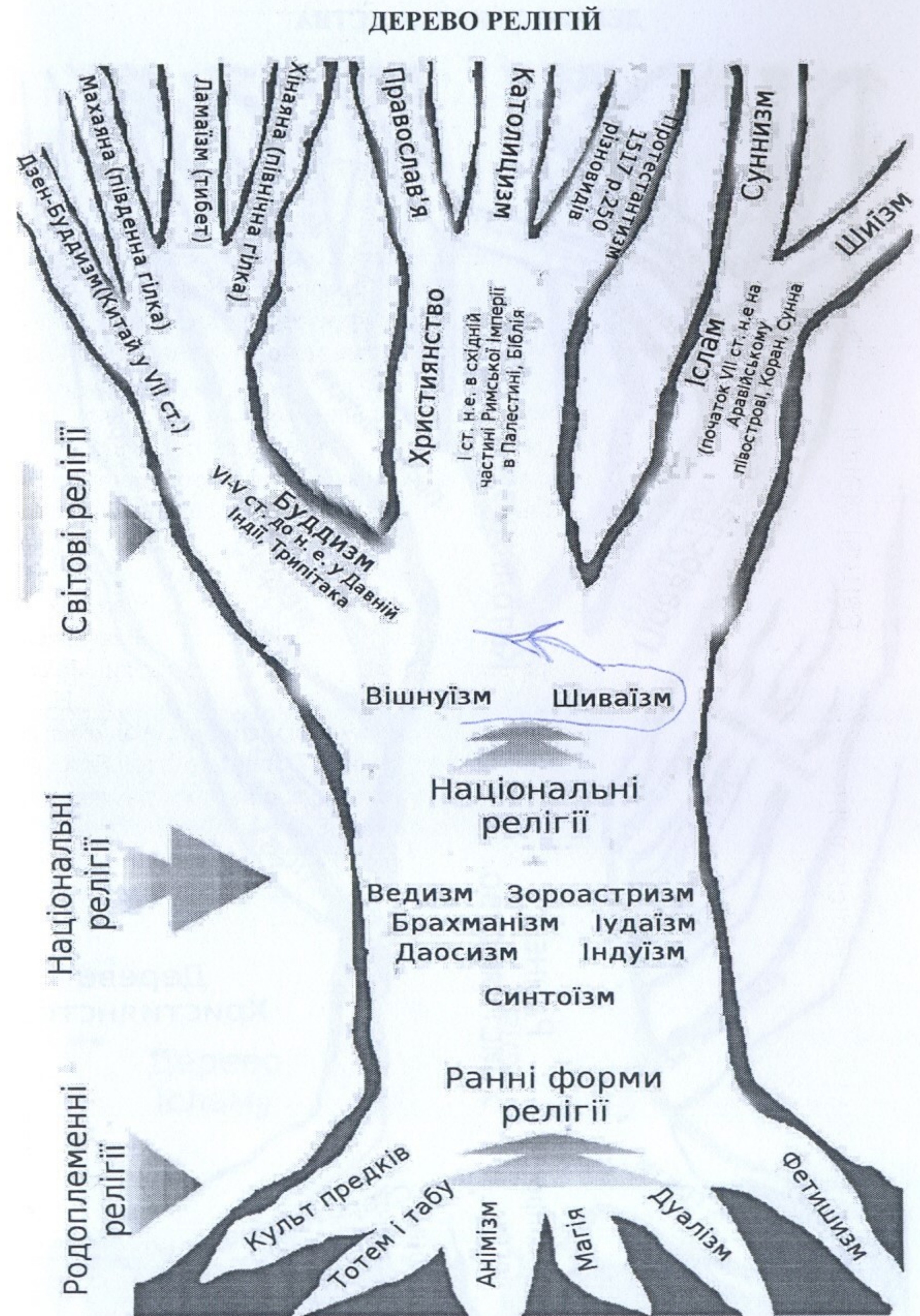
Догмат про сходження Духа Святого	Вважається, що Дух Святий походить тільки від Отця через Сина.	Вважається, що Дух Святий походить і від Отця, і від Сина (лат. Filioque - «і від сина»). Католикам східного обряду дозволяється мати іншу думку з цього питання.	Конфесії, що входять у Всесвітню Раду Церков, приймають короткий, загальнохристиянський (апостольський) Символ віри, що не зачіпає цього питання.
Вчення про Діву Марію	Богоматір не мала особистого гріха, але несла наслідки першородного гріха, як всі люди. Православні вірять в вознесіння Богоматері після успіння (смерті), хоча догмату про це немає.	Існує догмат про непорочне зачаття Діви Марії, що має на увазі відсутність не тільки особистого, але і першородного гріха.	Марія сприймається як образ досконалої жінки, проте католицькі догмати про неї відкидаються.
Ставлення до чистилища і вчення про «поневір'яння»	Існує вчення про «поневір'яння» - про випробування душі померлого після смерті.	Існує віра в «приватний суд» над померлим (що випереджає останній, Страшний Суд) і в чистилище - переддень раю, де померлі звільняються від гріхів і їх наслідків.	Відкидається вчення про чистилище і «поневір'яння».

III. БІБЛІЯ

Співвідношення авторитетів Священного Писання і Священного Переказу	Священне Писання розглядається як частина Священного Переказу.	Священне Писання отожднюється з Священним Переказом	Священне Писання вище Священного Переказу.
--	--	---	--

	ПРАВОСЛАВ'Я	КАТОЛИЦТВО	ПРОТЕСТАНТСТВО
IV. ЦЕРКОВНА ПРАКТИКА			
Таїнства	Прийнято сім таїнств: хрещення, миропомазання, покаєння, свхаристія, шлюб, священство, елеосвячення.	Прийнято сім таїнств: хрещення, миропомазання, покаєння, свхаристія, шлюб, священство, елеосвячення..	Різноманітне ставлення до таїнств. У більшості напрямків визнають два з них - причащення і хрещення; кілька напрямків (головним чином анабаптисти і квакери) не визнають таїнств.
Прийняття нових членів у лоно Церкви	Здійснюється хрещення дітей; бажано хрещення в три занурення. Миропомазання і перше причащення відбуваються відразу після хрещення.	Здійснюється хрещення дітей (через окроплення і обливання). Конфірмація (миропомазання) і перше причащення відбуваються, як правило, в свідомому віці (від 7 до 12 років); при цьому дитина повинна знати основи віри.	Як правило, через хрещення у свідомому віці з обов'язковим навчанням основам віри.
Особливості причащення	Свхаристія відбувається на квасному хлібі (хліб, приготовлений на дріжджах); причащення для духовенства і мирян «під двома видами»: Тілом Христовим під виглядом хліба і Його Кров'ю - під виглядом вина.	Свхаристія відбувається на опрісноках (прісний хліб, без дріжджів); зазвичай причащення «під двома видами» для духовенства, для мирян - «під одним видом» (тільки хліба).	У різних напрямках вживаються різні види хліба для причащення.
Ставлення до сповіді	Сповідь в присутності священика вважається обов'язковою; прийнято сповідатися перед кожним причащенням. У виняткових випадках можливе і пряме покаєння перед Богом.	Сповідь в присутності священика вважається бажаною хоча б раз на рік. У виняткових випадках можливе і пряме покаєння перед Богом.	Не визнається роль посередників між людиною і Богом. Ніхто не має права сповідувати і відпускати гріхи.
Богослужіння	Головним богослужінням є літургія за східним обрядом.	Головним богослужінням є літургія (меса) за латинським і східним обрядами.	Різноманітні форми богослужіння.

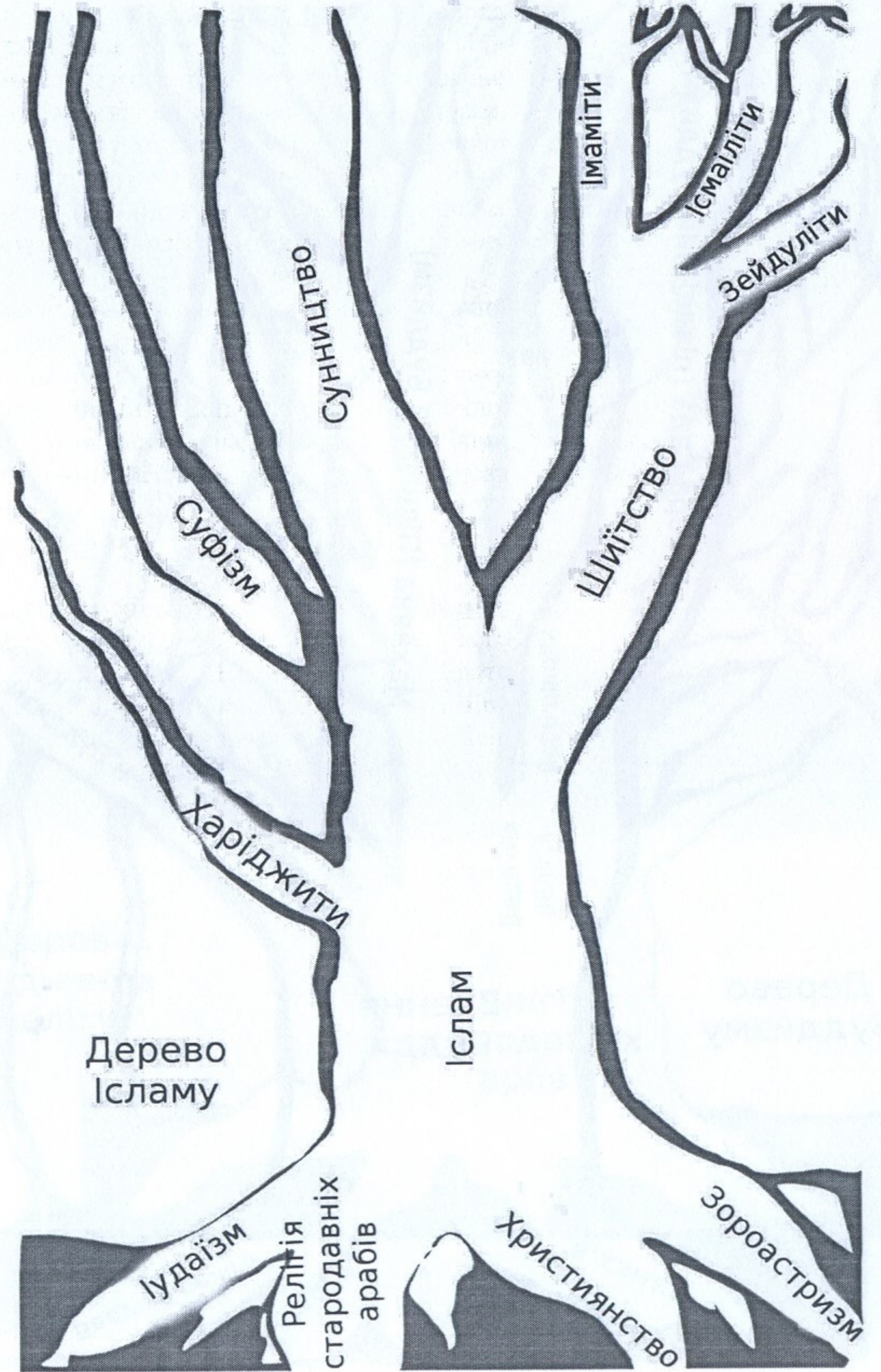
	ПРАВОСЛАВ'Я	КАТОЛИЦТВО	ПРОТЕСТАНТСТВО
Мова богослужіння	У більшості країн богослужіння національними мовами; в Росії відбувається церковнослов'янською мовою.	Богослужіння національними мовами, а також латиною.	Богослужіння національними мовами.
V. БЛАГОЧЕСТЯ			
Шанування ікон і хреста	Вельми розвинене шанування хреста, ікон. Іконопис православні відокремлюють від живопису як виду мистецтва, що не є обов'язковим для спасіння.	Шанують зображення Ісуса Христа, хреста і святих. Вважається за необхідне суворо відрізнити молитву перед іконою від молитви іконі; допускається лише перша.	Ікони не шануються. У храмах і молитовних будинках присутні зображення хреста, а в областях, де поширене православ'я, - православні ікони.
Ставлення до культу Діви Марії	Прийнято молитви Діви Марії як Богородиці, Матері Божої, заступниці.	Прийнято молитви Діви Марії як Пресвятій Діви, Матері Божої, заступниці.	Культ Діви Марії відсутня.
Шанування святих	Шануються святи, їм моляться як захисникам перед Богом.	Шануються святи, їм моляться як захисникам перед Богом.	Не шануються святи.
Молитви за померлих	Прийнято молитви за померлих.	Прийнято молитви за померлих.	Не прийнято молитви за померлих.

ДЕРЕВО ХРИСТІЯНСТВА

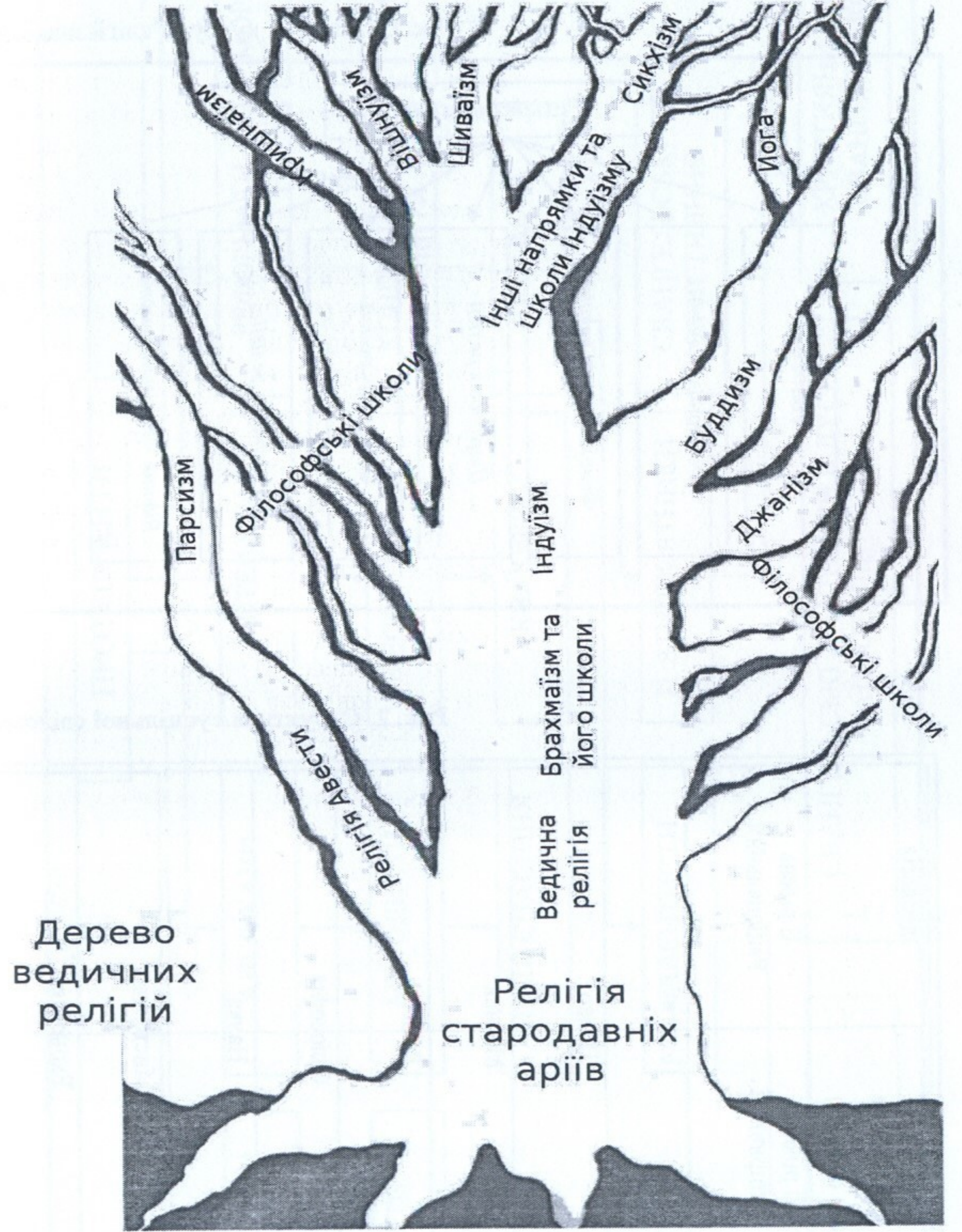
ДЕРЕВО ІСЛАМУ

ДЕРЕВО БУДДИЗМУ

ДЕРЕВО ВЕДИЧНИХ РЕЛІГІЙ

РИСУНКИ І СХЕМИ

Рис.1. Складові курсу «Релігієзнавство»

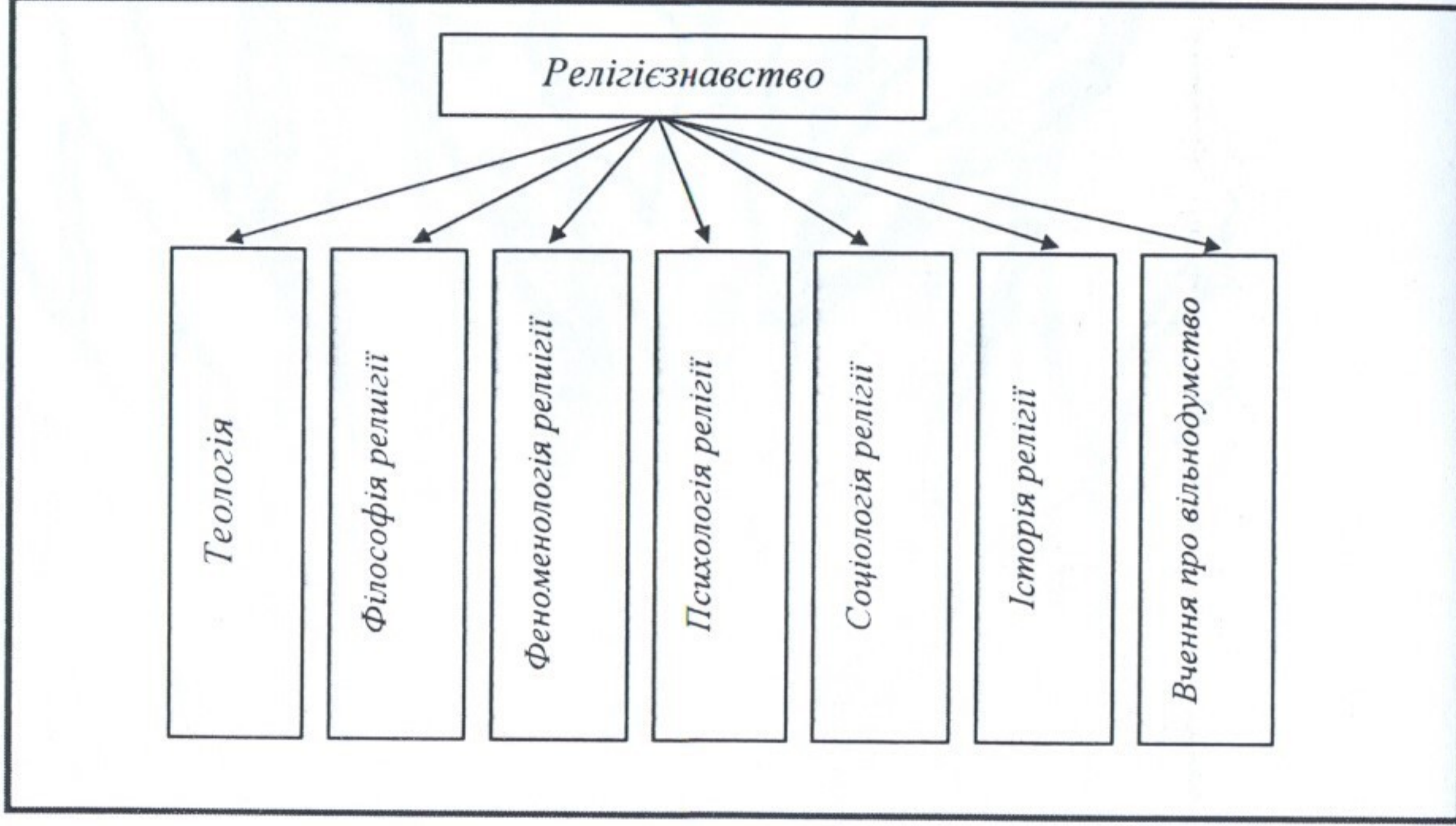

Рис. 2. Структура суспільної свідомості

Суспільна психологія	Ідеологія
І рівень Емпіричний	ІІ рівень Рациональний
Політика	
Право	
Мораль	
Релігія	
Філософія	
Наука	
Мистецтво	
Економіка	

Рис. 3. Релігійні течії в протестантизмі

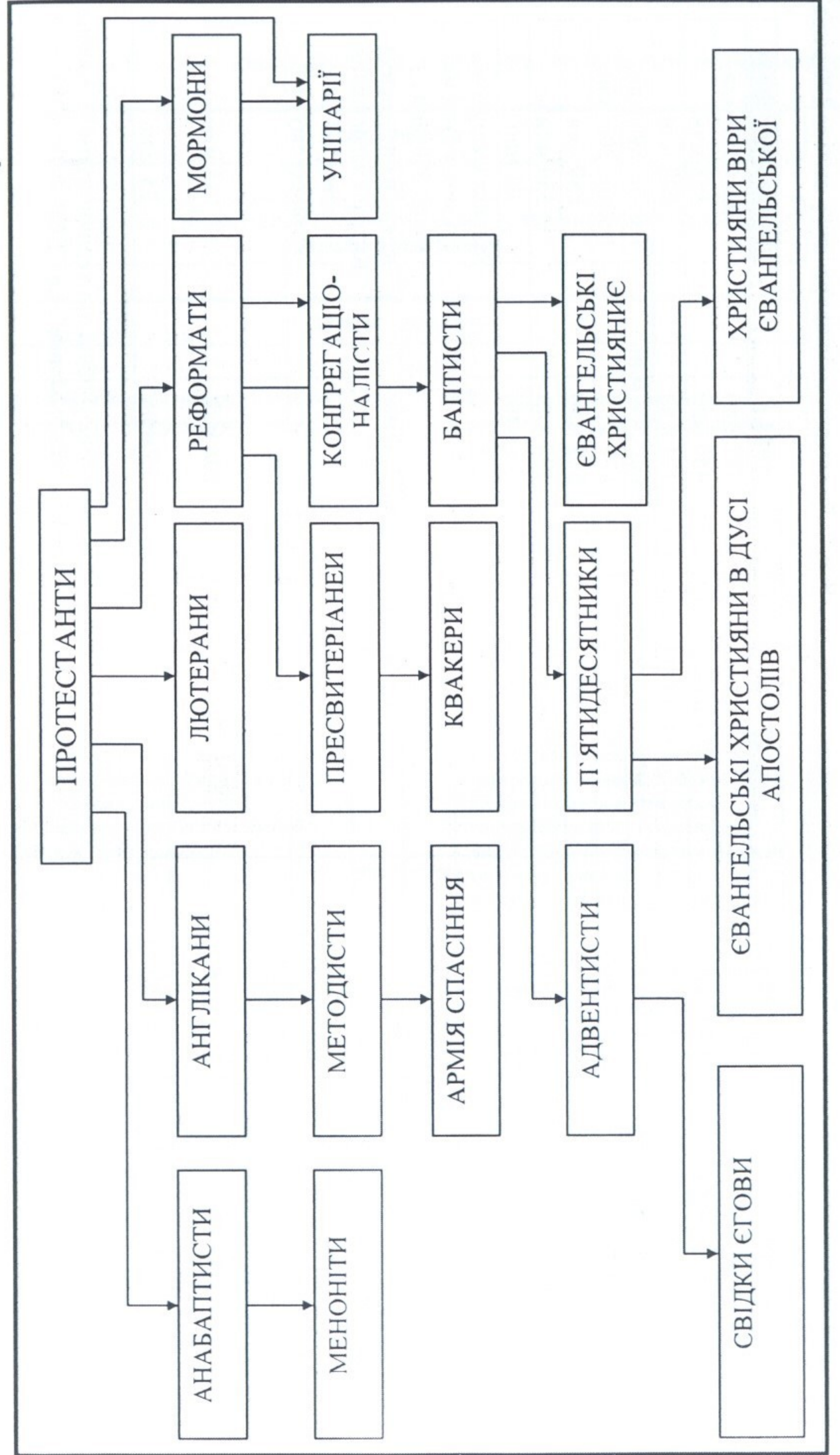

Рис. 4. Розвиток основних релігій у світі за 100 років

Релігії	1900 р.	1970 р.	1988 р.	Прогноз на 2000 р.
Католицизм	228 млн.	672 млн.	887 млн.	1 млрд. 132 млн.
Протестантизм	143 млн.	354 млн.	450 млн.	558 млн.
Православ'я	116 млн.	143 млн.	171 млн.	200 млн.
Усі християни	487 млн.	1 млрд. 169 млн.	1 млрд. 508 млн.	1 млрд. 890 млн.
Іслам	200 млн.	551 млн.	837 млн.	1 млрд. 200 млн.
Індуїзм	203 млн.	465 млн.	661 млн.	859 млн.
Буддизм	127 млн.	232 млн.	300 млн.	359 млн.
Іудаїзм	12 млн.	15 млн.	18 млн.	20 млн.
Китайські релігії (конфуціанство, даосизм)	380 млн.	точних достовірних даних немає		Кількість віруючих тут може бути не менш 500 млн., з огляду на населення Китаю і збереження традицій в китайському селі
Нові релігійні рухи (кришнаїти, мунізм, теософський рух тощо)	7 млн.	-	108 млн.	138 млн.
Сіхізм	3 млн.	-	15 млн.	25 млн.

Дані взяті з колективної праці під керівництвом М. Клевно "L'Etat des Religions dans le Monde". Le CERF, Paris, 1987. p.14.

Рис. 5. Предмет, структура і методологія релігієзнавства

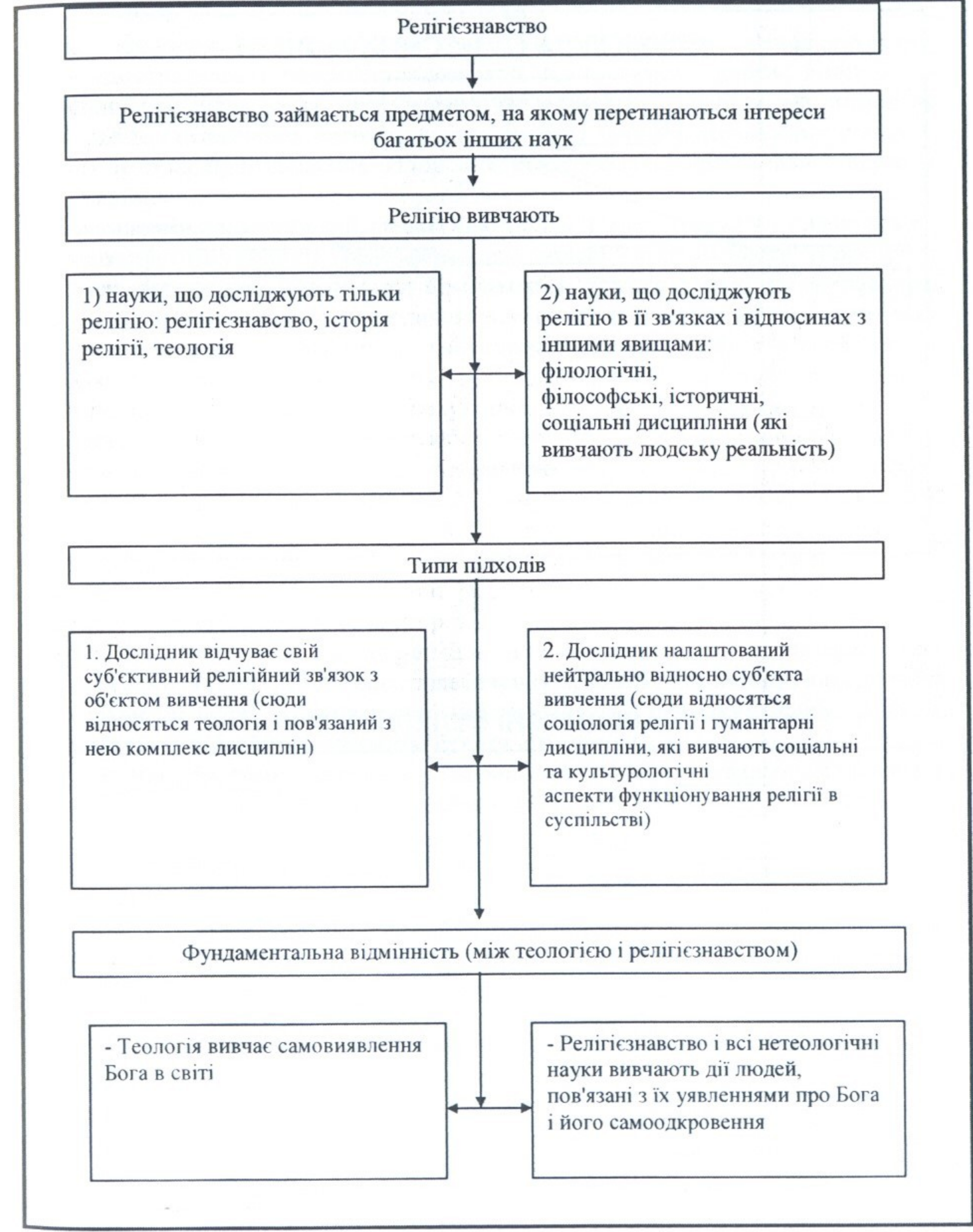

Рис 6. Структура сучасних релігій

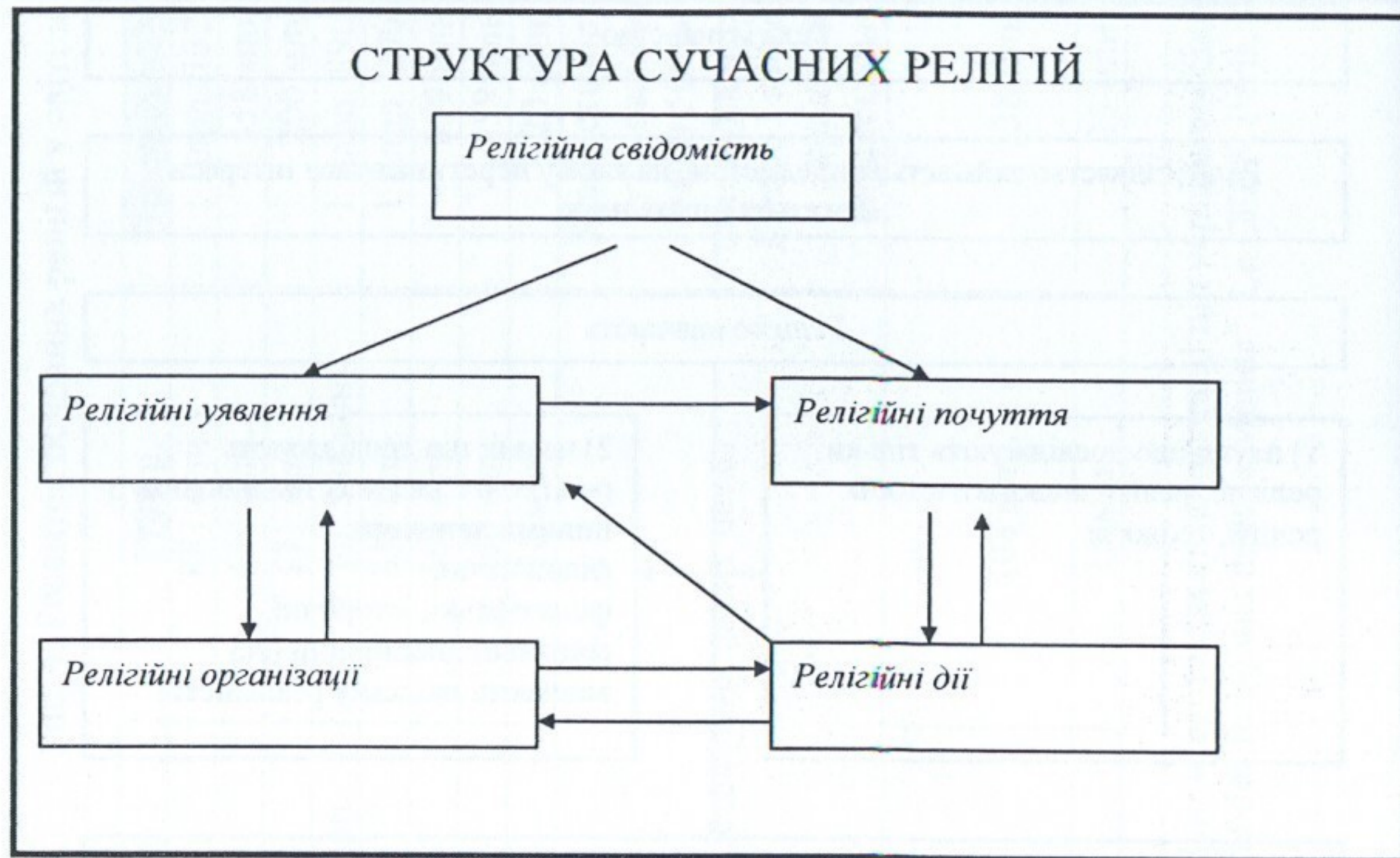
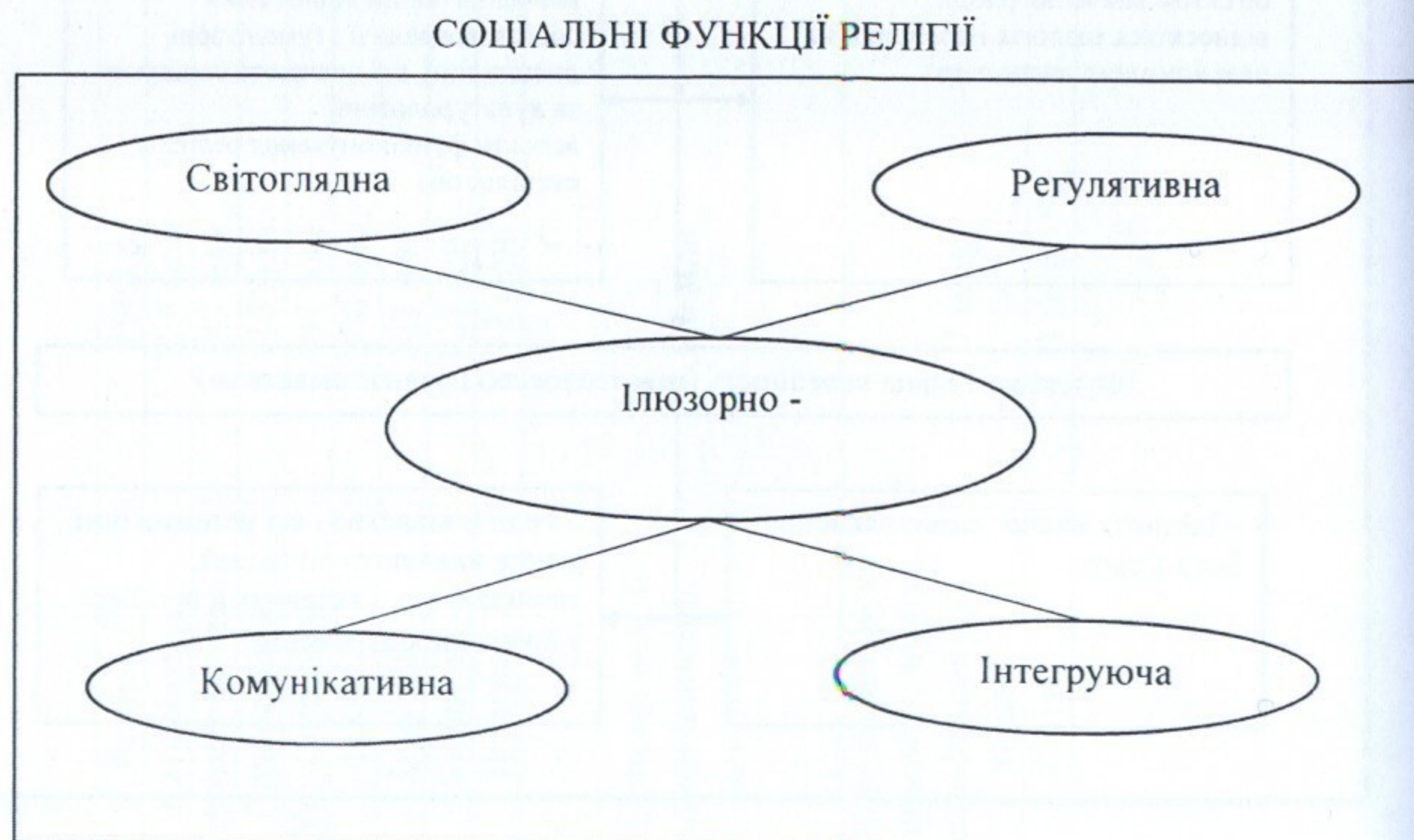

Рис. 7. Соціальні функції релігії

РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

-А-

1. **Автокефалія** (від грецьк. *autos* – сам, *kephale* – голова) – самоврядування, адміністративна незалежність помісних православних церков. Нині їх, за офіційним церковним переліком, – 15, близько 5 церков не одержали офіційного визнання автокефальних. В 1990 році на церковному соборі у Києві було проголошення утворення автокефальної православної церкви в Україні.
2. **Автономія церковна** (від грецьк. *autos* – сам, *tomos* – закон) – у православ'ї – відносна самостійність (самозаконність) церкви у справах внутр. управління. Межі автономної церкви встановлюються угодою з тією автокефальною церквою, до складу якої церква. Автономні церкви можуть функціонувати як на території розміщення опікуючої їх автокефальної церкви, так і поза нею.
3. **Аграрні культу** – сукупність релігійно-магічних вірувань та обрядів, пов'язаних із землеробством і зорієнтованих на забезпечення і збереження врожаю шляхом звертання за допомогою до богів і духів.
4. **Адвентизм** (від лат. *adventus* – пришестья) – течія пізнього протестантизму, яка виникла в 30-х рр. 19 ст. у США. Її засновник У.Міллер пророкував друге пришестья Ісуса Христа між 1843 та 1844. Адвентизм зберіг від баптизму водне хрещення дорослих й омовіння ніг. Серед ін. течій адвентизму – адвентисти-реформісти, церква Бога (сьомого дня), адвентистська християнська церква та ін.
5. **Аджорнаменто** (від італ. *aggiornamento* – осучаснення) – термін, яким Папа Іоан XXIII (1958 – 1963) окреслив широку програму динамізації католицької церкви в руслі її оновлення, наближення до сучасного світу шляхом модернізації ідейного арсеналу, культу, структури.
6. **Алілуйя** (старосєвр. «халлелу» – хвалить, «ях'» – Яхве) – хвалебний приспів в християнському богослужінні, звернутий до всіх осіб, божеств Трійці
7. **Аллах** (від араб. «альїлах» – бог) – ім'я бога в ісламі. Аллах – єдиний і тільки один Бог, Творець світу і Господар Судного дня, який вибрав Мухаммеда посланцем до людей.
8. **Алхмія** – назва хімії в донауковий період її розвитку. Експериментальний матеріал, одержаний алхіміками, став необхідною умовою виділення хімії в самостійну науку.
9. **Амбівалентність релігії** (від лат. *ambo* – обоє, *podвійність*, *valentia* – сила) – поняття, яке характеризує подвійність, неоднозначність функціонального впливу релігій на суспільно-історичні процеси.
10. **Амвон** (від грецьк. *ambon* – рай гори) – підвищене місце у християнському храмі напроти престолу, перед так званими царськими вратами, які ведуть до вівтаря.
11. **Амін** (від грецьк. і лат. *amen* – давньосєвр. «хай буде істинно») – слово, що вживається наприкінці христ. молитов, святих текстів, Євангелій, апостольських послань, як вияв повної згоди з істинністю їх змісту, підтвердження вірності богові.

12. **Амулет** (від араб. *Amula* – досл. *Носити*), талісман – невеликий предмет, який фантазійно наділяється надприродною силою, здатністю захищати і оберігати власника від всіляких нещасть, хвороб, чар тощо.
13. **Анабаптисти** (від грецьк. *anabaptizo* – знову занурюю, знову хрещу) – представники селянсько-плебейського крила Реформації, що був найбільш поширений у Німеччині, Швейцарії, Голландії в 20-30 рр. 16 століття.
14. **Аналой, налой** (від грецьк. *analogeion* – досл. «підставка для книг») – високий, з покатым верхом стіл, який з усіх боків покриває дорога тканина.
15. **Анафема** (від грецьк. *anathema* – прокляття) – у християнстві – церковне прокляття від імені Бога, запроваджене в середині 5 століття Халкідонським Вселенським собором.
16. **Ангели** (від грецьк. *angelos* – вісник) – згідно з віровченням іудаїзму, християнства та ісламу, створені Богом безтілесні надприродні істоти, що повідомляють людям його волю.
17. **Англіканство** – одна з трьох основних протестантських течій, що виникла в Англії в 16 ст. в ході боротьби короля Генріха VIII за політичну незалежність від папства.
18. **Андрій Первозванний** – один з апостолів, учнів Ісуса Христа. Згідно з Євангелієм, Андрій – рідний брат Петра. Первозваним його нарекли тому, що був першим вибраний Христом в учні.
19. **Анімалізм, зоолатрія** (від лат. *animal* – тварина; грец. *zoo* – тварина, *latreia* – служіння) – сукупність магичних обрядів і вірувань, пов'язаних з уявленнями про існування родового покровителя, який постає у вигляді тварини або рослини.
20. **Аніматизм** (від лат. *animatus* – уособлений, оживлений) – перенесення психологічних властивостей людей на природу, ставлення до неї як до живої істоти.
21. **Анімізм** (від лат. *anima* – душа) – форма найдавніших вірувань, пов'язаних з явленнями про існування в тілі людини її двійника – душі, від якої ніби залежить саме життя особи, її фізіологічний і психологічний стан.
22. **Антиклерикалізм** (від грецьк. *anti* – проти, від лат. *clerikalis* – церковний) – погляди та суспільний рух, спрямовані проти світських привілеїв церкви та її впливу на різні сфери позацерковного життя – політику, економіку, культуру, освіту.
23. **Антихрист** (з грецьк.) – супротивник Бога. У Новому Завіті під цим іменем маються на увазі ті, які не визнають божественності Ісуса Христа та заперечують його вчення.
24. **Антіохійська православна церква** – одна з автокефальних православних церков. Назва походить від м. Антіохії, колишньої столиці Сирії.
25. **Антоній Печерський** (983 – 1073) – святий, преподобний, засновник Києво-Печерського монастиря. Чернець-аскет, з його ім'ям пов'язують реорганізацію киеворуських монастирів на засадах суворих аскетичних традицій Святої гори (Афону).
26. **Антропогенез** (від грецьк. *anthropos* – людина, *genesis* – походження) – обстоюваний дарвінізмом погляд на процес історично-еволюційного походження людини і розвитку її як суспільної істоти.
27. **Антроподицея** (від грецьк. *anthropos* – людина, *dike* – справедливість) – термін, який позначається богословська і фолософська проблема, що впливає із суперечності між ідеї боговстановленості світопорядку і наявності у ньому дисгармонії зла, відповідальності за які покладаються на людину.
28. **Антропологія пасторська** – нова богословна наука, яка виступає проти дегуманізації людини, що стала програмовим феноменом таким систем як комунізм, фашизм, крайній етатизм та інших.
29. **Антропологія християнська** – вчення про людину, що зазначає про те, що людина є істотою. Створеною за образом і подобою Бога.
30. **Антропатизм** (від грецьк. *anthropos* – людина, *pathos* – пристрасть, *potyag*) – перенесення на тварин, рослин, явищ навколишньої дійсності властивостей людської психіки, «олюднення» зовнішньої природи.
31. **Антропософія** (від грецьк. *anthropos* – людина, *sophia* – мудрість) – релігійно-містичне вчення, яке на місце Бога, Абсолюта ставить людину; належить до окультних наук. Засновник – німецький філософ-містик Рудольф Штайнер.
32. **Антропоцентризм** (від грецьк. *anthropos* – людина і лат. *centrum* – центр) – філософський принцип, згідно якого людина є центром Всесвіту і найвищою метою всіх подій.
33. **Апокаліпсис** (від грецьк. *apokalipsis* – одкровення) – написана у II половині 68 – на початку 69 року перша за часом новозавітна естахологічна книга, авторство якої приписується Іоану Богослову. У цій книзі подаються картини майбутнього зіткнення між «війнством небесним» і «силами антихриста».
34. **Апокастастазис** (від грецьк. – досл. повернення) – зведення всіх речей до первісного стану, час виконання пророчих уявлень про утвердження Царства Божого з прибуттям Месії.
35. **«Апокрисис» Христофора Філарета** – полемічний твір української та білоруської літератури кінця 16 ст., написаний у відповідь на працю єзуїта П.Скарги «Берестейський синод» (1597). Цей твір доводив законність Берестейського православного собору (1596) і заперечував претензії Папи Римського на єдиновладдя.
36. **Апокрифи** (від грецьк. *apokrifos* – таємний, секретний) – релігійні твори, які офіційно не визнані священними, неканонічні. Існують старозавітні та новозавітні твори.
37. **Апологети** – ранньохристиянські філософи і письменники, які в 2-3 ст., коли християнство переслідували, обстоювали переваги нової релігії наперевагу Риму.
38. **Апологетика богословська** (від грецьк. *apologetikos* – захищаючий) – розділ богослов'я, що розглядає сутність певної релігійної системи й зорієнтований

- на виправдання і захист її догматів за допомогою аргументів, звернутих до розуму.
39. **Апостоли** (від грецьк. *apostolos* – *посланець*) – мандрівні проповідники у первісному християнстві, які поширювали його ідеї у давніх громадян і також серед нехристиян. Церква називає апостолами 12 найближчих учнів Ісуса Христа.
40. **Апостольська столиця** – так офіційно іменується папський престол в Римі, де, за церковною традицією, перебували святі Павло і Петро, а останньому, згідно з євангелієм, Христос доручив «пасти вівці Господні» і «стати каменем, на якому буде побудована Христова церква».
41. **Апофатичне, або негативне, заперечне богослов'я** (від грецьк. *apofatio* – *заперечую*) – релігійне вчення про осягнення та пізнання Бога шляхом заперечення властивих йому предикатів, неможливості уподібнення світові та людині.
42. **Ареопагітики** – корпус творів, які приписуються Діонісію Ареопагіту.
43. **Аріанство** – одна з течій у християнстві у 4-6 ст., родоначальником якого є Арій з Александрії, яке звинувачувало церкву у двобожжі і виступало проти вчення про єдиносущність.
44. **Арістотель** (384 – 322 до н.е.) – давньогрецький філософ, вчений. Працював у сфері гуманітарних та природничих наук.
45. **Армагеддон** (грец. термін, який утворився від євр. *haar* – *струмок*, *Maggido* – *його назва*) – місцевість біля підніжжя г. Кармел. Часто вживається як синонім чогось невідворотного, глобального катаклізму.
46. **«Армія спасіння»** – міжнародна християнсько-філантропічна організація, створена у 1864 році і організована за воєнним зразком методистським проповідником У.Бутсом. Своє покликання бачить в поширенні принципів християнського співіснування.
47. **Архангели** (від грецьк. – *старший і – ангел, вісник*) – згідно з християнським віровченням, старші за чином ангели, безтілесні істоти, створені Богом, які повідомляють людям Його волю.
48. **Архат** (санскр. *арахат* – *досл. достойний*) – згідно з буддистським вченням: 1) епітет Будди; 2) в традиції хінаяни людина, яка досягла шляхом перевтілень досягла найвищого рівня духовного розвитку – нирвани.
49. **Археологія біблійна** – розділ археологічної науки, яка займається пошуком і вивченням матеріальних пам'яток, пов'язаних з історією Біблії.
50. **Архідиякон** (від грец. – *головний, старший, - букв. Служитель*) – духовний сан у християн, помічник єпископа при богослужінні, старший серед дияконів. У православ'ї це звання дається першим дьяконам кафедрального собору правлячого архієрея, в лаврах та деяких великих монастирях.
51. **Архієпископ** (від грец. – *старший, - наглядач*) – старший серед єпископів, середній між митрополитом і єпископом.
52. **Архієрей** (від грецьк. – *старий священник*) – у православ'ї загальна назва вищих церковних ієрархів з числа так званого чорного, тобто чернецького духовенства.
53. **Архімандрит** (від грецьк. *archos* – *начальник, mandra* – *вівчарня; тобто – духовна огорожа, монастир*) – почесний титул настоятелів великих чоловічих монастирів, вищий перед єпископом чернечий чин у православній церкві.
54. **Аскетизм релігійний** (від грецьк. – *вправа, подвиг*) – концепція і певний спосіб життя, що передбачають добровільну відмову від життєвих благ і задоволень і утримання від них вважається за богоугодну справу.
55. **Аскольдове хрещення** – перша спроба охрестити Русь, проведена київським князем Аскольдом у 860 році, який прийняв християнство під ім'ям Миколай.
56. **Астральна теорія** – концепція походження релігії, яка пов'язує виникнення вірувань з тлумаченням давніми людьми явищ природи, особливо метеорологічних і астральних.
57. **Астральне тіло** – в окультних науках позначення тонкого, відмінного від людського, тіла, яке має кожен представник живої природи.
58. **Астральні культури** (від грецьк. – *зірка*) – релігійне поклоніння зіркам і різним космічним явищам, яке виражається спеціальною системою магічно-релігійних дій.
59. **Астрологія** (від грецьк. – *зірка, - вчення*) – вчення про вплив зірок і планет на різні земні системи (переважно біосоціальні). Вважається, що витoki цієї науки сягають стародавньої шумерської культури.
60. **Атеїзм** (від грецьк. – *заперечна частка, - бог*) – термін для характеристики таких світоглядних орієнтацій людини, які утверджують її в бутті, вільному від необхідності апелювати до надприроднього.
61. **Атеїзм марксистський** – створене Карлом Марксом та Фрідріхом Енгельсом вчення про релігію як фантастичне відображення тах зовнішніх сил – природних і соціальних, які панують над людиною.
62. **Атман** (санскр.) – одна з головних міфологем у релігійній системі індуїзму. Часто використовується як займенник «Я», «себе», у значенні «тіло».
63. **АУМ Сінрікьо, Вчення істини АУМ** – небуддистська секта, створена в Японії у 1987 році духовним вчителем-махаяністом Сьоко Асахарою; пропонує себе як сучасна наука. Базується на «П'яти Стовпах» віри, за якими визнається Великий Гуру, який пізнав істину і досяг звільнення і просвітлення, здатний вести за собою учнів.
64. **Аура** – в езотериці та біоенергетиці – енергетичне поле, що пронизує будь-яке фізичне тіло.
65. **Афанасій Александрійський** (бл. 295 – 373) – християнський богослов, один з Отців церкви. Намагався відстоювати незалежність духовної влади від світської, через що римські імператори неодноразово вислали його у вигнання.
66. **Афон (Свята гора)** – всесвітньо відомий православний монастирський комплекс на південному сході Греції. Користувався великою популярністю на Русі.
67. **Ахбар** – виголошення молитовної формули «Аллаху акбар» («Аллах – великий!»), одна з характерних особливостей мусульманської культури.

68. **Ахімса** (санскр. – *ненасильство*) – в індуїзмі, буддизмі, джайнізмі релігійно-етичний принцип, який означає: не слід робити нічого, що завдає страждань або бентежить інших.
69. **Ахурамазда (Охрмазд)** – один з основних персоніфікованих принципів (бог) космічної дуальності в зороастризмі.
70. **Ашрам** (санскр., досл. – *духовна обитель, монастир*) – градація ступенів духовного життя в системі варпашрама-дгарми, яка дає людині можливість усвідомити свою духовну сутність.
71. **Ашура, шахсей-вахсей** – головна дата шиїтського релігійного календаря – день вшанування пам'яті аль-Хусайна ібн Алі, який загинув у боротьбі за владу і був оголошений великомучеником.
72. **Аят, айат** (араб. – *знак, диво*) – найменший відокремлений уривок коранічного тексту, вірш Корану.
73. **Аятолла** (араб. – *досл. знак Божий*) – найвищий титул шиїтського муджтахіда, безперечний авторитет серед шиїтських лідерів, його благочинна поведінка вважається святою.

-Б-

1. **Баптизм** (від грецьк. *baptize - занурювати, хрестити у воді*) - напрямок, що виник в наслідок розвитку пуританізму на поч. 17ст. в Англії.
2. **Бердяєв Микола Олександрович** (1874-1948) – російський релігійний філософ. Брав участь у релігійно-філософській Русі «Новое религиозное сознание» в Росії. Був ініціатором створення Вільної академії духовної культури в Москві (1918-1922). З 1924 р. жив у Франції, де видавав релігійно-філософські журнали «ПУТЬ», Париж (1925-1940). Джерелом філософських побудов вважав християнське віровчення з акцентом на міст світосприйнятті.
3. **Берегині** - поліморфні образи добрих духів у давніх східнослов'янських віруваннях.
4. **Берестейська унія церковна** (лат. *unio - спілка, союз*) – об'єднання Київської митрополії з католицькою церквою, проголошення на соборі у Бресті (сучасна Білорусь) в 1596 році на засадах визначення православною стороною зверхності Римського Папи та католицького віровчення при збереженні традиційних візантійсько-слов'янського обряду, своєї мови богослужінь, національної церкви календаря, особливостей церковної організації та традицій.
5. **Біс** – давньоєгипетський бог танців і веселощів. В християнстві, іудаїзмі, інших релігіях біс – злий дух, що мучить людей і тварин.
6. **Блаватська Олена Петрівна** (1831-1891) – письменниця і мандрівниця-теософ. На початку 70-х рр. почала створювати універсальну міфологію, за допомогою якої, на її думку, можна було б утвердити системний підхід до езотеричних релігійних вчень, відкинувши і християнське віровчення, й науку. Її праці: «Ізіда без покрову», «Таємна доктрина» та інші.
7. **Благо** – найзагальніше уявлення про цінне і значиме. В християнстві асоціюється із благодаттю (харизмою), Царством Божим, спасінням, добром.

8. **Благодать** (від грецьк. *charisma – дар*) – за релігійними уявленнями, особлива властивість і сила Всевишнього, яка проявляється щодо людини як дар. Поняття зустрічається в багатьох релігіях.
9. **Благочестя** – релігійність, набожність. Зовнішній вияв благочестя – дотримання культових приписів, релігійних заборон, заповідей, тобто спосіб життя у відповідності до вимог сакральної культури; у Корані воно визначається як покірність.
10. **Благочинний** – адміністративно-судова посадова особа у православних церквах, помічник архієрея у справі всебічного нагляду за станом церков і духовенства у благочинні, за виконанням наказів церковної влади.
11. **Блаженні** – 1) щасливі, благословенні; 2) особливий розряд подвижників та подвижниць (юродиві), що заради Христа та спасіння своєї душі відмовились від загальноприйнятого способу життя, добровільно поневіряються та видають із себе божевільних.
12. **Блаженство** – найвище щастя, мета життя кожного християнина, що досягається втіленням у життєдіяльності вимог християнського морального закону.
13. **Бог** – верховна над природна сутність, яка, згідно з різними релігійними вченнями, будучи наділеною вищим розумом, абсолютною досконалістю і всемогутністю, є творцем світу і детермінантом всього, що в ньому відбувається. Для християн Бог є один, але в трьох іпостасях – Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий. Згідно з теологією єднання Бог є диполлярною сутністю. Релігії які визнають верховенства одного Бога, називаються монотеїстичними.
14. **Богиня Мати** – головне жіноче божество в більшості язичницьких релігій світу, що асоціюється з землею, з жіночими творчим началом в природі. Богиня бере участь у створенні світу, богів, людей, тварин і в цьому проявляє свою софійну природу. У християнстві трансформувалась в уявлення про Богородицю.
15. **Богоборство** – найбільш рання і проста форма протидії релігії, що знаходилась ще в межах релігійної свідомості. Причина появи богоборства є: усвідомлення байдужості й відстороненості Бога від соціальної несправедливості, інших людських бід; спричинений горем, невлаштованістю і невдачами життя відчай, незадоволення собою і життям.
16. **Боговлюдження** – одне з провідних понять християнської догматики, згідно з якою Син Божий (друга постать Святої Трійці) заради спасіння людства від прабатьківського гріха і вічної смерті зійшов з небес і з натхнення Святого Духа і вселився у пренепорочну Марію Діву і від неї втілювався, або олюднювався, тобто народився від Пресвятої Диви Марії, сприйнявши людське тіло і душу, але був безгрішний як Боголюдина.
17. **Богородиця, Богоматір** – жіноче божество у багатьох релігіях, Богиня-мати; у християнстві – Діва Марія – мати Ісуса Христа. Культ Богородиці склався у християнстві під впливом східної релігії де особливо шанувалися жінки-богині родючості, матері божеств, синів. Такими були єгипетська

- Ісіда, вавилонська Ідггар, фрігійська Кібела та інші, культ яких був тісно пов'язаний з уявленнями про вмираючих і воскресючих богів.
18. **Богослов'я, теологія** (від грецького *theos* – Бог, *logos* – вчення) – система обґрунтування і захисту релігійних учень про Бога, сукупність вироблених тією чи іншою релігією доказів істинності догматики, релігійної моралі, правил і норм життя духовенства і віруючих, боговстановленості віровчення і церкви.
19. **Богословська думка Києво-Могилянської академії** – вищий рівень розвитку православного Богослов'я в Україні, початок якого пов'язаний з Катехізисом Петра Могили. Курси з богослов'я Києво-Могилянської академії читались її професорами латинською мовою.
20. **Бодхисатва** (санскр., досл. – той, хто прагне просвітлення) – людина чи будь-яка ін. істота, яка прийнята рішення вийти з кола сансари і стати буддою.
21. **Буття** – в релігійному контексті – 1) назва першої книги Старого Завіту; 2) богословська категорія, що означає буття Абсолютного. Атрибут Бога, як те, що поєднує в собі першопричину, першооснову, вищий сенс; 3) термін для позначення тваринного світу в його взаємодії з абсолютним буттям. Вирішення дихотомії буття абсолютного та буття тваринного – одне з головних питань християнського вчення.
22. **Бхагаван** (санскр. – благословенний, щасливий, той, хто володіє всіма багатствами) – 1) в індуїзмі особистий аспект Абсолюту, Верховний Господь; 2) ім'я-епітет, яким наділяються індуїст, боги, різні аватари Вішну; 3) форма звертання до шановної особи (бога, святого, царя тощо.)
23. **Буддизм** – світова, релігійна система, що виникла в 6-5 ст. до н.е. в Індії. Основна ідея ґрунтується на твердженні, що «життя є страждання» і «шлях до порятунку».
24. **Будда** (від санскр. «будх» – будити, пробуджуватися; «просвітлений», «пробуджений») – 1) ототожнюється з царевичем Гаутамою Шак'ямуні, який є основоположником буддистського вчення; 2) людина, яка досягла найвищої межі духовного розвитку і перейшла від сплячого стану свідомості до пробудження; 3) антропоморфний символ, який втілює в собі ідеал межі духовного розвитку.
25. **Бубер Мартін** – єврейський релігійний філософ, представник «діалогічного персоналізму». Його праці: «Я і Ти» (1924), «Статті про діалогічний принцип» (1954), «Царство Боже», та інші.
26. **Братства церковні** – національно-релігійні громад. організації православних міщан в Україні і Білорусі, які виникли в 16 ст.
27. **Брахма** (основа- «брахман») – в індуїстському пантеоні бог – творець світу, який відкриває тріаду верховних богів індуїзму (Тримурті).
28. **Брахман** (санскр.) – 1) у Ведах означає молитовну формулу, яка є виразом універсального принципу, пізніше – сам цей принцип; 2) вища об'єктивна реальність, абсолют, творчий початок в якому все виникає, існує й припиняє існування; 3) верховний Бог, творець, прояв Абсолюту (Брахмани – це також назва коментарів до ведійських текстів.)

29. **Брахманізм** – релігійна система стародавньої Індії. Має своїм джерелом релігію ведійських аріїв.
30. **Булгаков Сергій Миколайович** – російсько-український богослов і філософ-софіолог. В 1918 прийняв священство. Був професором Київського політехнічного інституту, потім – Московського університету. Вважав, що людина і культура створені поза православними ідеалами, тому не мають майбутнього. Вважав, що у Софії з'єднуються і вирішуються усі світові суперечності, вона є посередницею між Богом і людиною.
31. **Булла** (лат. *bulla* – кулька) – найважливіший папський документ, який містить його звернення, постанову або розпорядження, пишеться латинською мовою і називається за початковими словами тексту.
32. **Бхакті** (санскр. дослівно – прихильність) – в релігійно-філософській традиції індуїзму прив'язаність, прихильність, відданість та співпричасність Богові.

-В-

1. **Василій Великий** (бл.330 – 379) – християнський богослов, один із Отців церкви, єпископ Кесарії Каппадокійської (Мала Азія). Опрацював основи християнської космології, в якій Всесвіт трактується як розумне і досконале творіння Боже.
2. **Ватикан** – Папська держава, розташована на території Риму (площа – 44 га), центр Римо-католицької церкви, офіційна резиденція (з 1870 року) Пап і Римської курії.
3. **Ватиканські собори** – зібрання вищого духовенства Римо-католицької церкви. Католики вважають їх XX і XXI Вселенськими соборами.
4. **Вебер Макс** (1864 – 1920) – німецький соціолог, філософ, історик. У науці велику увагу приділяв проблемам соціології релігії, питанням історії іудаїзму, християнства, релігій Китаю, Індії.
5. **Велес (Волос)** – один з найстаріших і таємничих язичницьких богів. В Україні-Русі вважається богом земного достатку, опікуном торгівлі, купецтва, покровителем домашньої худоби та небесної «отари хмар».
6. **Висвячення** – характерне для християнства уведення певної особи в той чи інший сан духовного служіння через встановлене таїнство.
7. **Вівтар** (від лат. *altus* – високий, *alta ara* – підвищення) – у давніх народів Європи і Близького Сходу перед їх християнізацією – жертвник у вигляді вогнища. У ранніх християн – стіл, за яким приготівлялося і відправлялося таїнство євхаристії.
8. **Відносини релігійні** – специфічний вид (форма) суспільних відносин. Поділяються на культові, поза культові (внутрішньоцерковні, міжконфесійні). Основу цих відносин становлять релігійні уявлення та почуття, віра в Бога.
9. **Відплата, покарання** – 1) згідно з переконаннями віруючих – покарання за порушення релігійних заборон або нагорода за праведне життя; 2) соціально-етична релігійна концепція, заснована на цих віруваннях. В розвинених релігіях акцент робиться на посмертну Віру (у християнстві й ісламі – вчення про рай і пекло; в буддизмі – у вигляді закону карми.)

10. **Відьма** – жінка, яка знає різні способи впливу на надприродні сили, вміє передбачити майбутнє, лікувати зіллям, замовляннями. Негативного значення надали відьмі християнські уявлення про жінку як джерело гріха, а також боротьба з язичництвом, ересями тощо.
11. **Вільнодумство** – ідейна течія в духовному житті суспільства. Термін з'явився у боротьбі з релігійною нетерпимістю, догматизмом і авторитаризмом релігії, тобто як антирелігійна течія суспільної думки.
12. **Віросповідання** – належність людини до певної релігії, церкви, певного релігійного напрямку; релігійне об'єднання, що має своє віровчення, культ, організацію.
13. **Віруючий** – особа яка є суб'єктом релігійної віри і діяльності, носієм релігійного світогляду, релігійного досвіду, постає як учасник церковно-релігійного життя.
14. **Віталізм** – сукупність поглядів на природу живого, згідно з якими є якась особлива, надприродна і непізнана сила, що організовує і визначає якісні особливості живого («життєва сила», «ентіলেখія», «нізус» та ін.).
15. **Вішну** (*санскр.*) - один з найголовніших богів індуїстської міфології (поряд з Брахмою і Шивою). В індуїстській традиції ім'я тлумачиться як «той що проникає у Все», або Всепроникаючий.
16. **Водосвяття** - культова дія в православ'ї, пі час якої вода після триразового занурення в неї священником хреста стає святою, набуває надприродних властивостей. У цьому обряді відобразилося давнє обожнення води як джерела і умови життя людини.
17. **Воздвиження Хреста Господнього** - християнське свято; у православ'ї входить до групи дванадесятих свят і відзначається 14(27 за новим стилем) вересня. За церковною версією, встановлене в пам'ять здобуття матер'ю рим. Імператора Костянтина Оленою в 4 ст. хреста, на якому був розп'ятий Ісус Христос.
18. **Вознесіння Пресвятої Діви Марії** – догмат віри про викуплення Богородиці Діви Марії своїм Сином Христом, яке досягло своєї повноти як щодо душі, так і щодо тіла у таємниці її Вознесіння.
19. **Володимир Мономах** – великий князь київський, по матері- з візантійського роду Мономахів. «Повчання» Володимира Мономаха виявляє його широку ерудицію, знання творів Отців церкви, Біблії, богослов'я та інших.
20. **Володимир Святославович** (? – 1015) – великий князь Київський, у святому Хрещенні – Василь. Канонізований у 13 столітті та піднесений у достоїнство рівноапостольного, хрестив Київську Русь у 988 році.
21. **Володимирський Собор** – православний храм у місті Києві, висвячений на честь святого князя Володимира.
22. **Волхви** (від санскритського «вал» - дослівно «горіти, світити») - служителі язичницького культу. Волхвами називали мудрих, наділених таємними знаннями людей, які розумілись на астрономії, читали священні писмена, розгадували сни, передбачали майбутнє, лікували від хвороб.
23. **Вселенське православ'я** – умовна назва всіх православних церков, у яких незмінно зберігається догматичне апостольське вчення і віровчення.

24. **Вселенські собори** – зібрання вищого духовенства із делегованих представників християнських помісних церков, на яких опрацьовувалась і ухвалювалась система віровчення і культу, формувалися канони, богослужебні правила.
25. **Всеношна** – богослужіння у православній церкві, яке правиться напередодні неділі і великих християнських свят. Наслідуює звичаї ранніх християн проводити відправу в нічний час.

-Г-

1. **Газават** (*араб.*) – зусилля в справі поширення ісламу. Спочатку джихад розглядали як газават (від *араб.* «набіг»-війна за віру). Боротьба за віру визначається настановами Мухаммеда: не єднатися з язичниками і приводити їх до віри словом, «мудрістю і напучуванням»
2. **Гаутама** – цим ім'ям називалися в Давній Індії декілька знатних родів. Частіше всього використовується як родове ім'я мандрівного проповідника з племені шак'їв царевича Сідхартхи. Після «великого прозріння» гуатама стали називати Буддою («просвітленим»).
3. **Гегель Георг Вільгельм Фрідріх** - славнозвісний філософ, представник німецької класичної думки. Основні праці, в яких застосовується питання релігії: «Лекції з філософії релігії», «Лекції про докази буття Божого», «Дух Християнства і його доля» «Народна релігія і християнство», «Життя Ісуса», «Феноменологія духа».
4. **Георгій-Побідоносець** – один із найбільш шанованих християнських святих великомучеників. За відкритий виступ на захист християнської віри Георгій-Побідоносець протягом семи років зазнавав неймовірних тортур і в 303 прийняв це мученицьку смерть.
5. **Гностицизм** – (від грецьк. *gnosis* –знання) - релігійно-теософський рух пізньої античності (1-3 ст.). Існував іудаїстський, язичницький і християнський. Спільне для них – вчення про існування досконалого божества, гріховного матеріального світу.
6. **Голгофа** (від *арам.-дослід. череп*) – пагорб поблизу Єрусалима, на якому у стародавніх євреїв страчували злочинців. Є символом мук, страждань і терпіння.
7. **Гріх** - вчинки (поведінка) людини, що виявляються у неприйнятті релігійних цінностей. З'явився й укорінився в природі людини внаслідок гріхопадіння Адама і Єви.
8. **Гріхопадіння, або первородний гріх** – згідно з іудейським і християнським віровченням - порушення першими людьми Адамом і Євою, яких спокусив змії. Щоб позбутися його, треба здійснити таїнство хрещення, а в своєму житті слідувати принципам ідеальної сім'ї.
9. **Гутеноти** (від нім. *eidgenossen* – *соротники*) - прихильники кальвінізму у Франції. Рух спрямований проти королівського централізму та засилля католицької церкви.
10. **Гуманізм християнський** – сучасний різновид християнської антропології; зародився в кризових умовах суспільної дійсності. В основу діяльності покладає християнські моральні цінності, перед усім любов, милосердя.

11. **Гуяр** (тур.), *кафир, кефір* (араб.) - невірній з точки зору послідовників ісламу.

-Д-

1. **Давньогрецька релігія** – система політеїстичних вірувань і культів племен та народів Стародавньої Греції в період виникнення й розвитку рабовласницького суспільства.
2. **Дажбог (Даждьбог)** – сонячний бог, якому поклонявся весь слов'янський світ.
3. **Далай-Лама** (тибет., досл. – *монах-море*) – такий титул з 1391 має глава Ламаїстського духовенства в Тибеті.
4. **Даосизм** (кит. «*дао цзя*» - *школа дао*) – одна з основних релігійно-філософських течій Китаю.
5. **Дацан** – назва факультету (відділення) в ламаїзмі.
6. **Дванадцять свята** – 12 найважливіших після Пасхи православних свят.
7. **Деїзм** (від лат. *deis* - *Бог*) – релігійно-філософське вчення, згідно з яким Бог, будучи без особистісною першопричиною світу, не втручається в процеси і явища, що відбуваються в ньому.
8. **Деміург** (від грецьк. *demiurgos* - *творець*) – поняття античного світорозуміння для позначення ідеального першоначала, яке творить світ.
9. **Демони** (від грецьк. *daimon* - *дух*) – надприродні істоти, добрі або злі духи – розпорядники природних явищ та життєдіяльності людини.
10. **Джихад** (араб.) – зусилля в справі поширення ісламу.
11. **Дзен (чань)** - *буддизм* (япон.- *дзен*, кит. – *чань*, від санскр. *дх'яна*, *тобто медитація*) – одна з найбільш впливових буддистських шкіл на Далекому Сході.
12. **Диякон** (від грецьк. *diakonos* - *служитель*) – найнижча ступінь священства.
13. **Догмати релігійні** (від грецьк. *dogmatos* – *думка, вчення*) – основні положення віровчення тієї чи іншої релігійної конфесії, що визначаються як вічні і незмінні істини, встановленні Богом і обов'язкові для віри в них усіх віруючих.
14. **Домовик** – за релігійними віруваннями слов'ян – дух хати, домашнього вогнища.
15. **Друїди** – служителі релігійного культу у кельтів. Займалися відправленням релігійних обрядів та жертвоприношенням.
16. **Дуалізм** (від лат. *dualis* - *подвійний*) – філософське вчення про наявність і рівноцінність двох першоначального світу – духу і матерії.
17. **Духовенство** – особлива, як правило, організована за ієрархічним принципом група професіональних служителів культу в ряді сучасних релігій.
18. **Духовність** – якісна характеристика свідомості людини і не лише свідомості.
19. **Душа** – у найдавніших віруваннях тасмніча «чуттєво-надчуттєва» істота, що уявлялася носієм життя та деяких *важливих станів людського тіла*.

20. **Дхарма** (санскр.), *дхамма* (палі) – надзвичайно важливий термін усієї індійської філософії. Основні значення: доктрина, вчення; правило, правильна поведінка, справедливість, закон та інше.

21. **Дюркгейм Еміль** (1858-1917) – французький соціолог, послідовник О.Конта, релігієзнавець. Розглядав суспільство як особливу духовну реальність, що ґрунтується на загальнознавчих «колективних уявленнях», а релігії розумів як обоження суспільства.

22. **Дьюї Джон** (1859-1952) – американський філософ, психолог, педагог, соціолог, релігієзнавець. Єдиною існуючою правдою вважав досвід, який ототожнював з життям, а релігію вбачав ідейною частиною світу, яка відбиває почуття страху людини перед незрозумілим їй світом.

-Е-

1. **Езотеризм** (від грецьк. *esoterikos*- *таємний, внутрішній*) – феномен культури різних епох, що включає, з одного боку, віру в існування надприродного світу, міст. Уявлення про нього, з другого – магічні засоби спілкування з ним, *підкорення його своїм інтересам*.

2. **Екзистенціалізм релігійний** – (від *нізньолат. exsistentia* – *існування*) – релігійний варіант так званої філософії існування. Один з найвпливовіших напрямів особистісно орієнтованої сучасної філософії.

3. **Екклезіаста книга, Когелет** (від грецьк. *та давньоєвр.* – *проповідник у церкві*) – одна з повчальних книг Старого Завіту. Побудована у формі монологу похилого віком царя Соломона, який розповідає про марноту земного життя, яке без тяжіння до Бога нездатне зробити людину щасливою.

4. **Екуменічний рух** (від грецьк. *oikumene* - *заселена земля, світ*) – об'єднавчий рух християнських церков, започаткований протестантизмом на Единобурзькій Всесвітній місіонерській конференції 1910.

5. **Еманация** (від лат. *emanation* – *витікання, сходження*) - у давньогрецькій філософії означає витікання нижчих форм буття з буття вищого.

6. **Есхатологія** (від грецьк. *logos* – *вчення*) - релігійне вчення про кінцеву долю людства і світу.

-Є-

1. **Євангелічні церкви** – так називаються лютеранські церкви або ж об'єднання різних протестантських церков, головну роль в яких відіграє лютеранство.

2. **Єресі** (від старогрецьк. *airesis* - *відбір, переконання, осягання*) – релігійне вчення, відмінне від офіційної доктрини та організації.

-Ж-

1. **Жертвопринесення** – релігійний обряд складовими є приношення дарів богам, святим духам, померлим предкам, які мають умилюючий або подячний характер. Притаманне практично усім релігіям.

-З-

1. **Завіт** (давньоєвр. *verit*, грецьк. *diateke* – *союз, угода*) – поняття Біблії, яке означає, сакральний союз Бога з людством. Розірваний внаслідок гріхопадіння.

2. **Закон Божий** – обов'язкова дисципліна у початкових і середніх навчальних закладах царської Росії. Викладався священнослужителем.
3. **Зак'ят, закят** (араб.) – податок на майно та прибуток, що встановлений шариатом і вважається одним з обов'язків кожного мусульманина. Призначений для «очищення» користування майном і отриманим прибутком.
4. **Заратуштра** (авест., досл. – той, хто володіє верблюдами) – іранський релігійний реформатор, засновник зороастризму.
5. **Знахарство** – відома з глибокої давнини система лікування захворювань, яка ґрунтується на уявленнях про їх надприродне походження (внаслідок впливу наврочення, прокльонів, втілення злих духів та інших).
6. **Зооморфізм** (від грецьк. *zoon* – тварина, *morfe* – форма) – наділення рисами тварин образів реальних або вигаданих об'єктів. В християнстві існує вшанування голуба як втілення Духа Святого.

-І-

1. **Ібн Рушд, Ібн Рошд** (латинізов. *Аверроес, 1126-1198*) – арабський філософ, представник східного аристотелізму. Вважав, що висновки філософії і науки можуть не співпадати з релігійними вченнями.
2. **Ідол** (від грецьк. *eidolos* – маленьке зображення) – виготовлений з дерева, каменю чи іншого матеріалу предмет, що зображає, уособлює божество.
3. **Ієрархія церковна** (грецьк. букв.- священновладдя) – сукупність чинів духовенства в порядку субординації, прийнятої в тій чи іншій церкві, форма організаційного церковного устрою.
4. **Ікона** – живописне, рідше релігійне зображення богів, святих та ін.. надприродних істот, яке служить предметом релігійного поклоніння і вшанування.
5. **Імам** – духовний керівник, голова мусульманської громади.
6. **Індуїзм** – поширена в сучасній Індії релігія, що є результатом загальноіндійського історичного та етнічного синтезу.
7. **Індульгенція** (від лат. *indulgentia* – милість) – папська грамота, свідоцтво про відпущення як скоєних, так і не скоєних ще гріхів.
8. **Ініціації** (від лат. *initiare* – посвячувати, вводити в культові таїнства) – вікові (або статево-вікові) обряди посвячення.
9. **Інквізиція** (від лат. *inquisitio* – *hpiet*) – трибунал католицької церкви, створений в 13 ст. для боротьби з ересю.
10. **Іоан Дамаскін** (бл. 675-753) – візантійський богослов, представник грецької патристики, догматик християнського Сходу.
11. **Іоан Златоуст** (грецьк. *Хризостом, бл.350-407*) – видатний візантійський церковний діяч і богослов, проповідник, один з отців церкви, патріарх Константинополя (398-404).
12. **Іпостась** (від грецьк. *hipostasis* – сутність, основа) – поняття в християнському Богослов'ї, що характеризує особливості кожної з трьох подоб єдиносущної божественної Трійці.
13. **Іслам** (араб.- покірність, віддання себе Богу) – одна з світових релігій. Виник у 7 ст. в Аравії. Поширений серед частини населення Азії, Африки,

частково Європи. Релігія пропагує думку про те, що всі сторони життя людини і суспільства регламентовані вірою і нею необхідно постійно керуватися.

14. **Історія релігієзнавства** – релігієзнавча дисципліна, завданням якої є відтворення процесу становлення релігієзнавства як науки, формування його основних принципів і категорій, з'ясування особливостей різних течій релігієзнавчої думки.
15. **Ісус Христос** (від грецьк. *christos* – помазаник, мессія) – згідно з християнським віровченням, засновник християнства. Був зачатий дружиною плотника Йосифа Марією від Святого Духа. Разом з 12 апостолами пропагував своє вчення, був засуджений своїм учнем Іудою до смерті – його розп'яли на хресті, а опісля поховали в печері. Після суботи він воскрес. Християни вірять у друге пришестя Ісуса Христа.
16. **Іудаїзм** – одна з національних монотеїстичних релігій, поширена, в основному, серед євреїв. Основні ідеї іудаїзму відбилися у П'ятикнижжі Мойсея (Тори), де також було зафіксовано багатовікову еволюцію євреїв.

-К-

1. **Кааба** (араб., досл. – куб) – гол. святилище ісламу, будівля у центрі «Заповідної мечеті» у мецці.
2. **Каббала** (від давньоєвр., досл. – переказ) – теософське релігійно-містичне вчення з елементами магії, спрямоване на досягнення «справжнього», потаємного сенсу Тори та інших священних книг іудаїзму.
3. **Календарі релігійні** – календарі з позначенням щорічних циклів урочистих богослужінь, призначених відзначенню свят і обрядів, пам'ятних подій у житті Церкви, вшануванню засновника відповідної релігії.
4. **Калим** – шлюбний викуп, який сплачує наречений, його батьки або інші родичі за наречену.
5. **Кальвін Жан** (1509-1564) – один з діячів Реформації, засновник кальвінізму. Написав працю, що теологічно обґрунтувала Реформацію – «Настановлення християнської віри».
6. **Кальвінізм** – одна з трьох протестантських течій, що виникла в ході Реформації, вчення, розроблене Жаном Кальвіном. Культ кальвінізму спрощений, обряди символічні, а богослужіння складаються з проповідей, колективного співу і молитов.
7. **Канон** (грецьк. *kanon* – правило, зразок) – у релігійному контексті – установлення щодо віровчення, догматики, культу, церковної організації, що ведуться від апостолів, Отців церкви або вироблені церковними соборами.
8. **Кант Іммануїл** (1724-1804) – німецький філософ і вчений. Засновник критицизму або трансцендентальної філософії. Мислив релігію поза межами розуму, витоки її передбачав у боротьбі двох начал – добра і зла.
9. **Капище** – давньослов'янське дохристиянське святилище, де ставилися ум. зображення одного або кількох язичницьких божеств.
10. **Кардинал** (від лат. *cardinalis* – головний) – другий за значенням чин після Папи в католицькій церкві.

11. **Карма** (від санскр., досл. – дія, обов'язок, відплата) – цим словом в брахманізмі, буддизмі та індуїзмі називають особливу містичну силу або неодмінно, автоматично діючий «закон відплати», згідно з яким поведінка людини в реальному житті, її вчинки зумовлюють її нинішню долю і наступний стан її душі.
12. **Каста** (португ. *casta* – рід, походження) – ізольовані одна від одної, замкнені соціальні групи, що існували в різних формах у багатьох стародавніх і середньовічних дійствах.
13. **Катехізис** (від грецьк. *katechesis* – повчання) – книга, що містить короткий популярний виклад основ християнської моралі.
14. **Католикос** (від грецьк. *katholikos* – головний, загальний) – титул глави вірмено-григоріанської або грузинської церкви.
15. **Католицизм** (від грецьк. *katholikos* – загальний, вселенський) – один із основних напрямів у християнстві, який остаточно сформувався як віровчення і церковна організація у 1554 році після розділення церков. Окрім трьох ступенів священства (диякон, пресвітер, єпископ) є ще кардинал; для всіх церковнослужителів обов'язковим є безшлюбність – целібат.
16. **Квакери** (від англ. *quake* – тряситься, треміти) – заснований ремісником Дж. Фоксом (1624-1691) в період Англійської революції різновид протестантизму, що відкидав віро повчальні принципи як англіканства, так і кальвіністських громад.
17. **Києво-Могилянська академія** – перший вітчизняний вищий навчальний заклад. Утворився шляхом об'єднання школи Київського Богоявленського братства і Лаврської школи, її фундатором виступив митрополит Петро Могила. Цей навчальний заклад відіграв важливу роль у розвитку богословської думки, поширенні культури і знань.
18. **Києво-Печерська лавра** – один з найдавніших православних чоловічих монастирів в Україні. Отримав назву «Печерський» через розташування у печерах. Заснований під час княжіння Ярослава Мудрого (бл. 1054 року) іконом Антонієм Печерським, який повернувся з Афону.
19. **Кирило-Мефодіївське товариство** (братство) – просвітницька, національно орієнтована таємна організація, що виникла в середовищі українських інтелігентів у грудні 1846 року у Києві. Засновники: М. Гулак, М. Костомаров, В. Білозерський. Сюди також входили Т. Шевченко, П. Куліш. Головною заслугою братства стало пробудження власної самосвідомості українського народу.
20. **Кініки** (лат. *synici* – циніки) – послідовники давньогрецького філософа Антисфена, який заснував кінічну школу. Найвідоміший представник – Діоген із Синопа. Основними ідеями наряду були: індивідуалізм, рівність всіх людей, відкидання всіх релігійних культів.
21. **Клір** (від грецьк. *kleros* – досл. жереб) – у християнській церкві узагальнена назва священнослужителів.
22. **Книга Мормона** – одна з чотирьох книг Священних Писань, які сприймає Церква Ісуса Христа Святих останніх днів.
23. **Коляда** – дохристиянський цикл свят у слов'ян в період зимового сонцестояння, присвячених аграрному культові, які супроводжувалися веселими звичаями.
24. **Колядки** – народні календарні обрядові пісні, що їх співають на Різдвяні свята.
25. **Конгрегації Римські** (від лат. *congregation* – об'єднання, союз) – основні установи Римської курії, керують різними напрямками діяльності католицької церкви.
26. **Конклав** (від лат. *cum clave* – досл. «заперті на ключ») – зібрання кардиналів, яке скликається відразу після смерті Папи для обрання нового.
27. **Конфесія** (від лат. *confession* – визнання, сповідь) – приналежність до будь-якої Церкви, релігійної організації, яка має своє віровчення, культову практику та організаційну структуру.
28. **Конфуціанство** (власне «жу цзя» – школа вчених книжників) – давньокитайська філософська школа, пізніше найбільш впливова з трьох головних релігійно-філософських течій Китаю. В центрі школи – питання моральної природи людини, її життя в родині; важливе місце відводилося «Небу» як вищій духовній силі, а не лише частині природи.
29. **Коран** (араб. «аль-куран» досл. – «те, що читають») – священна книга мусульман, яка, згідно з віруванням, зберігається у Аллаха, який передав його у вигляді одкровення Мухаммеда.
30. **Креаціонізм** (від лат. *creatio* – створюю) – релігійне вчення, яке пояснює походження і різноманітність світу божественно «творчим актом».
31. **Крішна** (санскр. – чорний, темний, а також Верховний) – в індуїстській міфології Бог-рятівник, син Васудеви і Девакі, одна з аватар Вішну, Верховного Бога.
32. **Крішнаїти** – модернізований варіант однієї з гілок вішнуїзму – релігії чайнатів, які пропагують чесність, контроль почуттів, терпимість, віру в Бога. Засноване у 60-х рр. 20 століття А.Ч. Бхактіведантою Свами Прабгупадою.
33. **Ксенофобія релігійна** – давній різновид нетерпимості, часом – ненависті до прибічників інших релігій.
34. **Ксьондз** (польс. *ksiodz*) – польська назва римо-католицького священника або священнослужителя особливого рангу.
35. **Культ релігійний** (від лат. *cultus* – догляд, поклоніння) – система релігійних дій, предметів і символів, протягом певного часу етноконфесійно зорієнтованих, апробовуваних у релігійній практиці і при потребі змінюваних.
36. **Культ святих** – вшанування віруючими певних реальних чи вигаданих осіб, канонізованих даною церквою.
37. **Культова дія** – одна з категорій релігії, що характеризує практично-духовну активність віруючих, їхніх спільнот, релігійних інститутів.
38. **Культура релігійна** – соціальна репродуктивна чи творча діяльність людей у тій сфері буття і свідомості, яка пов'язана з вірою у надприродне.

39. **Кумранські рукописи** – знайдені в 1947 році на березі Мертвого моря в печерах Вади-Кумран рукописи, які належали релігійній групі, що не визнавала ортодоксальний іудаїзм.
40. **Купало (Купайло)** – бог літнього сонця; чоловіча постать.
41. **Курбан-байрам** (*араб-тур. Ід аль-адха*) – свято жертвопринесення тварин, головне свято мусульман.
42. **Кутя** (*від грецьк. kukkia – зерно, боби*) – обрядова страва східних слов'ян та інших під час новорічних свят.
43. **Кюре** (*від лат. curae – піклування*) – католицький парафіяльний священик у Франції, Бельгії та деяких інших країнах Західної Європи.

-Л-

1. **Лавра** (*від грецьк. laura, досл. - прохід*) - назва великих і найбільш впливових православних чоловічих монастирів, підпорядкованих у своїй діяльності вищій церковній владі; безпосереднє керівництво.
2. **Лада** – персонаж східнослов'янської і давньоукраїнської міфології. Має кілька значень; у більш давні часи постає як дух в образі матері-благодійниці, що оберігає дім і дає лад у сім'ї, пізніше – як богиня весни, кохання й добробуту.
3. **Ладан** – ароматична смола, якою кадять під час богослужіння.
4. **Ладанка** – 1) мішечок з ладаном або якимось талісманом, які віруючі люди носять на шиї разом з хрестиком з метою відігнати злих духів, уберегтися від нещастя; 2) курильниця перед кіотом.
5. **Лама** (*від тибет. – вищий, небесний*) – спочатку так називалися вищі ієрархи ламаїстської церкви в Тибеті, опісля - буддистські ченці, які наділялися надприродними властивостями і здатністю спілкуватися з неземним світом.
6. **Ламаїзм, тибетський буддизм** – один з організаційно незалежних різновидів махаяністського напрямку в буддизмі.
7. **Леві-Брюль Люсьєн** (1857-1939)- французький соціолог, етнолог і релігієзнавець, послідовник Е.Дюркгейма. Розвинув оригінальну концепцію духовності первісної людини як комплексу мислення.
8. **Лісовик** – за релігійними віруваннями слов'ян дух лісу. Уявлявся в образі чоловіка, який не має тіні.
9. **Літанія** (*від грецьк. litaneia - молитва*) – в католицизмі коротка молитва, що читається або співається під час урочистих релігійних процесій.
10. **Літургія** (*від грецьк. litos - загальний, ergon – справа*) – обідня, найголовніше християнське Богослужіння, що проводиться у всіх християнських віросповіданнях. Обов'язковий елемент для всіх здійснення таїнства причастя (євхаристії).
11. **Логос** (*від грецьк. logos- слово, думка, вчення, розум, сутність.*) – в більшості релігійних і філософських вчень – божественний закон.
12. **Лютер Мартін** (1483-1546) - ідеолог бюргерської Реформації в Німеччині, один із засновників лютеранства. Опублікував 95 тез, спрямованих проти практики індулгенції, претензій кліру та посередницьку роль між людиною і Богом.

13. **Лютеранство** – один з напрямів раннього протестантизму. Виникло внаслідок реформаційних рухів у Європі в 16 столітті. Основні принципи віровчення були створені М.Лютером, викладені в Аугсбурзькому сповіданні. Напрям заперечував духовенство як наділеного благодаттю посередника між людиною і Богом.

-М-

1. **Мавка (навка, нявка)** – душа дівчини, що померла наглою смертю, найчастіше – утоплениці. Образ малодосліджений.
2. **Магія** (*від грецьк. mageia - чаклунство*) – віра в можливість впливу на довколишній світ через надприродне - фетишів, духів.
3. **Малиновський Броніслав Каспер** (1884-1942) – англійський соціолог, етнограф, антрополог і релігієзнавець польського походження, засновник функціональної школи в етнографії. Досліджував первісні релігійні вірування.
4. **Маніхейство** – релігія, що виникла в ранньофеодальну епоху в 3ст. н.е. в Персії, а опісля поширилася в Європі і Азії.
5. **Мантри** (*санскр.*) – вірші з ведичних текстів, які використовуються як заклинання і чарівні формули.
6. **Мартиролог** (*від грецьк. martiros - мученик, logos - слово*) – списки мучеників, сформованих календарно за датами їх смерті на весь церковний рік.
7. **Масонство, франкмасонство** (*від франц. franc macon – вільний каменярь*) – міжнародна релігійно-філософська течія, що організаційно була створена шляхом об'єднання чотирьох лондонських лож у велику Ложу в 1717. Масонство нині є однією з найбільш впливових організацій у світі.
8. **Матфей** – за церковним переказом один з 12 апостолів, найближчий учень Ісуса Христа, автор першого канонічного Євангелія.
9. **Махабхарата** (*санскр., досл. «оповідь про велику битву бхарата»*) – енциклопедично відображуючи духовне життя давньої Індії, містить у собі також погляди, характерні для різних світобачень (релігійних, матеріалістичних, дуалістичних.).
10. **Махаяна** (*від санскр., досл. «велика колісниця»*) – течія в буддизмі, яка дістала поширення в Тибеті, Монголії, тощо. Всі основні концепції вже існували в ранньому буддизмі. Від хінаяни відрізняється більшою релігійністю. Мета Махаяна- досягнення стану бодхитсави, відмова від особистого спасіння заради допомоги всім живим істотам, щоб привести їх до визволення.
11. **Махді** (*араб.- введений*) – особа, яка йде вірним шляхом під керівництвом Аллаха і має сповістити про кінець світу.
12. **Мацот, маца** (*давньоєвр. «мацах» печиво*) – коржі з тіста, яке не зазнало ферментації, прісний хліб, «хліб нужденності» єдиний різновид хліба, який дозволено вживати протягом Песах.
13. **Медіум** – особа, яка під час спиритичного сеансу виконує роль посередника між духами і тими людьми, що беруть участь у проведенні сеансу.

14. **Медресе** (араб. «мадраса» - вивчати) – середній або вищий мусульманський навчальний заклад для підготовки служителів культу.
15. **Мекка** – головне священне місто мусульман у Хиджазі, стародавній центр торгівлі, де народився, жив та починав свою проповідницьку діяльність засновник ісламу Муххамед.
16. **Меноніти** – одна з протестантських течій, що видалась з анабаптизму після Селянської війни в Німеччині 1524-1525.
17. **Метафізика** – (від грецьк.- meta і physika, досл. – «після фізики») – таку назву дістала книга суто філософських творів Арістотеля, яка безпосередньо йшла після «Фізики» - його твору про природу.
18. **Методисти** – прихильники течії в англіканстві. Сформувався в окрему протестантську церкву. Проповідували посилення релігійні почуття і благочестя, євангелізацію, філантропію, активізацію проповідництва.
19. **Мечеть** (араб. «масджид» - місце поклоніння) – релігійна культова будівля, в якій моляться мусульмани.
20. **Микола Чудотворець** – один з найшановніших у християнстві святих. Своім чудотворством уславився ще за життя, що спришилося, за затвердженням церкви, до його канонізації невдовзі після смерті. Серед усіх святих зайняв четверте місце, виступаючи покровителем сільського господарства, захисником селян і моряків перед Богом.
21. **Милостиня** – допомога нужденним. Під цим словом християни розуміють прояв християнської любові і матеріальної милості.
22. **Миропомазання** – таїнство в католицизмі і православ'ї. Як елемент релігійного культу символізує освячення і зміцнення духовних сил.
23. **Миряни, парафіяни, паства** – традиційні для християнства (православ'я, католицизму) терміни які використовують для означення віруючих.
24. **Митрополит** (від грецьк. metropolitēs – букв. «людина з головного міста») – вищий духовний сан у православ'ї та деяких інших церквах.
25. **Мінарет** – вежа біля мечеті, з якої муедзин оголошує азан – заклик до молитви.
26. **Місіонерство** (від лат. mission – відсилання, доручення) – поширення представниками релігійних організацій своєї своєї віри серед населення, яке сповідує іншу.
27. **Мітра** - 1) давньоіранський бог небесного світу і Сонця, чистоти й правди. 2) мітра (від грецьк. – «головна пов'язка») – позолочений головний убір, який одягає вище духовенство в православ'ї і католицизмі під час богослужіння.
28. **Міф** (від грецьк. mythos- розповідь, переказ) – 1) символічне уявлення людей про світ; 2) витвір наївної віри, колективного художньо-образного мислення на чуттєвому рівні; 3) оповідання про богів «культур, героїв».
29. **Міфологічна школа** – напрям у західній історіографії первісного християнства (кін.18 - поч. 20ст.), який ставив на меті довести, що євангелічна розповідь про Христа є міфом.
30. **Міфологія** (від грецьк. mythos-переказ, logos - слово, вчення) – 1) наука про міфи. 2) система міфів і міфологічна свідомість того чи іншого народу.

Важливе місце займали розповіді про виникнення й еволюцію світу та його явищ, сонця, місяця, зірок (космогонія), походження тварин, появу людини (антропогенез), міфи про богів і героїв.

31. **Могила Петро** (1596 (1574)-1647) – видатний діяч української церкви й культури 17ст., богослов і мислитель. Освіту здобув, ймовірно, спочатку в школі Львівського братства, а потім у колегіях та уніатах Франції, Голландії. У 1647 році Петра обирають архімандритом Києво-Печерської лаври, в 1633-митрополітом Київським, Галицьким і всієї Русі; на цій посаді він стає також екзархом Константинопольського патріарха. Петро Могила був високоосвіченою людиною, знав кілька мов; значно розширив сферу використання української мови- в перекладах Біблії, церковних переказах, книгодрукуванні.
32. **Мойсей, Моше** – згідно з вченням іудаїзму пророк і засновник єврейської релігії, який під керівництвом Бога Яхве вивів давніх євреїв з єгипетського полону в Ханаан, одержав від нього на горі Синай скрижалі з 10-заповідями, написав П'ятикнижжя (Тору) і встановив культ Яхве. Перебував у постійному контакті з Богом і був єдиним, хто його бачить.
33. **Мокоша** – стародавнє жіноче божество у східнослов'янській міфології. У християнстві її образ злився з образом Параскеви-П'ятниці.
34. **Молитва** – 1) звернення священика або самого віруючого до Бога, інших надприродних сил або ж святих з проханням про дарування всіляких благ, заступництво і відвернення зла; 2) канонізований текст подібного звернення або ж вільна імпровізація віруючих у спілкуванні із надприродним.
35. **Молох** (грецьк.- moloch) – у фінікійській релігії бог Сонця. Ідол Молох являв собою мідну статую, в жертву якій приносились малолітні діти.
36. **Монотеїзм** (від грецьк. monos - єдиний, theos - бог) – форма вірувань і культу, що полягає у поклонінні єдиному Богу. Єдинобожжя складається у загалом сформованих етносів, за більш менш розвинутих економіко-господарських зв'язків та централізованої державності.
37. **Монофізитство** (від грецьк. monos- один, physis - природа) – богословно-догматичне вчення у християнстві, яке визнає в Христа одну божественну природу, а не дві – божества і людську.
38. **Мораль релігійна** – сукупність правил і норм, приписів і оцінок поведінки людей, висунутих і освячених будь-якою релігією, що визначають їхні обов'язки до Бога, один до одного, до суспільства в цілому.
39. **Мормони** – члени Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів, що виникла в США в 1830, а нині вже існує більш ніж в 150 країнах.
40. **Муедзин, муаззин** (від араб. «аззана» - оголошувати, сповіщати) – служителі мечеті, до обов'язків якого входить п'ять разів на день сповіщати з мінарету азан – заклик до молитви.
41. **Мулла** – служителі культу в ісламі. Часто поєднують відправлення культових функцій з посадами вчителів у релігійних навчальних закладах, релігійних суддів-каді, керуючих благодійними закладами. Мають великий вплив серед віруючих.

42. **Мученики** - у католицизмі і православ'ї особи, які зазнали жорстоких мук і загинули від рук гонителів християн, але не відмовилися від своєї віри.

-Н-

1. **Навруз** (*тадж. «нав» - новий, руз-день*) – свято Нового року за сонячним літочисленням у персомовних народів, яке співпадає з весняним рівноденням.
2. **Намаз** (*перс.*), **саят** (*араб.*) - мусульманська канонічна молитва, яку виконують п'ять разів на день.
3. **Національні релігії** – релігійні вірування і культові дії, притаманні тому чи іншому народу, нації. До них належать іудаїзм, індуїзм, синтоїзм, конфуціанство та інші релігії, пов'язані з певною національністю.
4. **Необудизм** – історично новий рух в історії релігійних систем Сходу. Виникає в 1-й пол. 19 ст. в Японії, але найбільшого поширення дістав після другої світової війни в Японії, США, Західній Європі.
5. **Неоконфуціанство** (*кит. «лі сюе» - вчення про закон, принцип природи, неба*) – течія в китайській філософії і релігійній думці, яка виникла в період Сун (960-1279). На відміну від конфуціанства, її представники займалися коментуванням класичних текстів, розробляли нові вчення і поняття, як от «належне і закон» (і-лі), «природа і доля» (сін-мін).
6. **Неотомізм** – панівний напрям у філософії сучасного католицизму, зберігши вірність основним ідеям томізму.
7. **Неофіт** (*грецьк. neophytes*) – у християнстві – новонавернення у віру; шойно охрещений послідовник вчення Христа; шойно висвячений у сан священник; шойно пострижений чернець. У широкому значенні – новонавернений до будь-якої релігії взагалі.
8. **Неохристиянство** – релігійні течії, що виникають у рамках традиційного християнства з метою приведення його до вимог часу.
9. **Німб** (*лат. nimbus - хмарина*) – умовне позначення сяяння навколо голови при зображенні богів, святих, ангелів, пророків.
10. **Нірвана** (*санскр., досл. «згасання»*) – термін буддизму, який означає відсутність павутини бажань (вана), з'єднуючи одне життя з іншим. Перехід до стану нірвана частіше за все порівнюється з полум'ям, поступово згасаючим з нестачею палива.
11. **Новий завіт** – частина Біблії яку, як Святе Письмо, вшановують лише християни. Книги написані грецькою мовою. Назва їх походить з уявлень про те, що Бог через свого сина Ісуса Христа уклав з людьми новий договір (завіт).
12. **Ной** – біблійний праведник, через якого Бог вирішив спасти людство від повної загибелі під час всесвітнього потопу. Завдяки його ковчегу, врятувалися представники тваринного світу, які після потопу розселилися по всій землі.
13. **Номіналізм** (*від лат. nomen - ім'я*) – один з напрямів середньовічної філософії, представники якого вели багатовікову суперечку з так званим реалізмом з питань про природу загальних понять – універсалій.

14. **Норми релігійні** – сукупність правил, приписів, вимог, які регулюють життя віруючих, їхню поведінку, вчинки, діяльність релігійних організацій.

-О-

1. **Обітниця** – релігійне присягання на виконання певної богоугодної справи, з яким віруючі звертаються до Бога чи певного святого з надією на здійснення свого прохання.
2. **Обітована земля** – земля ханаанейян, амореян, хіввееян та інших стародавніх племен, що, за старозавітною традицією, була обіцяна Яхве синам Ізраїлевим.
3. **Обожнення** – стан особистості та процес, в результаті якого вона набуває божественних рис. У східних релігії вчать про необхідність злиття людської душі з Абсолютом і в такий спосіб можливість стати Богом за природою.
4. **Образ** – у християнстві розуміється як нерукотворне зображення лика Христа на убрусі, яким спаситель витер своє обличчя. Також розуміється і як іконописне зображення лика Господа, Богородиці чи святого.
5. **Образ і Подоба Божа** – згідно з християнським вченням, в людську матеріальну природу закладено духовне начало- душу. Подоба Божа означає, що людина має постійно удосконалювати духовні дари.
6. **Обрізання** – релігійно-магічний обряд відрізання крайньої плоти статевого органу чоловіка. У первісному суспільстві – елемент обрядового комплексу посвячення юнаків у групу воїнів – повноправних членів роду (ініціація).
7. **Обряди релігійні** – сукупність символічних індивідуальних або колективних дій віруючих, яка об'єктивує їхні релігійні уявлення і спрямована на встановлення двобічних відносин між людиною і надприродними об'єктом.
8. **Обскурантизм** (*від лат. obscures – таємний, затемнюючий*) – протидія розвитку науки і освіти під приводом необхідності збереження старих вірувань, які розглядаються як вічні і непорушні істини.
9. **Одигітрія** (*з грецьк.- довгоказниця*) – назва чудодійної ікони Пресвятої Богородиці на Афоні в Ксенівській обителі.
10. **Окультизм** (*від лат. occultus – прихований, таємний*) – містичне вчення що визнає існування надприродних сил і можливість безпосереднього спілкування з ними за допомогою магічних обрядів, таємних ритуалів.
11. **Онтологія релігії** (*від грецьк. ontos - суще, logos – вчення, слово*) – розділ філософії релігії, в якому висвітлюються питання сутності феномену релігії та питання змістовного наповнення форм вияву останньої.
12. **Оракул** (*лат. oraculum – кажу, прощу*) – у стародавніх греків і римлян божество, яке віщує. Його віщування одержували в певному місці через посередників – жерців відповідного божества; вони ж витлумачували одержану відповідь.
13. **Оранта** (*лат. – та, що молиться*) – іконографічний образ Богоматері, що сформувався у середні віки. Її образ був поширений на Русі та в Україні; мозаїчне зображення на куполі Софії Київської.

14. **Ординарій** – 1) назва требника у католицькій церкві; 2) суддя у духовних справах, посада, яка відповідає єпископу.
15. **Орієнталістика, сходознавство** (від лат. *orientalis* – східний) – наука, що вивчає Схід, його культуру, духовність, філософію, релігії, мови, історію тощо.
16. **Ортодоксія** (від грецьк. *ortodoxia* – правильна думка) – в релігії – правовір'я, прихильність і неухильне слідування традиційному вченню церкви.
17. **Орфізм** – релігійно-містична течія, що виникла у 8-7ст. до н.е. в Аттиці і названа на честь легендарного Орфея.
18. **Осанна** (євр. - *допоможі нам!*) – молитовний вигук в іудистському і християнському богослужінні.
19. **Оцерковлення** – процес цілісного входження віруючої людини в Церкву як «містичне тіло Христа». Зовнішнім виявом оцерковлення є виконання віруючим церковних правил та настанов, участь у церковних таїнствах і богослужбових відправах.

-П-

1. **Пагода** (від санскр. «*бгагават*» - священний) – культова споруда в буддизмі у вигляді багатоярусної вежі, в якій зберігаються святині.
2. **Панагія** (від грецьк. *panagia* – пресвята, церковний епітет Богородиці) – 1) невелика ікона Богородиці з Богомалятком Ісусом Христом, яке носять на грудях єпископи; 2) частина просфори, вилучається на літургії на честь Богородиці.
3. **Панахида** (від грецьк. *panihida* – всеношна) – християнська заупокійна служба. Може здійснюватися як над тілом небіжчика, так і на 3, 9, 20 або 40 день після смерті.
4. **Пантеїзм** (від грецьк. *pan* – все, *theos* – бог) – філософське вчення, в якому Бог – не надприродне особа, а як абсолют, єдиний з природою.
5. **Пантеон** (від грецьк. *pantheon* – дослівно «всі боги») – спочатку «храм всіх богів». Згодом даний термін став означати сукупність богів будь-якої релігії.
6. **Папа Римський** (від грецьк. *papas*, лат. *papa* – батько, наставник) – глава католицької церкви і верховний правитель Ватикану. Вибирається конклавом (зборами кардиналів) довічно.
7. **Паранджа** (тюрк.) – верхній жіночий одяг у мусульманських народів. Являє собою накидку у вигляді широкого халата з рукавами, який одягався на голову. Розріз спереду закривається шовковою чавчаною (чорна густа сітка, що приховує обличчя).
8. **Парапсихологія** (від грецьк. *para* біля, ззовні) – 1) коло явищ, який нібито існують насправді, наприклад, здатність деяких людей до ясновидіння; 2) система поглядів, що претендує на звання науки і ставить своєю метою вирішення фундаментальних питань психології методами фізики.
9. **Параскева-П'ятниця** – згідно з християнськими джерелами, великомучениця, постраждала під час гонінь на християн в правління імператора Діоклетіана. День пам'яті - 14 (28) жовтня.

10. **Пастор** (від лат. *pastor* – буквально «пастух») – служитель церкви в протестантських церквах, які заперечують інститут священства.
11. **Патристика** (від грецьк. *patres* – отці) – філософія і теологія Отців Церкви, тобто духовно-релігійних лідерів християнства в післяапостольські часи.
12. **Патріарх** (від грецьк. *patriarches* – праотець, родоначальник) – титул єпископа-предстоятеля автокефальної православної Церкви в ряді Помісних Церков. Історично, до Великого розколу, присвоювався шести єпископів Вселенської Церкви які володіли правами вищої церковно-урядової юрисдикції в очолюваних ними церквах. У будь-якій автокефальній церкві Патріарх обирається Помісним собором або Архієрейським собором.
13. **Персоналізм** (лат. *persona* – особистість) – філософія, що ставить в основу пояснення світу субстанційне «Я». Термін був вперше використаний Шлейєрмахером у «Промовах про релігію». Ідейні витoki персоналізму – монадології Лейбніца.
14. **Перун** – бог грому, блискавок, війни. Повсюдно шанувався слов'янськими племенами. Аналог в грецькій міфології – Зевс, в німецькій – Тор, в Римській – Юпітер.
15. **Перш** – поняття, що виражає визнання божественної сили в якості початкової причини джерела руху матерії. Виникло в 17 століттях у зв'язку з прагненням пояснити явища природи на основі законів механіки, що розглядаються в якості загальних універсальних.
16. **Першопштовх** – поняття, яким позначають роль божественної сили як вихідної причини й джерела руху матерії.
17. **Першопричина** – використовуване в релігії і філософії поняття для вираження творчої космогонічної функції Бога. Вводиться в богослов'я на основі космологічного доказу існування Бога. (Якщо все існуюче має свою причину, то повинна існувати причина всіх причин – Бог.)
18. **Політеїзм** (від грецьк. *poly* – багато, *theos* – бог) – форма вірувань і культів, що наказують поклоніння безлічі богів. Елементи політеїзму збереглися й сьогодні в монотеїстичних релігіях.
19. **Полтергейст** (від старогерм. – дослівно «шумний дух») – паранормальне явище, феномен, що не має точного природного підтвердження. Виражається рядом таких дій, як стуки, шуми, звуки кроків, голоси. Часто полтергейстом називається також і сама сутність.
20. **Помісні собори** – з'їзди представників однієї або кількох церков одного релігійного спрямування для обговорення канонічних, догматичних та інших питань.
21. **Понтифікат** – перебування на престолі Папи Римського, титулом якого є «Верховний понтифік».
22. **Послух** – в монастирській практиці доручення, дане ченцю або послушнику, який готується стати ченцем. Передбачає роботу по монастирському господарству або в храмі.

23. **Похоронний культ** – сукупність релігійних обрядів і вірувань, що стосуються звернення живих з мертвими і складових складний комплекс уявлень, пов'язаних з вірою в загробне життя, безсмертну душу померлого.
24. **Почуття релігійні** – явище релігійної психології, що характеризує емоційне ставлення людини до сакрального, а також до релігійно інтерпретованих явищ природи і світу в цілому.
25. **Православ'я** – один з трьох основних напрямків християнства, поряд з католицизмом і протестантизмом. Має мільйони послідовників по всьому світу, в тому числі на Близькому Сході і в Східній Європі. Викинла у Візантії і самостійною релігією стало вже в 11 століття. У православ'ї визначне місце відводиться обрядності, центральним елементом якого є 7 християнських таїнств.
26. **Прана** (санскр. – дихання, життєві сили) – згідно Ведам, головний серед життєвих потоків в організмі.
27. **Преанімізм** (від лат. *prae* – до, *перед*, *anima* – душа) – одна з теорій ранніх форм релігії, висунута в кінці 19-початку 20 століття Р. Мареттом. Теорія передбачає, що вірі в душі і духів передувала віра в безлику надприродну силу.
28. **Предків культ** – елемент сімейно-родового культу, віра в збереження надприродного зв'язку між людьми і їх померлими предками.
29. **Пресвітер** (від грецьк. *presbyteros*, досл. – старійшина) – в ранніх християнських громадах людина, яка виконувала обов'язки керівника. У християнстві-священнослужитель (у протестантизмі – мирянин), виконуючий обов'язки керівника громади.
30. **Пресвітеріани** (від грецьк. *presbyteros*, досл. – старійший) – засноване Дж.Ноксом в період Реформації релігійна кальвіністська течія, яка виступала проти англіканства і королівської влади над церквою, повернення до церковних порядків перших християн.
31. **Причащення, євхаристія** (від грецьк. *eucharastia* – буквально «подячна жертва») – одне з 7 таїнств в католицькій і православній церкві. Являє собою прийняття віруючими хліба та вина як символ прийняття тіла і крові Ісуса Христа, після чого вони стають причасниками Божественного єства.
32. **Провіденціалізм** (від лат. *providencia* – провидіння) – релігійно – філософська концепція історії як промислу Божого провидіння. Згідно з провіденціалізмом, окремі події і вся історія в цілому свідчать про присутність Бога і його влади над усім у світі.
33. **Прокопович Феофан** (1681-1736) – православний церковний діяч, письменник, філософ. Соратник Петра Першого у справі Реформації церкви, ліквідації патріаршества та встановлення Синодальної влади. Автор численних творів з богослов'я, філософії, ряду публіцистичних творів та діалогів.
34. **Проповідь** – промова релігійно-настановчого змісту, що виголошується священнослужителями у храмі під час богослужіння.
35. **Просвіщення** – ідеологія періоду становлення капіталізму, яка у своїй основі мала ідею перебудови суспільного життя на засадах розуму, «вічної

- справедливості», рівності та інших принципів, що ґрунтуються на невід'ємних «природних правах» людини.
36. **Проскомідія** (від грецьк. *proskimide* – приношення) – перша частина літургії, на якій священнослужителі готують хліб і вино для Євхаристії. Вважається, що таким чином хліб і вино перетворюються в тіло і кров Ісуса Христа.
37. **Проскура** (грецьк. дослівно «дарунок, пожертва») – невелика кругла булочка з пшеничного тіста, яка використовується для причастя. Символізує тіло Ісуса Христа. У католиків і лютеран використовуються прісні пшеничні коржики.
38. **Протестантизм** (від лат. *protestants* – той, за заперечує, незгідний) – один з трьох напрямків християнства, що з'явилося в ході Реформації. Ранні течії протестантизму – лютеранство, кальвінізм, англіканство з'являються на початку 16 століття і дали початок багатьом сучасним напрямкам християнської віри. Термін пов'язаний з «Протестацією» 6 князів-лютеран і представників 14 німецьких міст з приводу посягань католицької партії на принцип свободи віросповідання.
39. **Протоієрей** (від грецьк. *protos* – перший, *hieros* – священний) – старший священник у православ'ї, настоятель храму, належить до білого духовенства.
40. **Псалтир** (від грецьк. *psalterion* – книга псалмів) – збірник 150 піснеспівів, входить до Старого Завіту. Авторство 73 псалмів церква приписує іудейському царю Давиду, деяких – Мойсею, хоча ця книга виникла набагато пізніше.
41. **Психологія віруючих** – сукупність психічних процесів у віруючих, що формує їх модель поведінки.
42. **Психологія релігії** – релігієзнавча дисципліна, об'єктом дослідження якої є емоційний вимір релігії.
43. **Пуритани** (від лат. *purus* – чистий) – англійські кальвіністи, які виступали в 16-17 століттях за глибокі церковні реформи та політичні перетворення. Пуритани не визнавали святих, пости, церковні цінності, закликали очистити церкву від залишків католицизму, ліквідувати церковну земельну власність і церковну ієрархію.
44. **П'ятидесятники** (від старозавітного свята п'ятидесятниці, в Новому Завіті – зелені свята, або Трійця) – послідовники пізньопротестантської течії, що виникла в кінці 19 століття в Лос-Анджелесі, який отримав підтримку в США, а в 20 столітті поширився в Європі і Канаді. В основу вчення п'ятидесятників покладено біблійний сюжет про зішестя Святого Духа на апостолів.
45. **П'ятикнижжя Мойсея, Тора** (давньоєвр. – вчення, закон) – назва перших книг Старого Завіту: Буття, Вихід, Левит, Числа, Второзаконня. У сакральній формі описується походження світу і людства, становлення єврейського народу, його священний союз з Богом.

1. **Радуниця, Радониця, Радовниця, Радунець** (стародавнє слов'янське – *весняна радість*) – особливе поминання померлих у стародавніх східних слов'ян, під час якого відбувалася урочиста трапеза та жертвоприношення на честь їх.
2. **Рамадан, рамазан** – дев'ятий місяць мусульманського календаря, місяць посту. Згідно з традицією, саме в цей час Мухаммеду було передано одкровення від Аллаха.
3. **Релігієзнавство** – галузь гуманітарної науки, об'єктом якого є вивчення особистісний стан людини, який можна назвати станом самовизначення її в світі, здобуття самої себе на основі віднайдення в собі того, що єднає її з трансцендентним.
4. **Релігійна група** – один з видів релігійних організацій; цим терміном позначається різноманіття релігійних спільнот.
5. **Релігійна свідомість** – спосіб відношення віруючого до світу через систему поглядів і почуттів, смисл і значення яких становить віра в надприродне.
6. **Релігійна філософія** – філософська творчість, орієнтована на проблеми, пов'язані з релігійною тематикою, в основі якої лежить духовний досвід і віра об'єкта, який пізнає.
7. **Релігія** – духовний феномен, який виражає не лише віру людини в існування надприродного Начала, що є джерелом буття всього існуючого, а й виступає для неї засобом спілкування з ним, входження в його світ.
8. **Реформація** (від лат. *reformation* – перетворення, виправлення) – національно-визвольний та суспільно-політичний рух у Європі 16 – 17 ст., який знаменував перехід від Середньовіччя до Нового часу, від феодального до буржуазного ладу.
9. **Ризниця** – приміщення в християнських культових помешканнях, де зберігається верхній церковний облаштунок священнослужителів.
10. **Римсько-католицька церква в Україні** – одна з традиційних християнських церков, яка офіційно існує від установа її в ієрархії в 14 столітті.
11. **Ритуал релігійний** (від лат. *ritualis* – обрядовий) – сукупність приписів і правил, які визначають порядок виконання обрядів, церемоній релігійного культу.
12. **Різдво Христове** – одне з головних свят християн. У католицизмі відзначається 25 грудня, у православ'ї – 7 січня. Основу свята становить євангелійське сказання про народження Сина Божого Ісуса Христа Дівою Марією.
13. **Розенкрейцери** – засноване в 14 ст. братство Рожевого Христа дворянином Християном Розенкрейцером, який навчав своїх учнів у братстві таємній магії персів та єгиптян.
14. **Розп'яття** (від лат. *crucifixio* – буквально «закріплення на хресті») – страта і смерть Ісуса Христа; назва хреста з фігурою розп'ятого Христа та інші зображення Сина Божого на хресті.

1. **Саваоф** (від старосвр. «цеботот» - *войовничий, бог війства*) – один з епітетів іудистського Бога Яхве; в християнстві асоціюється з першою особою Трійці, Богом-Отцем.
2. **Сайентифікація** (від англ. *science* – наука) – поширення впливу науки на всі форми матеріальної та духовної культури.
3. **Сайєнтологія** (від англ. *science* – наука, від грецьк. *logos* – вчення) – напрям нетрадиційної релігійності, який виник у США як віддзеркалення кризи західного варіанту індустріального суспільства.
4. **Сакралізація** (від грецьк. *sacer* – *священний*) – процес відтворення традиційного сакрального комплексу духовної культури, а також поширення релігійного санкціонування на сферу секулярної культури та інорелігійні феномени.
5. **Сакральне** (від грецьк. *sacer* – *священний*) – наділене божою благодаттю (релігійна віра, таїнства, церква, особи, зведені в церковний сан, речі і дії, що відносяться до релігійного культу).
6. **Самадхі** – поняття, яке використовується у східних релігіях для позначення трансу (медитативного зосередження).
7. **Сангха** – буддистська чернеча громада, що об'єднувалася в рамках одного монастиря.
8. **Сансара** (санскр. – *повторення народжень і смертей*) – в індуїзмі і буддизмі уявлення про єдиний ланцюг переходів душі з однієї оболонки в іншу.
9. **Сатаністи** – прихильники обоження сил зла, поклоніння Сатані (Дияволу або Люциферу), які прийшли зі Стародавнього Іраку і набули особливого поширення в Європі в Середньовіччя.
10. **Сварог** (ймовірно від санскр. *svar, svarga* – *небо, сонце, сонячне світло*) – бог небесного вогню у стародавніх слов'ян.
11. **Свідки Єгови** – одна з пізніх течій протестантизму, яка виникла в США наприкінці 19 століття.
12. **Світова воля** – термін, який використовується деякими філософами для позначення певної об'єктивної існуючої сутності всієї дійсності.
13. **Світовид (Святовид)** – бог сонячного світла, покровитель хліборобства, близький до Білобога.
14. **Світові релігії** – означення монотеїстичних релігій, які в ході історичного розвитку подолали етнонаціональні межі й набули відкритості для всіх.
15. **Світогляд релігійний** – система поглядів і уявлень, що виражають ставлення віруючої людини до різних явищ дійсності, її життєву позицію і ціннісні орієнтації.
16. **Свобода волі** – один з видів свободи, постає як внутрішня здатність особистості до вільного, усвідомленого вибору, самовизначення тощо.
17. **Свобода совісті** – одна з фундаментальних, загальнолюдських цінностей, важлива філософська, правова, релігієзнавча категорія, особлива якісна визначеність людського буття.

18. **Свят-вечір** – вечір 6 січня, напередодні Різдва – символ достатку, добробуту, щастя і миру (Багата кутя). Згідно християнського вчення, саме 6 січня народився Ісус Христос, Син Божий.
19. **Святість** – загальна релігійна категорія, яка є сутнісною характеристикою нескінченності божественного буття.
20. **Святки** – особливо урочистий період в житті Церкви Христової, зокрема віруючих східного обряду, що триває упродовж 12 днів – з 25 грудня (7 січня) до 6 (19) січня.
21. **Святці** – збірник православних піснеспівів, молитов та інших текстів.
22. **Священик** – у православ'ї сан служителя культу, якому надано право самостійно здійснювати богослужіння і таїнства (окрім священства).
23. **Священні числа** – числа натурального ряду (3,7,10,12,40,60 та інші), яким у релігіях та містичних вченнях приписується надприродне походження та смисл.
24. **Секта релігійна** (від лат. *sekte* – вчення, напрям) – загальна назва течій та об'єднань віруючих, які склалися як опозиція до панування релігії певного напрямку.
25. **Секуляризація** (від лат. *saecularis* – мирський, світський) – процес звільнення від релігійного, сакрального.
26. **Семінарія духовна** (від лат. *seminarium* – розсадник) – середній навчальний заклад для підготовки духовних осіб.
27. **Сикхізм** (від санскр. *sikx* – учень) – одна з національних релігій Індії, що виникла на ґрунті індуїзму, яка засуджує кастовий поділ і вимагає активну діяльність на благо громади.
28. **Символ віри** – стислий виклад головних догматів якого-небудь релігійного напрямку або Церкви, безумовне визначення яких є обов'язком віруючого.
29. **Синергія** (від грецьк. *synergia* – співробітництво) – за релігійними уявленнями це – взаємодія людських зусиль, спрямованих на досягнення Бога і благодаті, яка підтримує ці зусилля.
30. **Синод** (від грецьк. *sinidos* – зібрання) – дорадчі органи при православних патріархах та Папі Римському.
31. **Синопис** (від грецьк. *synopsis* – огляд) – збірник біблійних уривків та їх богословних тлумачень, творів релігійних філософів та діячів. Найбільш відомий – «Київський синопис», написаний у Києво-Печерській лаврі І.Гізелем, де подається короткий опис історії України і Росії з найдавніших часів до останньої чверті 17 століття.
32. **Синтоїзм** (япон. *синто* – шлях богів) – національна релігія японців, яка сформувалася у 6-7 ст. на базі родоплемінних анімістичних культів і шаманства. Центром синтоїзму є храм Ясукуні в Токіо, присвячений божествам жертв війни.
33. **Скит** (від грецьк. *asketos* – подвижник) – тип монастиря, розташований у віддаленому, пустельному місці, відзначається суворістю щодо чернечої життєорганізації.
34. **Сковорода Григорій** (1722 – 1794) – видатний український філософ-просвітник, життєвий шлях якого постає як шукання Бога. Він прагнув

- дати раціоналістичне з'ясування основних положень віровчення, був релігійним вільнодумцем. Свого часу в Україні існували общини сковородинців – послідовників думки Григорія Сковороди.
35. **Скопці** – релігійна секта, що виділилася із секти христовірів у 18 столітті. Назва утворилася внаслідок операції оскоплення – кастрації. Секта пропагувала крайній аскетизм, оскільки її послідовники вважали, що всі гріхи йдуть від плотських бажань.
36. **Смертні гріхи** – згідно з християнськими уявленнями – порушення заповідей Божих, що призводить до розриву зв'язку людини з Богом.
37. **Собор** – 1) кафедральний чи головний храм міста або монастиря, де здійснюються богослужіння, храми, що мають особливе значення; 2) зібрання представників певної або декількох церков для обговорення і вирішення питань віровчення, внутрішнього устрою, дисципліни тощо.
38. **Соловійов Володимир Сергійович** (1853 – 1900) – релігійний філософ, який розробив концепцію «філософії всеєдності»; доводив думку про те, що «цілісне знання» може утворитися через синтез філософії, науки та богослів'я.
39. **Спіритизм** (від франц. *spirite*, від лат. *spiritus* – дух, душа) – містично-ідеалістична течія, послідовники якої вірять в існування потойбічного світу духів і можливість спілкування з ними.
40. **Старий Завіт** – 1) поняття біблійного богослов'я та біблеїстики, що означає угоду, яку Бог уклав з давньоєврейським народом з метою уберегти чи відновити істинну віру та істинне богопоклоніння; 2) сформоване протягом 1 тис. до н.е. зібрання священних книг, що складають першу, «дохристиянську» частину Біблії.
41. **Старообрядництво** – сукупність релігійних течій, що відкололися від Московського православ'я у 2-й пол. 17 ст. через відмову прийняти церковну реформу Патріарха Никона.
42. **Страждання культ** – релігійне уявлення та пов'язані з ним дії, основу яких становить почуття страждання, перенесене через пригнічення, біль, нестатки тощо. Ідеї цього культу відобразились у аскетизмі, релігійному суїциді тощо.
43. **Стрибог (Посвистач, Позвізд)** – язичницький бог – покровитель погоди, родоначальник усіх вітрів.
44. **Суна** (араб. – звичай, зразок) – святий переказ ісламу, викладений у формі висловлень Мухаммета та оповідей його діянь людьми, які близько знали пророка.
45. **Сунізм** – один з напрямів ісламу, чий послідовники вважають, що саме вони дотримуються традицій пророка, визнають Коран і Суну.
46. **Суфізм** (араб. «*тасавуф*», від «*суф*» - вовна) – містико-аскетична течія в ісламі, яка намагається трактувати зміст коранічних одкровень, її послідовники суворо дотримуються Корану і Суни, беруть участь у додаткових постах, бдіннях тощо.

47. **Схизма** (грецьк. – розщеплення, розкол, розбрід) – церковний розкол у результаті суперечностей між послідовниками різних поглядів усередині церкви.

48. **Схима** (грецьк. – дослівна форма) – вищий ступінь чернецтва, що відзначається суворими аскетичними обітницями, а зовнішньо – деякими особливостями одягу.

-Т-

1. **Табу** (полінез. – заборона) – релігійно-магічна заборона в давньому суспільстві, за порушення якої з неминучістю, ніби-то, настає надприродне покарання.

2. **Таїнства** (лат. *sacramentum*) – обрядові дії в християнстві, через які, за вченням церкви, віруючому передається божа благодать. Християнство визначає сім Таїнств: хрещення, причащення, священство, покаєння (сповідь), миропомазання, шлюб, маслосвяття (соборування).

3. **Талмуд** (від євр. «ламейд» - вивчення) – усне вчення іудаїзму, поряд зі Старим Завітом найбільш авторитетний виклад релігійно-етичних засад цієї релігії.

4. **Тантра** – вчення про різноманітні релігії Всесвіту, а також про способи керування та оперування ними.

5. **Тантризм** – напрям у буддизмі та індуїзмі, який, використовуючи методи йоги, розробив специфіку системи езотеричної практики.

6. **Творець** – біблійне розуміння Бога як ідеальної першооснови, який створив людину та світ з нічого.

7. **Теогонія** (від грецьк. *theos* – бог, *goneia* - народження) – сукупність міфів про походження та родовід богів. Першою спробою дати опис родоводу богів (грецький) була епічна поема Геосіда (8 – 7 ст. до н.е.) «Теогонія».

8. **Теодицея** (від грецьк. *theos* – бог, *dike* – справедливість, право; дослівно – *Боговиправдання*) – релігійно-філософське вчення, яке ставить за мету довести, що наявність у світі зла не суперечить уявленню про Бога як втілення абсолютного добра.

9. **Теократія** (від грецьк. *theos* – бог, *kratos* – влада) – форма правління, за якої вся повнота влади в державі належить главі церкви і духовенству.

10. **Теоцентризм** (від грецьк. *theos* – бог) – теологічне з'явлення Бога у світ в явищах природи або у вигляді живої істоти.

11. **Толк** – різновид якого-небудь релігійного вчення або напряму, який набув найбільшого поширення в старообрядництві.

12. **Томізм** (від лат. *Thomas* – Тома) – напрям у філософії та католицькій теології, що раціонально обґрунтовує вічну сутність Бога як першопричини творення і мети людського буття. Засновник – Фома Аквінський – католицький монах-домінеканець, теолог, філософ-схоласт, святий.

13. **Тотемізм** (від індіанськ. «от-отем» - його рід) – форма найдавніших вірувань, пов'язаних з уявленнями про надприродні кровні зв'язки даного роду чи племені з певним видом рослин, тварин, рідше – предметів природи.

14. **Традиційні релігії** – збережені протягом тривалого часу і передані наступним поколінням релігійні комплекси, які відтворювалися і розвиваються в межах їх історичних, етнічних чи державних кордонів.

15. **Трансценденція** (від лат. *transcendere*) – філософський термін для позначення переходу із сфери можливостей людського досвіду в сферу, що знаходиться поза межами реальностей феноменального світу.

16. **Трипітака** (санскр. – три корзини, або трійна корзина) – найбільший ранній збірник буддистської релігійної канонічної літератури, в якому зафіксовано викладене учнями Будди одкровення свого вчителя.

17. **Триптих** (від грецьк. *triphthychos* – складений впрос) – ікона, що складається з трьох частин, а також твір мистецтва з 3 картин, малюнків і т.д.

-У-

1. **Уайт Елен** (1827 – 1915) – одна із засновниць Церкви адвентистів сьомого дня. Спираючись на свої містичні видіння, розробила головні положення віровчення АСД, зокрема дотримання суботи і санітарної реформи.

2. **Уніати** (від лат. *unio* – єднання) – прибічники тієї чи іншої східної (православної) церкви, які визнають ієрархічну першість Риму через укладання унії церкви з Апостольським престолом в Римі.

3. **Уніатство** – церковний рух, спрямований на приєднання католицької церкви через унію однієї зі східних православних церков або її частини за умови визнання нею католицької догматики і збереження притаманної їм традицій, обрядів, елементів церковного устрою.

4. **Успіння Пресвятої Богородиці** – християнське свято, яке належить до числа дванадесятих і замикає їх цикл. Відзначається 15 (28) серпня як день пам'яті Божої Матері, коли віруючі оплакують її смерть (успіння).

-Ф-

1. **Фатум** (від лат. *fatum* – доля) – поняття, що лежить в основі релігійної віри в долю як передвизначений перебіг подій, який немає причинної зумовленості, а залежить від волі Бога.

2. **Фейербах Людвіг Андреас** (1804 – 1872) – німецький філософ і релігієзнавець, вважав, що витoki релігії слід шукати в природі людини та в умовах її буття. Висвітлив питання про гнесеологічні корені релігії як відображення людиною відчуження від власної сутності і створення їх фантастичного образу.

3. **Фетишизм** (від португ. *fetico* – зачарована річ) – форма найдавніших вірувань, що полягали у наділенні деяких предметів неживої природи «чуттєво-надчуттєвими» якостями.

4. **Філософія релігії** – розділ академічного релігієзнавства, в якому подається раціональне осмислення природи, сутності й сенсу релігійного феномена.

5. **Фома Аквінський** (1225 – 1274) – середньовічний філософ, богослов, систематизатор схоластики, засновник томізму. Наполягав на приматі інтелекту над волею, вважав, що «природний закон» є в серці кожної

людини і застерігає її від зла. Дотримувався думки про те, що потойбічне блаженство – це мета життя людини і вона зможе цього досягти за допомогою добродесного життя.

6. **Фрезер (Фрайзер) Джеймс Джордж** (1854 – 1941) – англійський етнограф, історик і релігієзнавець, застосовував порівняльний метод для вивчення релігії. Вважав, що духовність проходить три стадії: магію, релігію і науку. Ввів у науковий обіг класифікацію магічних обрядів.
7. **Фрейд Зигмунд** (1856 – 1939) – австрійський лікар і психолог, засновник психоаналізу і відповідного напрямку в релігієзнавстві. Визначав релігію як наслідок незадоволених бажань, «загальнолюдський невроз нав'язливості».
8. **Фромм Еріх** (1900 – 1980) – німецький філософ, психолог і соціолог. Був одним із провідних теоретиків неотрейдизму, засновник гуманістичного психоаналізу.
9. **Функції релігії** (від лат. *functio* – виконання, завершення) – одна з категорій релігієзнавства, що характеризує способи, рівень і напрям впливу релігії на соціум, його структурні елементи, особистість.

-Х-

1. **Хаджж** (араб. – паломництво) – відвідання Мекки, один із головних обов'язків кожного мусульманина.
2. **Хадис** (араб. – повідомлення) – розповідь про діяння і висловлювання Мухаммеда і його однодумців.
3. **Хайдегер Мартін** (1889 – 1976) – німецький мислитель переважно екзистенціального руху, один з найвпливовіших філософів 20 століття. Критикував традиції і догматику християнства, але позитивно оцінює трактування аристотелівських та середньовічних текстів католицькими неосхоластиками. Вважав, що зведення Бога до буття не дає можливості мислити його, тому не ототожнював Бога з буттям.
4. **Харизма** (від грецьк. *charisma* – дар) – благодать, Божий дар, особлива сила, дарована апостолам Святим Духом в Єрусалимському храмі на П'ятидесятницю для подолання гріховності та досягнення спасіння.
5. **Хасидизм** (від давньоєвр. *хасид* – благочестивий) – 1) релігійно-містичний рух, що виник серед німецького єврейства під впливом хрестових походів, і сформував постійну готовність до страждань за віру; 2) релігійно-містичний рух, що виник як наслідок розвитку єврейської містики і релігійної філософії у політичній, соціальній, економічній ситуації України в 18 ст.
6. **Хіджаб** (араб. – покривало, завіса) – арабська назва будь-якого жіночого вуличного одягу, що ховає жіночу фігуру та обличчя, а також приписи його носіння, яке, за традицією, сходить до Корану.
7. **Хінаяна** (санскр. – мала колісниця, вузький шлях спасіння) – один з основних напрямів буддизму, що сформувався в 1 ст. до н.е. Акцент – на особистому спасінні, на звільненні від уз сансари.
8. **Хрест** – предмет релігійного культу, який наділяється магічною силою. У християнстві – священний символ. Церква пов'язує це поклоніння зі смертю Ісуса Христа на хресті.

9. **Хрещення** – християнське таїнство, яке чиниться служителами культу при прийнятті людини в лоно церкви.
10. **Християнство** – найчисленніша світова релігія, що з'явилася в 1 столітті у східних провінціях Римської імперії внаслідок злиття і взаємопроникнення ідей ряду месіаністських сект іудаїзму. Згідно з віровченням, засновником цієї релігії є Син Божий – Ісус Христос.

-Ц-

1. **Цадик** (давньоєвр. – святий, праведний) – глава громади в хасидизмі. Згідно з уявленнями, він безпосередньо спілкується з Богом і допомагає досягнути його велич простим хасидам.
2. **Целібат** (від лат. *caelebs* – неодружений) – обов'язкова безшлюбність католицьких священників, запроваджена в 11 столітті Папою Григорієм VII.
3. **Церква** (від грецьк. *kyriake*, досл. – Божий дім) – 1) тип релігійної організації, що складався в ході розвитку певного віровчення як засіб регламентації відносин всередині релігійних спільнот та їх зв'язків зі світськими групами і організаціями; 2) християнська культова споруда з вівтарем і приміщенням для проведення богослужіння.
4. **Церковність** – характерний для християнства спосіб релігійного буття, який становить сукупність рис свідомості, поведінки та стосунків у Церкві як боголюдському організмі.
5. **Цінності релігійні** – сукупність ідей, норм поведінки, дій, за допомогою яких відбувається задоволення духовних потреб віруючого.

-Ч-

1. **Часослов** – богослужбовий збірник для церковних читців і півчих.
2. **Чернецтво** – поширена в ряді релігій форма реалізації ідеалу праведного життя, що передбачає зречення миру і аскетизм; прийняття чернецтва відбувається через обряд постриження в ченці.

-Ш-

1. **Шайтан** – в мусульманській міфології – біс, сатана; категорія невіруючих у Аллаха духів-джинів, що підпорядковані Іблісу.
2. **Шакті** (санскр. – сила, енергія) – в індуїзмі – жіноча, творча енергетична першооснова, сила.
3. **Шак'ямуні** (санскр., досл. – мудрець (з племені) – від же Будда, він же Сідхартха Гаутама. Був останнім земним буддою. Який проповідував дхарму.
4. **Шаманство** (від евенк. «шаман», «саман» – знахар) – первісна форма релігії, що ґрунтується на вірі у можливість людини спілкуватися з духом.
5. **Шаріат** (від араб. «шаріа» – вірний шлях до мети) – комплекс юридичних норм, принципів та правил поведінки, релігійного життя та вчинків мусульманина, дотримання яких є угодним Аллаху.
6. **Шива** – один з основних індуїстських богів, вважається і милостивим творцем життя, і страшним богом знищення.

-Я-

1. **Язичництво** – сучасна наукова назва давньої релігії, що існувала до прийняття світових релігій у всіх народів. Сучасні громади язичників відновлюють давні знання та обрядовість.
2. **Ярило** (від кореня «яр» - весняний) – в українській міфології бог весняної плодючості, розквіту природи та дітонародження. На його честь справляли низку свят, особливо «поховання Ярила» 30 червня.
3. **Яхвіст** (від *Яхве*) – одне з найдавніших джерел іудаїзму, відноситься до 11 – 10 ст. до н.е., на його основі було складене П'ятикнижжя.

Науково-методичне видання

ПОПОВИЧ
Олена Вікторівна

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО: НАРИСИ З ІСТОРІЇ РЕЛІГІЙ

Науково-методичний посібник з курсу

Друкується в авторській редакції

Здано в набір
Кількість

Підписано до друку
Замовлення